

MAGYAR TUDOMÁNY

- Vekkerdi László emlékezete
- A külföldi és belföldi magyarországi egyetemjárás feltárása
- Megemlékezés a Lenhossék-Szent-Györgyi orvostudóscsalád 250. évfordulójáról

MAGYAR TUDOMÁNY

HUNGARIAN SCIENCE

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

A folyóirat a magyar tudomány minden területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. A folyóirat célja összképet adni a tudományos élet eredményeiről, eseményeiről, a kutatás fő irányairól és a közérdeklődésre számot tartó témákról közérthető formában. Alapítási éve 1840.

Szerkesztőség

Magyar Tudomány
Magyar Tudományos Akadémia
Telefon/fax: (06 1) 459 1471
1051 Budapest, Nádor utca 7.
E-mail: matud.szerkesztoseg@gmail.com

Az egyes tanulmányokban kifejtett nézetek
nem feltétlenül tükrözik a szerkesztők álláspontját.

Megrendeléseiket az alábbi elérhetőségeinken várjuk:
Akadémiai Kiadó, 1519 Budapest, Pf. 245
Telefon: (06 1) 464 8240
E-mail: journals@akademiai.com
Előfizetési díj egy évre: 13 452 Ft

Hirdetések felvétele: hirdetes@akademiai.hu
© Akadémiai Kiadó, Budapest, 2024
Printed in Hungary
MaTud 185 (2024) 8

MAGYAR TUDOMÁNY

HUNGARIAN SCIENCE

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata

Főszerkesztő

BOLLOBÁS ENIKŐ

Szerkesztőbizottság

BAZSA GYÖRGY, BORHY LÁSZLÓ, BOZÓ LÁSZLÓ, CSABA LÁSZLÓ
HAMZA GÁBOR, KECSKEMÉTI GÁBOR, KENESEI ISTVÁN, MOLNÁR ANTAL
PÉCELI GÁBOR, PLÉH CSABA, RÓNYAI LAJOS, SARKADI BALÁZS
SIMON FERENC, SOLTI LÁSZLÓ, SPÁT ANDRÁS

Vezető szerkesztő

GEIGER ILDIKÓ

Felelős szerkesztő

SZABÓ ÉVA ESZTER

Szaklektorok

HEGYI PÁL, SZABADOS LÁSZLÓ, TERNÁK GÁBOR

Rovatvezető

SIPOS JÚLIA (Könyvszemle)

Olvasószerkesztő

MAJOROS KLÁRA

AKADÉMIAI KIADÓ

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

HU ISSN 0025 0325

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója

Felelős szerkesztő: Kovács Natália

Olvasószerkesztő: Kutas Éva

Korrektúra: Török Tünde

Termékmenedzser: Egri Róbert

Fedélterv: az xfer grafikai műhely sorozattervének felhasználásával Berkes Tamás készítette

Tipográfia, tördelés: Berkes Tamás

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2024-ben.

Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató

www.gyomaikner.hu

Megjelent 12,16 (A/5) ív terjedelemben

Tartalom

Tematikus összeállítás: Vekerdi László emlékezete

VENDÉGSZERKESZTŐ: Schubert András

Schubert András

ELŐSZÓ 977

Forrai Judit

AZ ORVOS ÉS AZ ORVOSTÖRTÉNÉSZ VEKERDI LÁSZLÓ 979

Füzi László

**„NEM ALKOTOK KÉPEKET” – VEKERDI LÁSZLÓ
NÉMETH LÁSZLÓ-ÉRTELMEZÉSEI** 991

Gazda István

VEKERDI LÁSZLÓ ÉS A HIÚSZEMŰEK TÁRSASÁGA 997

Gózon Ákos

**CSILLAGÓRÁK CSILLAGPERCEI: VEKERDI LÁSZLÓ,
HERCZEG JÁNOS ÉS A RÁDIÓ** 1007

Kontra Miklós

VEKERDI LÁSZLÓ ÉS KARÁCSONY SÁNDOR 1011

Murányi Lajos

**VEKERDI LÁSZLÓ, AZ MTA KÖNYVTÁR SZERZEMÉNYEZÉSI
OSZTÁLYÁNAK MUNKATÁRSA** 1017

Szabó Péter Gábor

**EGY FÉL ÉVSZÁZADA LAPPANGÓ BOLYAI-DRÁMA: GONDOLATOK
VEKERDI LÁSZLÓ BOLYAI-SZÍNMOVÉHEZ** 1023

Veres András

**„VEKERDISTA” KRÓNKA – BESZÁMOLÓ
A VEKERDI LÁSZLÓ SZAKOSZTÁLY MUNKÁJÁRÓL** 1030

Tanulmányok

Szőgi László

**A KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI MAGYARORSZÁGI
EGYETEMJÁRÁS FELTÁRÁSA.
A *REPERTORIUM ACADEMICUM HUNGARIAE* PROJEKT** 1038

<i>Szántó R. Tibor</i>	
A TUDOMÁNY ELLENSÉGE?	1055
<i>Szabó Mariann, Csigéné Nagypál Noémi</i>	
A TERMELŐ-FOGYASZTÁSRÓL A FOGYASZTÁSI SZERKEZET ÉS IDŐMÉRLEG-FELVÉTELBE SZEREPLŐ TEVÉKENYSÉGEK SZEMPONTJÁBÓL	1070
<i>Bazsa György</i>	
CSALÁDI KAPCSOLATOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAI KÖZÖTT – ADATKIEGÉSZÍTÉS	1083
Megemlékezés	
<i>Rosta István</i>	
MEGEMLÉKEZÉS A LENHOSSÉK–SZENT-GYÖRGYI ORVOSTUDÓSCSALÁD 250 ÉVES JUBILEUMÁRÓL (1773–2023)	1085
Tudósportré	
<i>M. Szilágyi Kinga</i>	
MÓCSÉNYI MIHÁLY, A TÁJÉPÍTÉSZELET TUDOMÁNYTERÜLETI ÉS INTÉZMÉNYI FEJLESZTŐJE	1093
Könyvszemle	
SZÖLLŐSI-NAGY ANDRÁS: AZ ELŐREJELZÉS NEHÉZ DOLOG, KÜLÖNÖSEN, HA A JÖVŐRE VONATKOZIK – Réthelyi Miklós	1098
JORDÁN FERENC: AZ EMBER VÉGE A TERMÉSZET ESÉLYE <i>Helyünk a földi ökoszisztémában</i> – Scheuring István	1101
TAKÁCS PÉTER: AZ ÁLLAMOK RENDSZERTANA ÉS TIPOLÓGIÁJA <i>Államelméleti elemzés</i> – Stadinger Johanna Heléna	1104
GURKA DEZSŐ: NOVALIS MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSÚ MOTÍVUMAINAK ÉLETRAJZI HÁTTERE <i>A Charpentier család kapcsolati hálójának irodalmi aspektusai</i> – Viczián István	1107

Tematikus összeállítás

VEKERDI LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

REMEMBERING LÁSZLÓ VEKERDI

VENDÉGSZERKESZTŐ: SCHUBERT ANDRÁS

ELŐSZÓ

FOREWORD

Schubert András

nyugdíjas óraadó

Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest
schubaa@gmail.com

Középiskolás éveim egyik legnagyobb hatású tanára Kontra Ilonka néni volt (Hetényi–Kontra, 2023). Kapcsolatunk nemcsak a latinórákra korlátozódott, hanem a gimnázium önképzőkörének vezető tanáráként hamar bevont engem ennek a jeles intézménynek a munkájába, amelynek később titkára, majd elnöke lehettem. De az iskolai kereteken kívül egy másik „önképzőkör” tevékenységével is megismertetett. Férje, a biológus Kontra György, baráti körével a lakásukon szervezett rendszeres összejöveteleket, amelyeken olyan kiválóságokkal ismerkedhettem meg, mint Szabó Árpád, Hankiss Elemér és – mi másért hoznám szóba ezt az emlékemet – Vekerdí László. Hihetetlen lényeglátása, kristálytisztá okfejtése lenyűgöző volt, akármi volt is a beszélgetés témája. Diákkorom elmúltával főként munkahelyén, az akadémia könyvtárában kerestem föl, ha bármilyen szakmai, emberi kérdésben higgadt, elfogulatlan véleményre volt szükségem.

1979-ben kerültem az MTA Könyvtárába. Miután kollégák lettünk, a helyzet egy kicsit komplikálódott. Vekerdí személyes okokból (egy jóbarátja egzisztenciális problémája miatt) nehezményezte csoportunk (Informatikai és Tudományelemzési Kutatási Főosztály) létrejöttét a könyvtárban. Munkámmal kapcsolatos problémáimat éppen olyan elmélyülten hallgatta meg, mint korábban, de elfogadás és bátorítás helyett most inkább a kétségeit és ellenérveit hangsúlyozta. Én persze hatalmas erőfeszítéseket tettem, hogy meggyőzzem őt munkám érdekes-

ségéről és hasznosságáról. Nem hiszem, hogy ez valaha is sikerült volna, de a vele való beszélgetések sokat segítettek érveim és ellenérveim formálódásában, ami később nagyon hasznosnak bizonyult a szakmai és közéleti viták során.

Két apró emlék, amely mély nyomokat hagyott bennem. Első szakkönyvem (Schubert, 1976) írása során szinte minden bekezdésben voltak olyan kérdéseim, amelyekről vele szerettem volna konzultálni. Egy alkalommal azt találtam mondani: „de az olvasó számára érthető lesz-e” ez és ez. Kétkedve nézett rám a szemüvege fölött.

– Te komolyan azt gondolod, hogy ezt a könyvet olvasni fogja valaki? Az ilyet nem azért írja az ember!

Megdöbbenve kérdeztem:

– Hát akkor miért?

– Hogy a főnöke meg legyen vele elégedve, és a kollégák irigykedjenek.

A másik, szintén könyvekkel kapcsolatos bölcsesség sokkal mélyenszántóbb. Arra már nem emlékszem pontosan, hogy melyik könyvről volt szó, de kifogásoltam, hogy sok benne az üresjárat, és kevés az igazán figyelemreméltó gondolat. Azt mondta: „Ha egy könyvben van egyetlen olyan mondat, ami igazán megragad, és amire hosszú idő után is emlékszel, akkor azt a könyvet már érdemes volt a szerzőnek megírni, és neked elolvasni.”

IRODALOM

Hetényi Zsuzsa – Kontra Miklós (szerk.) (2023): „*Csupa arany, fény, ragyogás*”. *Emlékkönyv Kontra Györgyné magyar- és latintanár tiszteletére*. Budapest: ELTE–MűMű. <https://tinyurl.com/mtratb44>

Schubert András (1976): *Homogén reakciók kinetikája*. Budapest: Műszaki Kiadó

AZ ORVOS ÉS AZ ORVOSTÖRTÉNÉS VEKERDI LÁSZLÓ

LÁSZLÓ VEKERDI – PHYSICIAN AND MEDICAL HISTORIAN

Forrai Judit

DSc, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest
Semmelweis Egyetem Megelőző Orvostani és Népegészségügyi Intézet, Budapest
forrajud@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben az írásban Vekerdi László orvosi tevékenységét és orvostörténeti munkásságát mutatjuk be. A medikus, később ifjú orvos pályája összefonódott a fizikával és a matematikával, ugyanis az izotópok orvosi felhasználásával és azok klinikai vizsgálataival foglalkozott. Később, e pályát elhagyva – ha nem is gyakran – rövid, de átfogó, összegző írásokban vissza-visszatért híres orvosok történelmi szerepére. Három igen kiemelkedő műve mindenképpen van e témában.

ABSTRACT

In this article, we present László Vekerdi's medical activities and his work in the history of medicine. His career as a medical student and a young physician was intertwined with physics and mathematics, as he was involved in the medical use of isotopes and their clinical investigation. Later, after leaving this career, he returned to the historical role of famous physicians in brief, if not frequent, but comprehensive and summarizing writings. There are certainly three very outstanding works of his on this subject.

Kulcsszavak: orvoslás, izotópok, daganatos megbetegedés, orvostörténet, művek elemzése

Keywords: medicine, isotopes, cancer, medical history, analysis of works

POLIHISZTOROK ÉS A TÖRTÉNELEM

A 20. században már lejárt a polihisztorok fényes korszaka, részben azért, mert a tudományterületek differenciálódása miatt szerteágazó és összetett ismeretanyagga bővült a tudományos ismeret és tudás. Ugyanakkor az egyes szakterületek speciális mélysége kiszorította azokat az egyszerre több mindenhez értő, különlegesen tehetséges embereket, akik az ókortól kezdve az iszlám aranykorszakán át a reneszánsz és a felvilágosodás évszázadaiban egyszerre sok tudományágban

voltak alaposan jártasak: a filozófián, matematikán, orvosláson, csillagászaton, mineralógián, irodalmon, művészeteken stb. keresztül a természet- és a társadalomtudomány területein egyaránt. Szinte elvárt volt az európai kultúrában egy 15–16. századi tudóstól mindezen területek ismerete és tudásuk egyszerre való alkalmazása. Ettől a látásmódjuk, az összegző elméjük szélesebb horizontúvá vált; nagyobb rálátással és olyan strukturált problémamegoldó képességgel rendelkeztek, amilyennel a csak egy témára koncentrálok ritkán. A tudományos kutatások, módszerek, elméletek, paradigmaváltások sorozatának, az információk halmozódásának hatására a tudományterületek elkülönültek egymástól, és egyre specifikusabbá váltak, de ugyanakkor a mesterségesen szétvált szakterületek nagy hatással voltak és vannak egymásra is. Például a harcművészet, a ráépülő hadiipar nem nélkülözheti a medicinában hasznosított technikákat (lézer, ultrahang, szonográfia, EKG, EEG stb.) vagy a textil- és festékipar a vegyészeti és a gyógyszerkutatások vívmányait. Az informatika eredményei teljesen átalakították az orvosi nyilvántartásokat, adatbázisokat, regisztereket, lehetővé tették a robotsebészetet, és még hosszasan sorolhatnánk a példákat.

Mindig voltak tehetséges és még tehetségesebb személyek, akik a társadalmi elvárást messze felülmúló jártasságra tettek szert a tanult területüktől távol eső tudományokban. Az eredetileg orvosi végzettségű tudósok közül Gerolamo Cardano a valószínűségszámítás, Luigi Galvani az elektromosság, Daniel Bernoulli a kinetikus gázelmélet, Adolf Eugen Fick a diffúzióelmélet területén, az eredetileg jogász végzettségű, de az orvostudományokkal is mélyrehatóan foglalkozó Gottfried Wilhelm Leibniz a matematikai analízisben alkotott maradandót (Schultheisz, 2013). Megemlíthetjük azokat az orvosokat is, akik szépirodalommal is foglalkoztak (például John Keats, Anton Csehov, Arthur Conan Doyle, Csáth Géza, Garay János, Németh László), vagy az orvos-zenészek, zeneszerzők és előadóművészek hosszú sorát (Alekszandr Borogyin, Edward Elgar, Mihail Glinka, Albert Schweitzer, Vukán György). Ők aktív „tudománycsinálók”, illetve alkotóművészek voltak, de ne becsüljük le azokat se, akik nem fedeztek fel semmi új dolgot, hanem az előzőkhöz képest passzív módon a tudásanyagukat – és ezen keresztül másokét – gyarapították, a tudományterületeken belül és azokon keresztül hatalmas ismerettel és rálátóképeséggel rendelkeztek. Közéjük tartozik Vekerdí László is.

VEKERDI AZ ORVOSI PÁLYA KEZDETÉN

A 20. századra lassan már gyanússá váltak ezek a tehetséges polihisztorok. Nos, mi a helyzet Vekerdí Lászlóval, Magyarország egyik kiemelkedő polihisztorával, aki születésének 100. évfordulóját ünnepeľjük ebben az írásban is? Minden életrajza szerint orvos, magyar irodalom-, tudomány- és művelődéstörténész,

könyvtáros, közíró. Bár világraszóló, látványos és nélkülözhetetlen tudományos eredményeket nem ért el, egy olyan pályát választott végül az erdészeti,¹ orvosi, irodalmi, matematikai szakterületek közül, amelynek fókuszában a magyar kultúrtörténet és a tudományok egymásba való átjárhatósága állt, és ebből a speciális nézőpontjából tanított, nem középiskolás fokon.

1946–1947-ben kezdhetette el orvosi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán, s ezzel párhuzamosan a Pápai Páriz Ferenc Népi Medikus Kollégiumban (Lázár, 2000) élt, amelynek célja a vidéki fiatalok mint a leendő új értelmiség nevelése és ellátása volt Budapesten. Az Üllői út 80-ban (A Gyógyszerész, 1947, 412.) közel hetven diák (Vásárhely Népe, 1947, 4.) élt, akik közel a fele, 47% paraszti származású (Délmagyarország, 1947a, 5.) volt. A kollégiumi létnek nagy kohéziós ereje volt, ami szerepet játszott a későbbi barátságok kialakulásában, például Antoni Ferencsel, a későbbi orvosegyetemi rektorral vagy Lapis Károly rákkutató professzorral. Ebben a kollégiumban nemcsak szállást és ellátást kaptak a diákok, hanem közegészségügyi tanfolyamot is szerveztek számukra. A tanfolyam célja az volt, hogy a orvosok szociográfiai és társadalom-egészségügyi kutatásokat végezzenek a kijelölt két mintajárásban: Barcsón és Kiskőrösön. Ezeket aztán az Országos Közegészségügyi Intézet használta fel, főként a gyermekhalandóság és a tuberkulózis elleni küzdelemben (Délmagyarország, 1947b, 22.). Ebben a kutatásban vett részt Vekerdi.

Végül Debrecenben folytatta tanulmányait – a miért részletei nem ismertek –, ahol gyakorta látogatta az orvosi tanulmányai mellett Gyires Béla matematikai,² Szabó Árpád klasszika-filológiai és Szénássy Barna matematikatörténeti óráit is (Szállási, 2010). 1951-ben végzett. Először a Debreceni Egyetem I. Belklinikáján dolgozott, majd az Orvosi Karból éppen kiváló Debreceni Orvosi Egyetem szervezésekor a II. Belklinikát vezető Petrányi Gyula meghívta a klinikájára a fiatal Vekerdit, az új tanársegédet (Hankiss–Leövy, 2012).

E cikk írása kapcsán több, Vekerdivel kapcsolatos személyt felkerestem: Hankiss Jánost, Gyires Klárát és Kiss Endrét.³ Elsőnek dr. Hankiss János⁴ bel-

¹ Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, amely a trianoni békeszerződés után Sopronba került, Vekerdi itt tanult.

² Gyires Béla (1909–2001) intézeti tanár, 1947 és 1949 között Varga Ottó professzor mellett dolgozott, majd 1949-ben magántanári képesítést szerzett, ezután 1951-ig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) magántanáraként dolgozott. 1952-ben a KLTE Természettudományi és Technológiai Kar Valószínűség-számítási és Alkalmazott Matematikai Tanszék alapítója és tanszékvezető egyetemi docense, valamint a matematikai tudományok kandidátusa lett. 1952-től az MTA Alkalmazott Matematikai Intézet Valószínűség-számítási Főosztály Matematikai Statisztikai Osztályának osztályvezető tudományos főmunkatársaként is dolgozott.

³ A riportokat, levélváltást 2024. január és februárban bonyolítottuk le.

⁴ Hankiss János az irodalomtörténész professzor fia, Hankiss Elemér testvére, ifj. dr. Hankiss János, aki 1950-ben végezte el a debreceni orvosi kart, és az I. Belklinikán volt belgyógyász, Vekerdi kollégája.

gyógyással beszélünk Vekerdiről: „Vekerdivel jóban voltunk, közismert volt, hogy a matematikai intézetben is dolgozott a Kossuth Egyetemen, azt hiszem a kitűnő Gyires professzor úrral. Nem tudom, milyen elhatározás hozta az orvos-egyetemre, hozzánk, az I. Belklinikára. Mindig derűsen néztem, ahogy ment ambulálni, kezében tudományos könyvek és Coleridge⁵ meg más költők kötetei, kitette maga elé, és rendelés közben ezeket nézte (nem mondom, hogy ez elterelte a figyelmét, a betegeket tisztességgel vizsgálta, de két beteg közti szünetekben ezzel szórakozott). Elég hamar Budapestre költözött át, ahol világsikerű matematika-történelmi munkát végzett és könyveket írt. Nagy tudású, szimpatikus férfi volt.”

Gyires Klára professzor asszony: „Édesapámmal (prof. dr. Gyires Béla, 1909–2001) igen valószínűen a debreceni évek alatt kezdődött a kapcsolata, Édesapám matematikus volt, a debreceni egyetem (KLTE) Matematikai Intézetének a vezetője. Jó kapcsolatban volt az MTA Matematikai Kutató Intézettel – így valószínűleg kapcsolatuk ezen a vonalon is folytatódott. Azon kívül, hogy ismertem a nevét még otthonról, sajnos semmi konkrét emlékem nincs róla.” Valószínűleg Gyires közbenjárásával jutott el Vekerdi Rényi Alfrédhoz.

KLINIKAI KUTATÁSOK, CIKKEK

Rövid belgyógyászati működése alatt Vekerdinek már 1953-ban megjelent a debreceni Patológia és Szövetani Intézet vezetésére kinevezett Kellner Béla professzor támogatásával íródott, munkatársaival közös első cikke (Vekerdi et al., 1953). Témája a polónium felhalmozódása volt patkányszervekben és daganatszövetekben, vagyis a radioaktivitást vizsgálták a tumoros szövetekben. Petrányi vezette be elsőként Magyarországon az izotópterápiás betegellátást. Ezen a tanszéken töltötte rákkutató aspirantúra időszakát Lapis Károly doktor, akít Vekerdi a Pápai Páriz Népi Kollégiumból ismert, és akivel a későbbiekben egy darabig együtt dolgoztak Budapesten.

Vekerdi néhány orvosi cikke főleg az izotópokkal, ezen belül a jódt¹³¹ izotóp vizsgálatával kapcsolatos. E kutatásokról többszerzős írások készültek (Szántó et al., 1960; Földes et al., 1961). Vekerdit nyilván nemcsak a fehér egerekkel való vizsgálódás izgatta, hanem az izotópok fizikai tulajdonságai, és a várt hatás elérése, a változó dózisok alkalmazása és bizonyítása matematikai számítások segítségével. Ezt a munkát ma már szakavatott statisztikusok végzik. Az 1961-es cikk, ahol társszerző volt, a *J¹³¹-gyel jelzett tuberkulin ürülése a vizelettel* címmel jelent meg (Földes et al., 1961). Ekkor tett szert alapos ismeretre a jódtulajdonságaival és egyben annak történeti vonatkozásaival kapcsolatban. Ezt írta meg évekkal később Fodor András, a költő-jóbarát mint a Fülep Lajos, a kiváló, isko-

⁵ Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) filozófiával is foglalkozó költő.

lateremtő művészettörténész társaságában történt jellemző esetet: „Fülep azonban hamar megtapasztalta, hogy Vekerdí nem szélhámoskodik, hanem valóban mindent tud. A számtalan eset közül csak egyet eleveníték fel: Vekerdítől medicinatörténeti adatokat kér [Fülep]: mikor fedezték föl a jódot, mint a golyva gyógyszerét. Mintha könyvet ütne föl, úgy mondja Laci a tudnivalókat – jegyezte fel Fodor András” (Babus, 2021). Nem véletlen, hogy mások meglepetésére egy csodás és lelkes előadást tartott a jód görög elnevezésétől kezdve a nyelvújítási iblany, ibolyó (Czuczor–Fogarasi, 1862) szóhasználaton keresztül a jód halogén tulajdonságaiig és izotópjaiig.

Önvalomásában Vekerdí így emlékszik vissza tanársegédi korszakára: „1955 elején a Csillag folyóiratban megjelent Németh László Galilei drámája. Akkor Debrecenben voltam tanársegéd a 2-es számú belklinikán. A tanulóköri órára, a belgyógyászati gyakorlatra ezt a folyóiratszámot vittem be. Kopogtatás, hallgatózás helyett Németh László Galileijét olvastam fel a harmadéves egyetemi hallgatóknak” (Herczeg–Staar, 1999).

Nyugtalan sokoldalúsága és Németh László hatása készítette arra, hogy megismertesse a medikusokat e művel. Galilei és a hatalom konfliktusát, Galilei meg nem alkuvását, kiállítását a hatalommal szemben Vekerdí későbbi írásában azonosította Sántha Kálmán világhírű idegsebész professzor 1951-ben Debrecenben történt meghurcolásával és kiállításával (Vekerdí, 1997).

A SÁNTHA-ÜGY

A nagypolitikai események az élet szinte minden területére behatoltak. Az 1950-es években elkezdődtek az országban a teljes bizalmatlanságot tükröző politikai „tisztogatások”. Sztálin jól előkészített orvospereit hűen kezdték követni Magyarországon is, de Sztálin halála megakadályozta a szovjet minta teljes átvételét.

Nagy port vert fel az ún. Sántha-ügy Debrecenben. Sántha Kálmán elme- és ideggyógyász, kiváló idegsebész, a debreceni idegklinikai igazgatója, az Ideiglenes Nemzetgyűlés (1944–1945) egykori alelnöke volt. Sántha a háború után 1945-ben kormány szinten elsőként utazott ki Moszkvába mint „tudománydiplomata” Szent-Györgyivel a Moszkvai Akadémia jubileumi ünnepségére. Akadémikus volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Bár elkötelezett baloldali volt, önmagát kozmopolitaként jellemezte (Kónya, 1998, *A Magyar Dolgozók Pártja határozata a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács egyesítéséről. A határozat végrehajtása* 133., 134., 174., 187.), és ez a tény (nemcsak) az 1950-es években egyre gyanúsabb volt, hiszen ez a nyugati eszmék létének ismeretét, elismerését is jelentette.

Egy egyetemi előadása miatt jelentették fel, amelyen azt boncolgatta, hogy az elmebetegségek kialakulására ható tényezők között szerepelhet a nagy fizikai

vagy szellemi megerőltetés, ha kényszer vagy fenyegetettség hatására történik, vagy ha félelem, szorongás és stressz, vagy más negatív érzelem társul hozzá. Ennek kapcsán megemlítette példának, hogy a sztahanovista munka is lehet káros, ha az negatív emóciókkal társul (Potó, 2006). A sztahanovista mozgalom feltalálása és alkalmazása abban a hidegháborús időszakban „szent” ideológiai fogalom és jelenség volt. Ugyanis a mozgalom az 1930-as évek kapitalista „bedórendszerének”⁶ ellentétjeként jött létre. A bedórendszer az emberi erőforrások optimalizálásáról, a gyári munkások futószalag melletti maximális kizsákmányolásáról szólt. Ennek ellentétéként kreálták meg a szocialista, jól teljesítő munkásember típusát, a sztahanovistát, aki mosolyogva, jókedvűen, ereje maximumát nyújtja szervezetten, felesleges mozdulatok nélkül, így el lehet érni a termelésben a 150%-ot is (legalábbis a propaganda szerint). Ez volt az egyetlen, amivel a termelésben beruházás nélkül, gyorsan és látványosan fokozni lehetett a teljesítményt a nyersanyag és a technológiai megújulás helyett. A sztahanovisták nagy sajtót kaptak mindenhol a békétáborban. Magyarországon Pióker Ignác lakatosgyalus volt a hős, a „mintasztahanovista”.

Sánthát előadása után négy hallgató feljelentette, többek között az ott tanuló párttitkár, aki mint „megfigyelő” vett részt az órán (Majerszky, 1995). Ez komollyá tette a feljelentést, bonyolította a helyzetet, és az akkori légkörben a kényes ügy kezelését az egyetem áthárította az Akadémiára, így annak az Orvosi Osztályától mint legfőbb tudományos szervezettől várt választ és megoldást az egyetemi vezetés ezen ügy kapcsán. Az agilis előterjesztő, Hamvas András elvtárs az 1951. március 16-i osztályvezetőségi ülésen úgy határozott, hogy levélben felkéri Sántha professzort, hogy kijelentését statisztikai adatokkal támassza alá, és megkérdezte, hajlandó-e álláspontját nyilvános akadémiai vitában megvédeni.⁷ Ne felejtjük el, hogy az Akadémia éppen úgy el volt látva a katonai és politikai szolgálatok hű embereivel, mint a többi fontos intézmény és az egész ország, hogy kellően megvédjék a szocialista eszmét. Hamvas mint fontos pártfeladatot terjesztette fel az „ügyet” az Elnökségnek. 1951. április 16-án Rusznyák István, az Akadémia elnöke, aki jól ismerte orvoskollégája, Sántha Kálmán kiemelkedő munkásságát, elutasította az egész ügyet. Határozatba foglalta: „Az elnökség határozata értelmében egyelőre sem Sántha Kálmán nyilatkozatai, sem Issekutz professzor kritikája ügyében semmilyen lépés nem kívánatos.”⁸ De a pártvonalon

⁶ Charles Bedaux (1886–1944) francia–amerikai milliomos – serdülőkorában utcagyerekként a párizsi éjszaka egyik maffiafigurájához tartozott – tudományos menedzsmentmódszerek felhasználásával a munkaerő kihasználásának, a termelékenységnek a maximalizálását, a „munkásnyújtást” vagy más néven racionalizálást dolgozta ki Henry Ford első futószalagrendszerében (stopperórával mérve a ráfordított időt).

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Akadémiai Levéltár, AL 49/R-1950 60/1.

⁸ AL 49/R-1951.3.

hatalmas erővel dolgoztak az ügy érdekében. Feltehetőleg beindult a gépezet az akadémikusok meggyőzésében is, és elérték, hogy az osztályülésen nyílt vita alakuljon ki, még az élsztahanovista Pióker Ignácot is elhívták (Benedek I. G., 1978). Az osztály akadémikusai, nem is kis létszámban, úgy mentek a vitára, hogy már előre tudták – feltehetően a párt intézkedésére –, elítélik Sánthát. Hiába próbált Szent-Györgyi Albert előtte leveleket küldeni a tagoknak, és meggyőzni őket, a titkos szavazás 14:5⁹ arányban elítélte Sánthát, aki egy szót sem szólt, hiszen tudta, hogy ez egy megrendezett színjáték volt (Majerszky, 1995, 48–101.).

Végül az Orvosi Osztály kizárását javasolt, amelyet az Akadémia Alapszabálya III. fejezetének 17. §-ával igazoltak.¹⁰ 1951-ben kizárták Sánthát az MTA tagjainak sorából, és néhány közvetlen tanítványával távozni kellett a klinikáról. Felesége 1953-ig fél év kivételével nem kapott orvosi állást. Sánthát Balassagyarmatra helyezték, ott a mai napig kiemelkedő pszichiátriai osztályt hozott létre, ahol rangot jelentett Sánthával dolgozni, mert valóban kiváló szakember volt, és nívós iskolát hozott létre. 1955-ben Debrecenben Andics Erzsébeten keresztül¹¹ kezdeményezték Sántha rehabilitálását, amellyel Rusznyák is egyetértett, majd 1956 nyarán több előzetes tárgyalásban végül mindkét fél megegyezésével visszavették Sánthát az Akadémiára. Igaz, Sántha számára ez már szinte későn történt, mert 1956 decemberében súlyos, évek óta tartó szívbetegségben meghalt.

A Sántha-ügy nagyon is élő legenda lett Debrecenben. Ahogy Vekerdí később nyilatkozta: „Az akkori élménynek és ennek a változásnak lett egyik késői következménye az *Igy él Galilei* könyvem. Nekem Sántha Kálmán volt Galilei, az a Galilei, akit Németh László megírt” (Herczeg–Staar, 1999).

Vekerdí és Sántha kapcsolatáról a *Múlt-kor* (2010) történelmi magazin nem kevés csúsztatással emlékezett meg, egy mintegy álromantikus hangulatú cikkel forradalmárnak állította be Vekerdit, aki Sántha melletti kiállása miatt hagyta ott az orvosi pályát. Vekerdí Sántháról 1968-ban írt először (Vekerdí, 1968). A Sántha-ügy 1951-ben játszódott le. Rehabilitálása 1956-ban történt, ekkor került vissza Debrecenbe. Vekerdí pedig akkor ment Budapestre, amikor Kellner Béla professzor meghívást kapott a pesti egyetemre, és vitte magával Lapis Károlyt és Vekerdit: 1954–55-ben. Kellner az akkor alakuló Országos Onkológiai Intézet és Onkopatológiai Kutatóintézet igazgatója lett. Vekerdí ott dolgozott, és még 1962-ben is közösen publikálnak orvosi cikkeket. 1963-ig állt ott munkaviszonyban. Nem Sántha miatt hagyta el az orvosi pályát, hanem bohém, állandóan olvasó lelkéért, mivel szerinte az orvosi pálya mellett nincs elég szabadidő. Egy

⁹ Az ügyet elemzi és dokumentumait közli továbbá: Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye.* (Esettanulmány) Budapest: Corvina; az eredeti iratanyag a kizárás és visszavétel legtöbb dokumentumát tartalmazó „Sántha-dosszié”, AL 62/6 Elnöki 487/R-1951, 544, 545, 546, 547.

¹⁰ AL 1951. iktatószám: 487/R, 62/6/49.

¹¹ AL 1951. iktatószám: 487/R, 62/6/49.

vele való interjúban ezt így fogalmazza meg: „De hisz a betegek rajongtak érted! – mondták neki. – Épp azért; nem hagynak időt, hogy okosabb dolgokkal foglalkozzam. – S a belgyógyászat? – Egy életet kell rászánni, hogy az ember egy ritkább kórképhez tíz-húsz esetet összegyűjtsön” (Babus, 2021).

ORVOSTÖRTÉNETI ÍRÁSAI

Vekerdi a pesti életében debreceni kötődésekkel egy orvosi-orvostörténeti érdeklődésű csoportnak, az úgynevezett Hiúzok Társaságának egyik oszlopos tagja lett Benedek Istvánnal, Birtalan Győzővel (Forrai, 2023), Szállási Árpáddal (Szállási, 2010), Antall Józseffel és Gazda Istvánnal (Bognár, 2018). Vekerdi a maga munkatempójában és állandó olvasásával a múlt sok kiemelkedő orvosát ismerte meg. Különböző híres emberekről írt kis esszéket, népszerűsítő cikkeket. Benedek István, a „hiúz-barát” a pszichiáterek felsőbbrendűségével nemcsak éles szemmel, de éles nyelvvel is értékelt a tevékenységét. Vekerdit a „mellébeszélés” művészenek tartotta, aki sosem kutatás alapján írt, hanem mások által megírt cikkek nyomán mérhetetlen olvasottságának engedett szabad áramlást (Benedek I., 2004). Ezer asszociációs kapcsolódási pontja volt egy jelenséghez, s jutottak eszébe szerteágazó, néha nem egészen koherens gondolatsorok. Ugyanakkor ennek ellentéte is igaz volt, például az igen részletes (közel 820 oldalas) Pápai Páriz Ferenc gyűjtemény (1977) megjelenésekor másfél kolumnát írt Pápai Párizról, amikor Nagy Géza, a mű szerkesztője közel 138 oldalban elemezte nagyon részletesen Pápai Páriz munkásságát. De sorolhatnánk rövid orvostörténeti írásait például Bugát Párról, Lenhossék Mihályról, Szent-Györgyi Albertről, Selye Jánosról, Spielmann Józsefről. A kortárs orvostörténetet illetően pedig a hiúz baráti társaságban kölcsönösen írtak egymásról és munkásságukról méltató cikkeket. Egyedül Antall József lógott ki ebből a sorból; őt a politika érdekelte. Benedek mint kritikus és jó emberismerő orvostörténeti szempontból Vekerdi három írását emeli ki, amivel maximálisan egyetérték:

A Sántha-cikk, amelyet a neurológia korai felfedezéseivel, Santiago Ramón y Cajal, Carl Weigert és magyar tanítványa, Schaffer Károly munkásságával kezd, jelölve, hogy Sántha ennek az iskolának folytatója és nagy reménysége. Az ideggyógyászat következő mérföldköve az agy integratív működésének felfedezője: Charles Sherrington, majd a többi jeles kutató, akik közül többek a Nobel-díj tulajdonosai is. Bemutatja Sánthát, a tudóst és a karakán, önmagáért kiálló, meg nem hajló embert. Valóban remek írás.

A másik, talán a legkiemelkedőbb orvostörténeti írása a pestisről szól (Vekerdi, 2009). Nem igazán a rá jellemző stílusban írta, mert jól strukturált, a pestisre koncentrált, valóban Magyarország és Erdély vármegyékre bontott epidemiológiai statisztikáit, táblázatait tartalmazó, gondosan megírt, hatalmas bibliográfiával

ellátott önálló könyv. Igaz, hogy sokat idézi a könyv ihletőjét, a táblázatok forrását, Lorenz Stocker már régen megjelent és hasonló struktúrában megírt *Ofnerisches Pest-Schild oder Gründlich kurtz-verfaste Deduction von Beschaffenheit der Anno 1709. und 1710, fast durch das ganze Königreich Ungarn...* (1711) című könyvét és Georg Sticker *Abhandlungen aus der Seuchen- und Seuchengeschichte*. I Band, *Die Pest* (1908) című művét is.

A harmadik *A klinikai gondolkodás* (1974), amelyet nem más ihletett, mint Michel Foucault *A klinika születése* című könyve, amelynek eredeti szóhasználata felismerhető e cikkében, hiszen ez a könyv nagy hatással volt Vekerdire. A könyv eredeti megjelenése 1963, Vekerdinek pedig ez a műve 1974-ben íródott. A francia könyv magyarra fordított változata azonban csak 2000-ben jelenik meg Romhányi Török Gábor fordításában (URL1). Mi következik ebből? Az, hogy Vekerd, az Annales-iskola nagy olvasója, 1973–1974 körül olvashatta eredetiben ezt a könyvet, és széles körű ismereteit egyéb tudományterületekről kölcsönözve egy nagy ívet ír le az orvoslástörténetből a 18. századtól: elismeri Thomas Sydenham medicinafelfogását, s azt képviseli. Thomas Sydenham „konstitucionális medicinájában” nagyobb szerep jutott a levegő, az időjárás, az évszakok kórkeltő tulajdonságainak, mint az addigiakban. A medicinális gondolkodás fejlődéstörténetének éppen azokat a pillanatait említi, amikor a klinikai gondolkodás változott, például hogy a mikrobiológia megváltoztatta a betegségek etiológiájáról addig alkotott alapvetéseket. Szóba kerül a fizikális diagnosztika, a betegségmodell alkotása, a magyar orvoslás; ír a sebészet kezdeti zsenijéről, Balassa Jánosról, újra előkerül Bugát Pál és Flór Ferenc, az *Orvosi Tár*, amelyet már Bugátról szóló cikkében is megemlít. Benedek István Semmelweis-könyvének esszenciáját a maga komplex látásában emeli be ebbe a cikkbe.

Összegezve, Vekerd orvosi és orvostörténeti munkássága életművének nem a centrumában helyezkedik el, de a maga jellegzetes, széles látókörű kommentárjaival bőségesen ellátta az ilyen jellegű írásait is. Álljon itt egy összefoglaló jellemzés a harmadik riportalanyomtól, akit Vekerdiről kérdeztem: Kiss Endre filozófus, aki Vekerd Határőr úti lakásán sok más fiatallal együtt vett részt tanulságos beszélgetéseken a hetvenes évek elejétől a közepéig, a következőképp összegezte Vekerd lényét: „Vekerd Lászlót a hetvenes években egy, a tudomány iránt szenvedélyesen érdeklődő fiatal baráti társaság egyik tagjaként ismerhettem meg, ezért a tudás és a személyesség eleve mindvégig nagyon közel is maradtak egymáshoz. Vekerd harsányan és önzetlenül dicsérte a többi polihisztort, Benedek Istvánt, Szabó Árpádot, Németh Lászlót, de a kevesek által ismert Sarlócska Ernőt vagy az erdélyi Benkő Samut is. Mivel szüntelenül népszerűsített is, értékelt is, nagy része volt például Fülep Lajos akkor felfutó nagy kultuszában is. Tudása friss volt és tudományos szellemű. Egyszerre volt közvetítő, egyszerre személyes, saját nyelvet használt, és szabadon repült az összehasonlítások végtelen pályáin...”

Vekerdi László tudománytörténeti és orvostörténeti munkásságát szakkritikának kell értékelni. Nem biztos, hogy egy-egy, akár átfogó írásos mű is képes leképezni a tudásterületeket halmozó polihisztor teljes szellemi univerzumát. Szellemi arca állandóan mozgásban volt, mint ahogy előadásai között is állandóan és megállíthatatlanul mozgott. A tudásba mint tudásba volt szerelmes, az egyes problémák átmenetileg érdekelték, de nem voltak állandó problémái, amelyeken egy életen át dolgozott volna. A tudás szolgája maradt mindvégig, mindig tanítványi maradt az alapattitűdje, voltaképpen olvasni és tanulni szeretett igazán. Orvosi tudása időnként aktuális kihívások esetén megvillant, de ez az érdeklődés nem tartott sokáig, általában sem lehetett elképzelni olyan hivatást, amelyben – a hivatásos olvasáson kívül – jól érezte volna magát. A tudománnyal azonosult, szeretett ott lenni, ahol a tudomány nagyot lépett előre. Ha a tudás szeretetén kívül volt valamilyen szellemi arca, az talán a kreatológusi volt, a tudományos heurisztikáé, de e téren tudásunk szerint nem törekedett szisztematikára, ebben bizonyosan filozófiai hiányosságai vagy a filozófia iránti bizalmatlansága akadályozta. Ha tudását szisztematizálni akarta volna, talán egy magyar Thomas Kuhn lehetett volna belőle. Írott szakmai életműve kiértékelésre vár, ami már ma is biztos, hogy az 1945 utáni magyar értelmiség csillogóan kiemelkedő és sok szempontból ellentmondásos alakja volt.¹²

IRODALOM

- Babus Antal (2021): Ecsetvonások egy szakképzetlen könyvtáros arcképéhez. *Magyar Napló*, 33, 9, 50–54.
- Benedek István (2004): A mellébeszélés művésze. Vekerdi László Kalandozás a tudományok történetében. *Természet Világa*, 1, különszám, 17. <https://www.termvil.hu/archiv/szamok/kulonszamok/k0401/6.html>
- Benedek István Gábor (1978): A Pióker-sztori. *Ország-Világ*, 18, 264–265.
- Bognár Antal (szerk.) (2018): Nyolcvan jeles hetvenes. Gazda István. *Napút*, XX, 1, 154–156. <https://napkut.hu/custom/napkutkiado/image/data/blogok/hetvenesek/1948.pdf>
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (1862): *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich Gusztav Magyar Akadémiai Nyomdász. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/>
- Forrai Judit (2023): Birtalan Győző c. egyetemi tanár (1925–2023). *Kaleidoscopehistory*, 26. DOI: 10.17107/KH.2023.26.58, <http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=811>
- Földes István – Levendel László – Medveczky Endre et al. (1961): J¹³¹-gyel jelzett tuberkulin ürülése a vizelettel. *Tuberkulózis és Tüdőbetegségek*, 3, 65–67.

¹² Kiss Endre teljes írása Vekerdiről 2024. második felében jelenik meg a *Kaleidoscopehistory* folyóiratban.

- Hankiss János – Leövy András (2012): *A debreceni I. sz. Belklinika története, 1912–2012*. Debrecen: DE OEC Belgyógyászati Intézet
- Herczeg János – Staar Gyula – Vekerdi László (1999): Egy könyvtáros könyvei – Beszélgetés Vekerdi Lászlóval. *Új Forrás*, 31. 6, 30–42. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00046/990606.htm>
- Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet 1951 tavaszán Magyarországon. Sántha Kálmán ügye. (Esettanulmány)* Budapest: Corvina Kiadó
- Kiss Endre (2024): Tudománytörténet – politika – ifjúság. Perspektivikus arckép Vekerdi Lászlóról. *Kaleidoscopehistory*, 14, 28.
- Kónya Sándor (1998): A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. (A MTAK közleményei 35) Budapest, MTA Könyvtár. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KOZLEM_035/?pg=0&layout=1
- Lázár Imre (2000): Kollégium a magasban. *Ökotáj*, 23–24, 33–38. <https://epa.oszk.hu/00000/00005/00017/tarsad6.html>
- Majerszky Klára (1995): *Dr. Sántha Kálmán (1903–1956)*. Debrecen: Debreceni Orvostudományi Egyetem
- Pápai Páriz Ferenc (1977): *Békességet magamnak, másoknak.* (szerk. Nagy Géza, ford. Tóth István) Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
- Potó János (2006): 1956 az Akadémián. *Történelmi Szemle*, 48, 1–2, 53–90. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz2006-1-2/053-090_Poto.pdf
- Schultheisz Emil (2013): *Leibniz és a medicina*. Budapest: Semmelweis Kiadó
- Sticker, Georg (1908): *Abhandlungen aus der Seuchen- und Seuchengeschichte*. I Band *Die Pest*. Gießen: Alfred Töpelmann. <https://archive.org/details/abhandlungenaus01stic>
- Stocker, Lorenz [Laurentius] (1711): *Ofnerischer Pest-Schild, oder Gründlich kurtz-verfaste Deduction, von Beschaffenheit der Anno 1709. und 1710, fast durch das ganze Königreich Ungarn...* Wien: Andreas Hezinger
- Szállási Árpád (1999): *A „hiúzok társaságának” tagja*. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00046/990611.htm>
- Szállási Árpád (2010): Búcsú Vekerdi Lászlótól (1924–2009). *Orvosi Hetilap*, 151, 10, 390–392. DOI: 10.1556/OH.2010.HO2288
- Szántó László – Forgács Péter – Ligetiné Reviczky Alice et al. (1960): Antithyreoid szerek vizsgálata radio-papírkromatográfiás módszerekkel. *Orvosi Hetilap*, 101, 13, 444–448.
- Székely Sándor (1970): Így kezdődött... Egészségpolitikánk a felszabadulás után. *Orvosi Hetilap*, 111, 9–13, 573–575.
- Vekerdi László (1968): Sántha Kálmán, a magyar idegsebészet úttörője. *Valóság*, 11, 1, 33–43.
- Vekerdi László (1974): A klinikai gondolkodás. *Valóság*, 17, 8, 25–36.
- Vekerdi László (1997): „ha valaki bent van a sárban, nagyon rossz néven veszi, ha valaki azon kívül van.” (Dr. Majerszky Klára: Dr. Sántha Kálmán [1903–1956]). *Tiszatáj*, 51, 3, 75–83. https://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/437/1/tiszataj_1997_003.pdf
- Vekerdi László (2009): *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. Járványtörténeti bibliográfiai függelékkel.* (Sajtó alá rendezte: Gazda István, Lektorálta: Schultheisz Emil) Budapest–Piliscsaba: Magyar Orvostörténelmi Társaság – MATI
- Vekerdi László – Haraszi Antal – Gerecze Gabriella et al. (1953): Accumulation of Polonium in Rat Organs and Tumour Tissue. *Acta Morphologica*, 3, 3, 297–304.

ÚJSÁGCIKKEK

- A Gyógyszerész (1947): A népi kollégiumok felvételi pályázata. *A Gyógyszerész*, 2, 13, 412. 1947. július 16. <https://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2016/01/A-Gy%C3%B3gyszer%C3%A9sz-1947-13.-sz%C3%A1m.pdf>
- Délmagyarország (1947a): Felavatták a dorozsmai népkönyvtárat. *Délmagyarország*, 1947. 4, 164, 1947. július 22. 5. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarorszag_1947_07/?pg=98&layout=l
- Délmagyarország (1947b): Országos közegészségügyi tanfolyam. *Délmagyarország*, 4, 164, 1947. július 22. 4. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarorszag_1947_07/?pg=96&layout=l
- Múlt-kor (2010): Elhunyt Vekerdi László, tudománytörténész. *Múlt-kor*, 2010. január 11. https://mult-kor.hu/20100111_elhunyt_vekerdi_laszlo_tudomanytortenesz
- Vásárhely Népe (1947): Nyomorognak a jövő orvosai. *Vásárhely Népe*, 4, 65, 4. 1947. március 20.
- URL: Romhányi Török Gábor: *Nietzscheről. Moly*. <https://moly.hu/konyvek/romhanyi-torok-gabor-nietzscherol>

„NEM ALKOTOK KÉPEKET” – VEKERDI LÁSZLÓ NÉMETH LÁSZLÓ-ÉRTELMEZÉSEI

“I DO NOT CONSTRUE IMAGES”: INTERPRETATIONS OF LÁSZLÓ NÉMETH BY LÁSZLÓ VEKERDI

Füzi László

címzetes egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalom Tanszék, Szeged
fuzilaci@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Vekerdi László első Németh László-könyve 1970-ben jelent meg, amelyben pontosan leírta a Németh-életmű számos vonását. Későbbi Némethtel foglalkozó írásaiban az életmű kérdéseit bölcséleti szinten érintette, ezek az írások Vekerdi öntörvényű életművének egészére is ráírnyítják a figyelmet.

ABSTRACT

László Vekerdi's first book on László Németh was published in 1970, in which he accurately described many aspects of Németh's oeuvre. In his later writings on Németh, he touched on the questions of the oeuvre on a philosophical level, and these writings also draw attention to the whole of Vekerdi's self-contained oeuvre.

Kulcsszavak: vállalkozás, alkat, tájékozódás, lázadás, az irodalom élettani szemlélete, jelenkutató tudomány

Keywords: enterprise, character, orientation, rebellion, physiological view of literature, present-day research

„Nekem nincs Galilei-képem. [...] Könyvemben meg sem próbáltam valamiféle Galilei-képet kialakítani, pláne nem akartam sugallni. Inkább azt összegeztem, hogy ilyen is van, olyan is van, amolyan is van. [...] Nem alkotok képeket. Jól tudom, az ember nem alkothat sem önmagáról, sem másról érvényes képet. Olyan ez, mint a hang meséje, melyet többször is idézek a könyvemben. Mindannyian az ember útját járjuk, aki próbálja megérteni a hang titkát. Tudjuk, eleve téves úton járunk, mégis végig kell mennünk rajta. Csak nem kell azt mondanunk, hogy megtaláltuk a hang titkát” – mondta Vekerdi László az *Így él Galilei* (2021) című

könyve kapcsán Herczeg Jánosnak és Staar Gyulának (Herczeg–Staar, 1996, 33.). Vekerdi Lászlónak akkor aligha jutott eszébe, de nekünk most, Vekerdi utókorából nem kell megerőltetnünk a gondolkodásunkat ahhoz, hogy felidéződjék bennünk Alexa Károlynak a *Népszabadság* 1970. december 20-i számában megjelent, Vekerdi Németh Lászlóról írott könyvével foglalkozó írásának címe: *Az arcképfestő tévedése*. A portrérajzolásra való utalással önmagában nem is lenne baj, de tudjuk jól, hogy az arcképfestők a 20. században erősen lejártak magukat, így már az írás címének is pejoratív tartalma volt.

Ennek ellenére, talán mondani sem kell, hogy a több tudományágban otthonosan mozgó Vekerdi László Németh Lászlóról sem alkotott képet. Vekerdi Németh alkatát, gondolkodását, később életművét ugyanúgy állandó mozgásban lévőnek, az egyes időszakokban alkatának más-más vonásait megmutatónak látta, mint Galileiét. Az említett beszélgetésben mondta: „Lennie kell Galilei gondolkodásában, viselkedésében, mai divatos szóval habitusában valaminek, amire az ennyire különböző képeket ráépíthetik. Hihetetlen energiával lobog benne az élet. Az az ember él. Hiába, hogy meghalt, öregén és vakon” (Herczeg–Staar, 1996, 34.). Németh László-könyvéből azonnal idekíváncozik a rokon megállapítás: „Németh megismeréséről [...] eleve lemondhatunk, az ilyen Goethe-féle írók megismerhetetlenek. Elkésérik a legmakacsabb műtész is, azt hiszi, végre igazán elkapta hadonászó karjukat, s egy fügét mutató kezét húz rövidlátó szeme elé” (Vekerdi, 1970, 163.).

Németh László és Vekerdi László kapcsolata a magyar szellemi élet egyik legszebb történetét teremtette meg. Kezdeté 1948-ig nyúlik vissza, akkor egyik népi kollégista társa, aki Németh legkedvesebb vásárhelyi osztályában, a „drága jó nyolcadikban” végzett, elvitte Vekerdit Vásárhelyre, a tanárához. Leány volt, ezért Németh formailag mindenképpen joggal kérdezhetette: „Újabb udvarlójának kíván ajándékképpen prezentálni?” Az ötvenes évek közepén, Vekerdi akkor már orvos volt, Debrecenben találkoztak. 1956 után rendszeressé váltak találkozásaik, Vekerdi másokkal, így Fodor Andrással, Domokos Mátyással, Tüskés Tiborral, Lakatos Andrással, Bulla Károllyal Sajkodon is látogatta, levelezésük rendszeres munkakapcsolatról tanúskodik. Az emlékezések és a levelezések ismeretében minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy Németh László tudásában önmagával „egyenrangúnak” tekintette, sőt, önmagánál műveltebbnek, nagyobb tudásúnak is tartotta. Műveltségük azonos rétegezetségű volt, mindketten orvosok voltak, tájékozódásukban meghatározó szerep jutott a természettudományoknak. Mindezek ellenére velük kapcsolatban mégsem használhatjuk a mester és tanítvány kifejezéseket. Nem élt bennük a mester–tanítvány viszony iránti igény, Németh a „drága jó nyolcadik” diákjait tartotta tanítványainak, ez a tanári létben kivetítendő narcizmusához kapcsolódott, Vekerdi pedig távol tartotta magát a formalizált szellemi kapcsolatoktól. De dolgoztak együtt, Vekerdi a Bolyaiakkal kapcsolatosan segítette Németh Lászlót, Németh pedig azt tervezte, hogy a *Négy könyv* című munkáját Vekerdi Lászlóval együtt írja meg. Kapcsolatuk jól dokumentált, levelezésük a ha-

talmas Németh László-levelezés fontos részét alkotja, a nyolcvanesztendős Vekerdi Lászlót köszöntő *Egy szabad ember (Írások Vekerdi Lászlóról)* című, a munkásságát elemző tanulmányokból összeállított kötetet ennek a kapcsolatnak az elemzése uralják.

A *Németh László alkotásai és vallomásai* című Vekerdi-kötetnek, ez volt a Németh Lászlóval foglalkozó első önálló könyv, sajátos sors jutott. Miközben a hivatalos kultúrpolitika elutasította, a szélesebb közönség pedig a képanyag révén egyfajta klasszicizálódó, nagyobb ütközésektől mentes életmű háttérét kereste magának, Vekerdi Németh belső feszültségben gazdag, állandó útkeresésekkel megterhelt életútját mutatta be. Tanulmánya ritka invenciózus munka, érezhető, hogy szerzője nagy erővel, ugyanakkor magára kényszerített fegyelmezettséggel áll az írása mögött. Fried István ezért tartja megnyerőnek, noha „jóllehet, a szabad szólásnak a korszak szűkkeblősége határt szabott (nem is beszélve a szólás *utáni* szabadságról), és még a kiadói igényekhez is kellett alkalmazkodni” (Fried, 1994, 58.). Monostori Imre jó szemmel emelte ki a szerző stilisztikai bravúráját: „Berzsenyi Dániel – mint tudjuk – kényszerűen hagyta el Kemenesalját és telepedett le a somogyi Niklán. Vekerdi itt egy Németh László-szöveget idéz hosszan (a két táj különbségét), majd rámutat: »Íme, a két táj összehasonlításából kibomlott az egész könyv dinamikája. Nem a magyarázat, hanem a metafora szintjén. A metafora sohasem magyaráz meg semmit, hasonlíthatatlanul finomabb a magyarázatnál. A metafora képletében eltűnnek az egyéni különbségek, s tisztán megismerhető az emberi. S az élet végül is nem utazás-e az egyetlen metafora felé?»” (Monostori, 1994, 47.).

A könyv csupán bekezdések által tagolt szövege, melyet képek sora kísér, több hangon íródott. Vekerdi hol tárgyilagos hangon beszél, hol maga is metaforákat használ, hol indulatos, hol szarkasztikus (az idézetekre itt sajnos nincs helyem), hol nézőpontokat is vált, így a látszólagos folyamatosság ellenére erősen tagolt szöveget hozott létre, nem mást, mint számos önálló reflexió egymásra következő sorozatát. Reflexiókat írt, későbbi tanulmányai is reflexiók, egy észrevétel hívta életre őket, s az észrevételre adott válasz nőtt önálló tanulmánnyá. Könyvének a számunkra való fontosságát a Németh-életművel kapcsolatos megállapításai adják. Elsőként azonban azt kell említenem, hogy minden később ismertté vált forrást (például: levelezést, kortársak emlékezéseit) nélkülözve, valójában Németh önéletrajzi írásaira hagyatkozva képes volt egy életrajzi vázlat létrehozására. Aki próbálta Németh emlékezéseit forrásként használni, s azokból az egyes történések időpontját is igyekezett megállapítani, tudja, milyen óriási munkával járhatott már ez is.

Vekerdi László a Németh-életmű kulcskifejezéseiként, fundamentális motívumként a *vállalkozás* és az *alkat* kifejezéseket emelte ki. Az *alkat* kapcsán idézi Némethet: „Az író azontúl, hogy műveket dob ki magából, vállalkozásában is győz vagy elakad”; „Az alkat az a határ, melyen a lélek semmi vágyódása, semmi műveltség nem lendítheti át írásában a költőt, s az az alkat az a határ, melyen belül minden érzés- és temperamentumárnyalatot kifejthet, mert rejtett, belső erők támogatják.” Azt is

kifejti, hogy a *vállalkozás* eredete feltehetően a szilasi ébren-álmodozásokban, az *alkat* pedig a medikus tapasztalataiban keresendő (Vekerdi, 1970, 49., 52.). Csak röviden utalok arra, hogy a Németh Lászlóval foglalkozó tanulmányok szerzői sűrűn használják ezeket a kifejezéseket, Bálint Ágnes Németh pszichobiográfiájának alapjait felvázoló könyvében részletesen érintette az *alkat* kérdéseit (Bálint, 2012), s csöndesen megjegyzem, hogy a Németh Lászlóról írott könyvem az *Alkat és mű* címet viseli (Füzi, 2001).

Vekerdi a *Tanut*, Németh egyedül írt, 1932 és 1937 között megjelentetett folyóiratát a *lázadásból* fakadónak látta: „A Tanu a soha meg nem elégedést rendezte a minőség mércéje szerint, s így teremtette meg a huszadik századi elégedetlenség egyik lehetséges formáját” (Vekerdi, 1970, 90.). Egy későbbi írásában, ismét lényeglátóan a *Tanut* szerkesztői tettként értelmezte: „A cikkeket mások is írhatták volna, a történész fordított bölcsességével ma már szinte nevekre el tudnók osztani, hogy kik. Egyiket-másikat bizonyára jobban megírták volna Némethnél. De nem írták. A szerkesztő türelmetlen, a Század sürget, s ő a kor látványával szemben leül s megírja mások helyett a penzumot” (Vekerdi, 1982). Azaz Németh a magyar szellemi élet egyik szervezője, az önmaga által használt kifejezés szerint organizátora volt, s ha nem volt más, akkor maga teljesítette az elvégzendő feladatokat. A *tájékozódáshoz*, a *Tanu* kulcskifejezéséhez egyik későbbi tanulmányában az alábbi megjegyzést kapcsolta: „A tájékozódás előfeltétele a tájékozatlanság fölismerése, a tájékozatlanság miatt érzett szorongás. A kétely. Az értesülések csak addig segítik a tájékozódást, amíg a biztonság tévképzetét keltve fel nem függesztik a kételkedést. Ebben a pillanatban a tájékozódás helyét átveszi a tájékoztatás. Mert a tájékoztatás legalább annyira szól magának a tájékoztatónak, mint a tájékoztatottnak: megerősíti a tájékoztatót a meggyőződésében, hogy jó csillagra mutat és jó irányt követ. Még akkor is, ha az értesülések jó része mást sugall. Mert az intenzív tájékoztatás nem engedi érvényesülni az értesüléseket. Nyomban elhelyezi az ’információkat’ saját rendszerében, nyomban tényekké dolgozza fel. A tények: kedvenc tévedéseink mindenféle kételytől megóvott formái. Éppen ezért annyira ’makacs dolgok’. Németh gondolkozási nagyságát mutatja, hogy hatalmas életművében sohasem hivatkozik tényekre” (Vekerdi, 1992, 51.).

Könnyen belátható, hogy az útjelzőket lecövekelve Vekerdi László az említett könyvben, aztán pedig három évtized tanulmányaiban, ezekből huszonkilencet *A Sorskérdések árnyékában* című könyvében fogott össze (Vekerdi, 1997), aztán pedig számtalan más írásában, előadásában, hozzászólásában a Németh-életmű folyton új oldalával kapcsolatos fontos megállapításokat tett – például Németh görögségélményével kapcsolatban: „A görög világkép is »forradalom« volt: a tökéletesség forradalma, a modern tudomány ezer szakmára szakadó káoszával ellentétben a teljesség bizonyossága. Aki Athént töviről hegyire ismerte, eligazodott az egész világban. Ha egy ilyen szellemi Athént lehetne építeni, tájékozási rendszert a kor zűrzavarában való eligazodásra? S miért ne lehetne?” (Vekerdi, 1970,

78.). Volt, hogy megállapításai egy-egy művet érintettek, például az *Iszonyt*: „természete szerint kísérlete az irodalmi élettani szemléletnek” (Vekerci, 1970, 249.). Az *Iszony – Égető Eszter – Irgalom* hármasa külön is foglalkoztatta, s többször visszatért az *Irgalom* záróképéhez. Aztán jöttek a szépség pillanatának felidézései, a Németh jövőképre való utalások, a tünődés arról, hogy a való megközelíthetetlen az „igazság megátalkodott szeretete nélkül”, s az újabb gondolatmenetek az illúzió és a jövő Németh gondolkodásában betöltött szerepéről. Fontos, és még nem eléggé aktivált az a megfigyelése, hogy Németh egy-egy korszakának szellemi középpontjában egy főmű áll, a többiek mintegy körbeveszik azt, vagy előkészítették annak megfogalmazódását, vagy annak egyes összetevőit bontják ki.

Vekerci László a hatalmas ismeretanyaga és állandóan mobilizálható tudása révén értette Németh különböző tudományágakat érintő történeti és bölcséleti írásait, azok utalásait, összefüggéseit. Azt, hogy *érezte* is azokat, írásai bizonyítják. Megjegyzendő, hogy a mély emberi tartalmak mellett gondolkodásuk szerkezetének rokonsága is ebbe az irányba hatott. Vekerci a Nádor Tamásnak adott interjújában a következőket mondta: „Nem biztos, hogy föltétlenül azt kell követni, akinek igaza van. Mert a világ nem csak ilyen, de nem is csak olyan vagy amolyan. A világ véletlenekből áll. Divatosan fogalmazva: mindez valójában determinisztikus káosz, mi több, a fraktálgeometria játékaiból tevődik össze. Ezért is kell jó előre a kijelölt útról letérni. Ezért kell merni eltévedni” (Nádor, 1998).

Ha Németh László világáról lefejem a meghatározottságokat, a felvállalt szerepeket, a hozzájuk kötődő ütközéseket, vereségérzeteket, a felnövesztett sértődéseket s így tovább, akkor a korban, mindig az adott korban tájékozódást kereső ember áll előttünk. Ennek az embernek a szellemi alapállása mélyen rokon a Vekerci László által jelzett alapállással. Ez az ember írta le a *Tanu* híres mondatát: „Hajótöröttek vagyunk, akik a partot keressük...” (Németh, 1932). Ha történelmi drámáit a történeti „fegyverzetet” eltüntetve gondolati drámákként játszanák, azok egyből élni kezdenének a színpadokon. Németh az elvonulásaiban, Tolsztojra visszautaló sajátos „futásaiban”, mintegy a gondolkodás szabad tereiben a korrallal szembe forduló letisztult magatartás és gondolkodás lehetőségeit kereste, számára ez a legtisztábban, legalábbis a lehetőségeket a jövőre vetítve a vásárhelyi és sajki életszakaszában mutatkozott meg. Megszerzett tudásukat mindketten a jelenre vonatkoztatták. Vekerci László minden írása a jelenre való utalással végződik, ahogy előadásait folytonosan a jelenre való utalásokkal gazdagította. Láttuk, nála Galilei is *él*, azt pedig tudjuk, hogy Németh valójában jelenkutató tudományt akart teremteni. A jelen után a jövővel kapcsolatos utalások idézése következhetne, ám csupán arra utalok, hogy Vekerci a Németh-életmű létezési módját a jövővel való kapcsolatában mutatta be. Mindketten meggyőzően hiteles személyes tudást hoztak létre. Lengyel András írta Vekerciről: „Levonta a következtetéseket mindabból, amit megtapasztalt, s vállalta is azokat, hiszen tudta, a válság eredményeként a hivatalos intézményrendszer egyre kevésbé képes arra, hogy az autentikus tudás

megteremtője és forgalmazója legyen – az autentikus tudás immár személyes tudás, amely az intézményrendszer réseiben, a mainstream kultúra peremén jöhet csak létre” (Lengyel, 2010, 88.).

Mindketten sajátos értelmiségi modellt hoztak létre, Németh erről írt is, beszélt is, egyfajta értelmiségi társadalom eljövételét várta, Vekerci Némethénél későbbi tapasztalatokkal jóval megkeseredettebb volt, önmagáról pedig hallgatott. Mindketten érezték az elitek fontosságát, Vekerci, az előzőekből is következően, többször írt arról, hogy a szűk, önmagukba zárkózó elitek veszélyt jelentenek a társadalomra. Vekerci László bölcséleti írásaiban számos alkalommal Németh Lászlótól indult el, de azokban önálló utat járt be, miközben, mint Németh is, a kisemmizettek és kiszolgáltatottak oldalán állt. Gondolkodóként, tudósként, ha tetszik, az önmagára formált kifejezést használva, *könyvtárosként* súlyos, öntörvényű életművet teremtett. Ennek mérete, súlya a maga teljességében akkor tudna megmutatkozni, ha írásai összegyűjtve is megjelenének.

IRODALOM

- Alexa Károly (1970): Az arcképfestő tévedése. *Népszabadság*, Vasárnapi melléklet, 1970. dec. 20., 28, 298, 7.
- Bálint Ágnes (2012): *Télemakhosz bolyongásai, Németh László pszichobiográfiája 1901–1932*. Pécs: Kronosz Kiadó
- Fried István (1994): „A műgonddal alkotó ember” évtizedei: a szerző naptári tévedése Vekerci Lászlóval kapcsolatban. *Tiszatáj*, 48, 7, 57–65. <https://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/15673/>
- Füzi László (2001): *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Budapest: Kalligram Kiadó
- Herczeg János – Staar Gyula (1996): Egy könyvtáros könyvei. Beszélgetés Vekerci Lászlóval. *Új Forrás*, 6, 30–42. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00046/990606.htm>
- Lengyel András (2010): Vekerci László halálára. *Forrás*, 4, 88–89. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_2010/?pg=453&layout=1
- Monostori Imre (2012): Szempontok Vekerci László Németh László-képének értelmezéséhez. *Forrás*, 9, 46–52. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_2012/?pg=999
- Nádor Tamás (1998): Vekerci Lászlóval beszélget Nádor Tamás. *Könyvhét*, 1998. július 16. 3.
- Németh László (1932): Tanu. *Tanú*, 1, 1.
- Olasz Sándor (szerk.) (2004): *Egy szabad ember. Írások Vekerci Lászlóról. (Tiszatáj Könyvek)* Szeged: Tiszatáji Alapítvány
- Vekerci László (1970): *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- Vekerci László (1982): Tanú, nemzedék, szerep és ember. *Forrás*, 9, 58–63. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1982/?pg=875
- Vekerci László (1992): Szegények népe. *Forrás*, 9, 50–53. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1992/?pg=867
- Vekerci László (1997): *A Sorskérdések árnyékában (Kalandozások Németh László világában). (Új Forrás Könyvek)* Tatabánya: József Attila Megyei Könyvtár

VEKERDI LÁSZLÓ ÉS A HIÚZSZEMŰEK TÁRSASÁGA

VEKERDI AND THE ASSOCIATION OF THE LYNX-EYED

Gazda István

kandidátus, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest
tudomanytortenet@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Benedek István író, orvostörténész az 1970-es évek elején olasz mintára megalapította a Hiúzszeműek Társaságát, amelynek egyik kiemelkedő tagja Vekerdí László volt. Igyekeztünk összegezni, hogy a társaság tagjai Benedek életében mi mindent jelentettek meg, mert ezek a kötetek képezték – az elsősorban az Antall József képviselte napi politika mellett – havi egyszeri alkalommal megrendezett találkozók termését.

ABSTRACT

In the early 1970s, writer and medical historian István Benedek established the Association of the Lynx-Eyed [Hiúzszeműek Társasága] following the Italian model, of which László Vekerdí was a prominent member. We have attempted to summarize what the members of the Association published in Benedek's lifetime because – in addition to discussing the day-to-day issues of politics represented primarily by József Antall at the meetings – these publications were the direct products of their once-a-month exchange of ideas.

Kulcsszavak: Vekerdí László, Benedek István, Hiúzszeműek Társasága

Keywords: László Vekerdí, István Benedek, Association of the Lynx-Eyed

Benedek István orvos, pszichiáter, szépíró, művelődéstörténész, Benedek Elek unokája 1973-ban adta ki első kiadásban *A tudás útja* című kötetét Székely Sándor orvostörténész, az *Orvosi Hetilap* Horus orvostörténeti rovata szerkesztőjének lektorálásával. Vekerdí László orvos, művelődés- és tudománytörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tudománytörténet-tanára – személyesen még nem ismervén Benedeket – óvatosan elismerő kritikát írt a munkáról a *Világosságban*, elegánsan megjegyvezve, hogy ha őnála Galilei még mindig „ott folytatta a fizikát, ahol Archimédész kétezer éve abba hagyta”, ha annyiszor emlegeti a „középkor bilincseit”, ha szerinte „Keplerről

például tudjuk, hogy egyáltalában nem hitt a csillagokban”, ha neki a *Harmonices Mundi* kizárólagosan „a XVII. század egzaktusára törekvő tudását mutatja”, s nem egyben a bolygók hangjait lekottázó misztikust is, ha Cusanusban az el-lentétek egyeztetőjét s nem összeütköztetőjét látja, a firenzei neoplatonizmusban pedig inkább az új tudomány gátját, semmint ágyát; szóval ha az újabb tudománytörténet-írás különféle vonulataival szemben Benedek István ismét és nyomatékosan az antikvitás–középkor–reneszánsz, fény–árnyék–világosság ritmusát hangsúlyozza, akkor annak mélyebb okai vannak annál, mintsem hogy a vonatkozó szakirodalom ilyen vagy olyan részének figyelembevételével vagy elhanyagolásával magyarázni lehetne (Vekerdí, 1973). Vekerdí bár hiányolja Benedeknél a modern tudománytörténeti irányzatok eredményeinek felemlítését, mégis elismeri, hogy a neves orvos-pszichiáter komoly művet állított össze a kultúra és a tudomány múltjáról, s munkája az újabb és újabb kiadásokkal az évek során finomítható lesz. Így is történt.

A *Tudás útját* követően a Gondolat Kiadó felkérte Benedeket, hogy az egyetemes orvostörténet témakörében gyűjtse össze a legjelesebbek biográfiáit, s a munkába vonjon be neves kutatókat is. A munka el is kezdődött, szócikket írt a tervezett orvoséletrajzi lexikonba – Benedek mellett – Berend Mihály, Birtalan Győző, Csillag István, Czeizel Endre, Hidvégi Jenő, Karasszon Dénes, Kenéz Győző, Lambrecht Miklós, Szállási Árpád és mások.

Ezzel párhuzamosan 1974-ben verbuvált egy kört a megírtak lektorálására, ők a következők voltak: Antall József, Vekerdí László, Birtalan Győző, Szállási Árpád, Lambrecht Miklós és Gazda István. Benedek javaslatára ez a baráti kör együtt maradt, s *Hiúszeműek Társaságaként* (utalván az 1603-ban Frederico Cesi herceg javaslatára Rómában alakult Hiúszeműek Akadémiájára) tartotta havi egyszeri összejöveteleit, egészen Benedek István 1996-ban bekövetkezett haláláig. (Antall csak 1989-ig járt el az összejövetelekre, Vekerdí viszont mindvégig a kör aktív tagja maradt.)

Benedek István és Antall József mellett a kör tagja volt tehát a debreceni egyetem orvostörténeti magántanára – egyben esztergomi körzeti orvos –, Szállási Árpád, s ő hozta a körbe debreceni ismerősét (rövid ideig egykori orvosegyetemi tanárát), Vekerdí Lászlót, majd csatlakozott hozzájuk Birtalan Győző, aki később az orvostörténet egyetemi tanára lett (Schultheisz Emillel együtt) a Semmelweis Egyetemen. Jött azután Lambrecht Miklós is, biológia- és orvostörténész, akit idős korában Antall maga mellé vett az Orvostörténeti Könyvtárba. Ő volt az egyik lektora Benedek István nagy német nyelvű összefoglaló Semmelweis-könyvének, amely 1983-ban került ki a sajtó alól. A kör legfiatalab tagja pedig Vekerdí egykori bölcsészkar diákja, Gazda István volt, akit Benedek hívott meg a körbe.

Szállási Árpád Debrecenből ismerte Vekerdit: „Ismeretségünk, majd barátságunk debreceni eredetű. Amikor a cívisváros egyetemének orvosi kara 1950-ben

önállósult, a tanszékek számát bővítették. Az I. sz. Belgyógyászati Klinika mellé felállították a II. számú párhuzamosan oktató intézetet, amelynek élére a fiatal Petrányi Gyula professzor került.

A Debrecenbe jött törzsgyökeres pesti tanár munkatársait a helyi »mezőnyből«, főleg az akkor végzetekből válogatta össze. Mesteri szeme hamar megakadt egy kusza sörényű, szokatlanul széles homlokú, vékony dongájú doktoranduson, akinek lexikális tudásáról, matematikai képzettségéről és szépirodalmi műveltségéről már akkor legendák keringtek az egyetemen. Évfolyamunk az 1952/53-as tanévben hallgatott belgyógyászati előkészítést, azaz propedeutikát a Petrányi-klinikán, így Vekerci tanársegéddel akkor találkoztam először. Egyszer helyettesítette csoportvezetőnk, s bennünket a többi tanársegédre egyáltalán nem jellemző szerénysége és emberi közvetlensége nyugtázott le elsősorban. Dehogyan beszéltünk még irodalomról vagy történelemről, pedig már lett volna mit. Egymástól függetlenül szoros kapcsolatot tartottunk a bölcsészkarral, mint utólag kiderült: főleg Koczogh Ákos révén.

A következő szemeszterben Vekerci már eltűnt a nagyerdei klinikatelepről. Mondták, hogy felkerült a főváros onkológiai intézetébe, valamint Németh László szellemi vonzáskörének ő lett a tudománytörténész társbolygója. A *Galilei* drámához segített összeszedni a leghitelesebb szakirodalmat, továbbá a *Valóság*, a *Világosság* és a *Természettudományi Közöny* hasábjain jelentkezett egy-egy igen figyelemre méltó tanulmánnyal. A Galilei-pörtől Sántha Kálmán tragédiájáig »kalandozott« a tudományok történetében, az eredmény aztán 1969-re önálló köteté állott össze. Méltó módon Marx György, Rényi Alfréd, Szabó Árpád és Simonyi Károly ilyen tárgyú munkáihoz” (Szállási, 1999).

Németh Lászlónak két nagy, tudománytörténet iránt is érdeklődő felfedezettje volt: Marx György és Vekerci László. Benedek sok mindent olvasott Vekercitől még személyes megismerkedésük előtt, ezért is írta:

„Nem csak ismeretbősége és gondolatgazdagsága imponáló, eredetisége és kombinatív készsége is lenyűgöző. Senkinél nem olvastam még olyan plasztikus korleírásokat, mint nála: nem csak az alakok élnek, az egész környezet megmozdul, történeti háttérrel együtt. Az előítéletektől – amennyire az emberileg lehetséges – megóvja magát. Kedvencei természetesen vannak, nemcsak karkedvence, emberkedvence, könyvkedvence van, hanem tudománykedvence is: a matematika. Aki matematikához nem ért, azt alig veszi emberszámba. Matematikacentrikus szemléletét le kell nyelni. (Ma divat is egyébként, de Vekerci nem divatból csinálja, hanem szenvedélyből.) Van egy határtalanul szemtelen, de nagyon igaz mondata: »Ha valaki nem ért a matematikához, semmi baj sincs, csak éppen egész életére a saját emeletén marad.« Tudniillik, ha ért a matematikához, akkor ide-oda utazgathat a tudomány emeletei közt. Liftten, a matematika liftjén. Szerencsére lépcsőház is van a tudomány épületében, és mi matematikátlan földi halandók a lépcsőn bandukolunk föl-alá – így is célhoz érünk” (Benedek, 1969).

Birtalan Győző így emlékezett a Hiúzokra a *Természet Világában*:

„E kis csoportosulást a hetvenes évek közepén Benedek István toborozta össze, abból a célból, hogy egy általa vállalt orvostörténeti lexikon megírásához munkatársakat gyűjtsön. Ez a törekvése, ebben a formában, különböző okokból nem teljesült, más megoldásba torkollott...

A csoport rendszeres havonkénti összejövele azonban több mint két évtizeden keresztül folytatódott Benedekék lakásában. A Hiúzok Társasága elnevezést is Benedek találta ki. A minta az 1603-ban Rómában megalakult Accademia dei Lincei volt, melynek tagjai akkoriban a tudományok nemes feladatára egyesültek. Mi ehhez képest, jóval szerényebb szinten, kötetlen témaválasztással, társadalmi, politikai, esztétikai, irodalmi stb. kérdésekről cseréltünk eszmét, sokat pletykálkodtunk, beszámoltunk utazási és egyéb élményeinkről, dedikáltuk egymásnak a publikációinkat, mutogattuk könyvbeszerzéseinket.

Számomra a társaság egyik nagy hozadéka, hogy ott ismertem meg Vekerdi Lacit. Ennek jelentősége akkor azért volt kiemelkedő, mert tudtam, hogy ő Németh László baráti köréhez tartozott. Németh László írói személyisége pedig nemzedékem számára világitó fáklyaként fénylett.

Ő tárta fel nekünk a legmaradandóbb hatással az univerzális műveltség távlatait. Ő mutatta meg, hogyan integrálható a humán kultúra és a természettudományok tartománya. Az ő írásából ismertük meg és mélyítettük el magunkban a tudás megszerzésének, birtoklásának, a nagy összefüggések felfedezésének örömet.

És ebben a belső terjeszkedésben lelkileg fölébe tudtunk kerülni a nyomorúságos háború- és terrororszakok valóságán, tartásunk lett, immunissá váltunk a fanatikus, pusztító ideológiákkal szemben.

Úgy gondolom, hogy Vekerdi László átfogó tudomány- és művelődéstörténeti életműve, az ebből kiágazó gazdag irodalmi termése, ismeretterjesztő előadásai, a roppant színvonalas »A véges végtelen« rádióriport-sorozat, ennek a kultúraterjesztő misszióknak a folytatása, következő nemzedéki, modern változata volt” (Birtalan, 2013).

Németh László oktatáshoz kötődő írásai közül megragadtak bennünket azok, amelyek a reáliák tudománytörténeti nézőpontú oktatását sugallták. Ezzel mindig is egyetértettünk, de ő egységes egészbbe foglalta mindezt. Kár, hogy azóta sem valósult meg, illetve egy kevés mégis: Vekerdi László bölcsészkarai óráin, amelyeknek Gazda István volt fültanúja négy egyetemi éven keresztül.

Az Akadémia 1975-ben kívánta megünnepelni fennállása 150. évfordulóját, s erre az alkalomra tervezte kiadni a testület történetét. A monográfián belül Vekerdi írta *Az Akadémia szerepe a természettudomány és a matematika meghonosításában és honi fejlődésében* című fejezetet. Ezt többen is lektorálták: M. Zemplén Jolán, Szénássy Barna, Szabadváry Ferenc, Antall József. Az ere-

deti lektori vélemények közül csak Antall Józsefé került elő, de tudjuk, hogy a matematikai részt Szénássy támogatta, a fizikával M. Zemplén egyetértett, Szabadvárynak viszont nem tetszett a kémiai anyag, Antall pedig több kritikai megjegyzést is tett. Egyebek között kifogásolta, hogy szakfolyóirataink többségére (*Matematikai Lapok*, *Fizikai Szemle* stb. hivatkozott „a kiváló szerző”, de az *Orvostörténeti Közleményekre* nem). Végül is Antall így fogalmaz Vekerdiről: „mindig nagy megbecsüléssel viseltetem szerzője irányába”. A kézirat végül is komoly rövidítésekkel jelent meg 1975-ben. A teljes mű csak 1996-ra látott napvilágot Gazda István szerkesztésében, a Magyar Tudománytörténeti Intézet gondozásában (akik több Vekerdi-művet is megjelentettek, s ezek többsége az Akadémiai Könyvtár és Információs Központ repozitóriumában is olvasható) (Antall József lektori véleményéből. Kézirat. Semmelweis Múzeum Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár).

A Gondolat Kiadó 1978-ban vállalta Simonyi Károly *A fizika kultúrtörténete* című hatalmas monográfiájának kiadását, Vekerdi László lektori közreműködésével. Ez később tipográfiai mintául szolgált Sain Márton egyetemes matematikátörténetéhez, majd Benedek István *Hügieia* című orvostörténetéhez 1990-ben, amelyben az ókor, a középkor, a reneszánsz és az újkor kezdetének orvoslását tekintette át, sok-sok életrajz kíséretében. A művet két hiúz lektorálta: Antall József és Szállási Árpád.

Akkoriban jelentek meg sorra a Gillespie-féle *Dictionary of Scientific Biography* kötetei, a Gondolat Kiadó meg is vásárolta a hiúzak számára a sorozatot, s így mód volt a legnevesebb tudománytörténészek tollából is elolvasni azokat az életrajzokat, amelyekkel kapcsolatban korábban sok volt a bizonytalanság. Sokat köszönhetünk e sorozatnak elsősorban abban, hogy az iszlám tudományosság kiemelkedő képviselőit sikerült hitelt érdemlően bemutatni. A lektorált életrajzokat a Gondolat Kiadó át is vette, de végül is a reáltudományok más képviselőinek életrajzait is tartalmazó hatalmas biográfiai kiadvány nem jelent meg. A teljes kéziratot Gazda István el is kezdte sajtó alá rendezni – a matematikusok, fizikusok, kémikusok, biológusok, csillagászok és más szaktudósok életrajzaival együtt –, nagyszámú életrajz szerkesztése elkészült, de végül is ez a nagy anyag kéziratban maradt, a Kiadónak 1989–90-ben nem volt módja megjelentetnie. (Tervezzük, hogy az orvoséletrajzokat digitális formában teljes terjedelmükben közreadjuk az Akadémiai Könyvtár és Információs Központ elektronikus könyvtárában. Most az a célunk, hogy legalább az orvoséletrajzok kerüljenek az olvasók elé.)

A kör állandó tagjait már felsoroltuk, de voltak néha vendégek is, köztük említendő: Czeizel Endre, aki genetikátörténeti köteteihez gyűjtött adatokat, s az orvostagok ebben voltak segítségére (s javallataikat vagy elfogadta, vagy nem), aztán többször is ellátogatott ide a Németországban élő nőgyógyász – egyben Semmelweis-kutató – Silló-Seidl György, ő agyalta ki a Semmelweis-krimet,

vagyis hogyan ölték meg Semmelweiset osztrák ápolói. Sűrűn megjelent a körben Kiszely István és felesége, Hankó Ildikó is, visszaemlékezéseik talán a Történeti Hivatalban megtalálhatók.

Vekerdi a maga számára lépésről lépésre haladva ismerte meg a tudományok történetét. Először magukkal a tudománytörténészekkel barátkozott meg, s írt róluk összegzést a *Valóságban*. (Tegyük hozzá, hogy ezeknek a tudománytörténeti alapműveknek a teljességre törekvő sorozata elsősorban az Akadémiai Könyvtárban volt meg, így hát Vekerdi könnyen eligazodhatott a körükben, ebbéli ismereteit viszont mindig megosztotta velünk is. Nagyon segítőkészeknek ismertük meg.) Aztán elkezdte búvárkodásait a matematika történetében (1963), a következő évben pedig már Galileiről is írt. Alapvető tudománytörténeti dolgozatai a Rényi Alfréd szerkesztette *A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának közleményeiben* láttak napvilágot (Pascal, Newton, Descartes, Leibniz stb.). Ezek tehát fizikatörténeti és matematikatörténeti feldolgozások voltak.

Általános matematikatörténeti áttekintése *A matematikai absztrakció fejlődéstörténetéből* címmel (1966) látott napvilágot sorozat formájában a *Világosságban*. Ezt követte a *Fejezetek a biológiai gondolkodás történetéből* (1968). Aztán jött egy rövid kémia-történet (1971–1972) és több orvostörténeti írás.

Vekerdi más köröknek is szívesen fogadott vendége volt, gondolunk itt például Varga Domokos körére. Őt még Sopronból ismerte az Erdőmérnöki Akadémiáról, Varga felesége, Magdolna pedig neves csillagásztörténész lett, s így került kapcsolatba Vekerdivel.

Varga Domokos és Vekerdi – kisebb-nagyobb viták kíséretében – két ifjúsági könyvet is írt, amelyek a Móra Kiadó gondozásában jelentek meg: az *Európa születése. Európa a IV–XIII. században* (1977) és a szintén Domokossal közösen íródott másik sikeres kötete *A világ kereke. Az ember útja az őskortól az újkorig* (1985) volt. A szerkesztéshez kapcsolódó viták kivonatolt változatait a hiúzok végigélvezhették. Ugyancsak a Móránál jelent meg az *Így élt Newton*, szintén 1977-ben, de azt egyedül írta.

Szívesen látott vendég volt Szabó Árpádnál, többnyire magával vitte Sarlóska Ernőt is, aki kollégája volt az Akadémiai Könyvtárban. Sarlóska rendkívül művelt tudománytörténész volt, így Szabó Árpád mindkettejüknek örült, akárcsak a debreceni professzornak, Kádár Zoltánnak. Kádár is remekül ismerte a reáliák történetét, írt is egy könyvet Szabó Árpáddal együtt az ókor tudósairól és tudományairól.

Vekerdi tagja volt Juhász-Nagy Pál és Koch Sándor köreinek is. Juhász-Nagy Pálról írta Kalapos Tibor, aki ezt Vekerdiről is írhatta volna: „Kezdeményezései, szakmai erőfeszítései nem mindig találtak pozitív fogadtatásra. A tudomány igaz ügye melletti megalkuvást nem tűrő kiállásának, saját személye következetes háttérbe helyezésének és kritikus szemléletmódjának is tulajdonítható talán, hogy

munkásságának hivatalos elismerései rendre késtek. Pedig igazán méltó arra, hogy a nemzet legkitűnőbb tudósai között foglaljon helyet” (Juhász-Nagy, 2006). Többször publikált Vekerdivel is együtt.

Az orvos Koch Sándor otthona „Sodrás Klub” néven volt ismert, ennek volt tagja Vekerdi is. Koch írja: „Szerintem a Széchenyi-féle »kiművelt emberfő« nem a gombnyomásra működő rejtvényfejtő, winchesterfej, hanem az, akinek sikerült élményeit, olvasmányait, létét elmélyülten megélni” (Koch, 2001). Ezzel nyilván Vekerdi is egyetértett.

Vekerdi több folyóiratnál is szívesen látott vendég volt, gondolunk itt a *Világosságra*, *Valóságra*, *Tiszatájra*, *Forrásra*, *Új Forrásra*, *Magyar Tudományra*, a *Tudományszervezési Tájékoztatóra*, az *Élet és Tudományra* és a *Természet Világára*, no meg a Rádió Herczeg János vezette részlegére. És ne feledkezzünk meg Fodor András köreiről sem, amelyek történéseit oly pontosan és szellemesen tükrözték vissza számunkra Fodor nyomtatott naplói és a Vekerdire emlékező költeménye.

*Ha látjátok az utcán,
forduljatok meg utána,
keresztként föl a nyakáig nőttek
makacs vállcsontjai.
Nézzétek félve:
Krisztus jár közöttünk
s mi nem tudjuk megváltani.*

Fodor András: Vers a fűszárlól (részlet)

A HIÚZOKHOZ KÖTHETŐ, S AZ ÖSSZEJÖVETELEIK VITAALAPJÁT KÉPEZŐ
ÖNÁLLÓ MŰVEK, 1974–1995

1974

Benedek István: *Pusztába kiáltott szó*

1975

Benedek István: *Lamarck és kora*

Vekerdi László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada.*

Lekt. Antall József et al.

Gyorsuló idő. Sorozatszerk. Vekerdi László, Sík Csaba

1976

Antall József et al.: *Acta Congressus internationalis XXIV historiae artis medicinae.* 25–31 Augusti 1974, Budapestini. Közrem. Schultheisz Emil.

Benedek István: – *mondta Krisztina. Párbeszéd az impresszionizmusról*

Vekerdi László et al.: *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*

1977

Benedek István: *Benedek Marcell*Vekerdi László: *Európa születése.* (Varga Domokossal)Vekerdi László: *Így élt Newton*

1978

Benedek István: *Mandragóra I–II.* Lekt. Antall József, Terjék József, Vekerdi LászlóBenedek István: *A gyógyítás gyógyítása*Gazda István: *Fizikátörténeti ABC.* Társszerző: Sain MártonSimonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete.* 1. kiad. Lekt. Vekerdi LászlóSzabó Árpád: *A görög matematika kibontakozása.* Szerk.: Vekerdi László

1979

Antall József – Huszár Lajos: *Medicina in Nummis*

1980

Benedek István: *Semmelweis*

1981

Antall József et al.: *Az európai orvostudomány és gyógyszerészet emlékei*

1982

Antall József et al.: *Insignia medicorum in Hungaria*Gazda István: *Csillagásztörténeti ABC.* Társszerző: Marik Miklós

1983

Benedek István: *Semmelweis* (németül). Lekt. Lambrecht Miklós

1984

Antall József et al.: *Képek a gyógyítás múltjából*Benedek István: *Szirt a habok közt*

1985

Vekerdi László: *A világ kereke.* (Varga Domokossal)

1986

Antall József: *Az 1934. évi középiskolai reform. A törvényjavaslat előkészítése és vitája*Benedek István: *Hátrább az egerekkel*Benedek István: *Hippokratésztől Darwinig.* Lekt. Vekerdi LászlóBirtalan Győző – Schultheisz Emil: *Orvostörténelem*Galilei: *Matematikai érvelések és bizonyítások.* Utószó: Vekerdi LászlóGazda István: *A gondolkodás évszázadai.* Közrem.: Vekerdi LászlóSain Márton: *Nincs királyi út.* Lekt. Vekerdi László, Andréka Hajnal, Sain Ildikó

1987

Benedek István: *Az értelem dicsérete.* Lekt. Vekerdi LászlóBenedek István: *Tibeti orvoslás és varázslás*Benedek István: *Semmelweis Ignác a gyermekágyi lázról.* Szerk.: Gazda István

Szondi Lipót: *Káin, a törvényszegő. Mózes, a törvényalkotó*. Utószó: Benedek István.

Szállási Árpád: *Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története*

1988

Antall József – Birtalan Győző – Schultheisz Emil (összeáll. és szerk.): *Historia medica hungarica. Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*

Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában a pesti könyvnyomtatás első száz évében*. Lekt. Zöld Ferenc

1989

Benedek István: *Rendületlenül. A hazaszeretet versei*

1990

Benedek István: *Hügieia*. Lekt. Antall József, Szállási Árpád

Benedek István: *Közérdekű magánügyeim*

Életem könyve. Boncza Bertának, Ady Endre özvegyének visszaemlékezései.

Utószó: Benedek István

Gazda István: *Kuriózumok a magyar művelődés történetéből*. Lekt. Vekerdi László

1991

Gazda István: *Széchenyi napjai. Történelmi-művelődéstörténeti kronológia*.

Lekt. Csorba László

1992

Benedek István: *Hetvenhét*

Benedek István: *Ady Endre szerelmei és házassága*

1993

Benedek István: *Hetvennyolc*

1994

Antall József: *Modell és valóság 1–2*.

Benedek István: *Hetvenkilenc*

Vekerdi László: *Tudás és tudomány*

1995

Benedek István: *Nyolcvan*

Birtalan Győző: *Évszázadok orvosai*

Szállási Árpád: *Weszprémi István (1723–1799) és kora*

Szállási Árpád: *Szontagh Félix (1859–1929) és a debreceni gyermekorvoslás előzményei*

IRODALOM

- Antall József (2012): *Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományos szervező Antall József írásaiból.* (összeáll. Kapronczay Károly, sajtó alá rend.: Gazda István) Budapest: Magyar Orvostörténelmi Társaság – Magyar Tudománytörténelmi Intézet – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár
- Benedek István (1969): Sokoldalú alaposság. Vekerdi László: Kalandozás a tudományok történetében. *Egészségügyi Dolgozó*, 13, 7, 4.
- Benedek István (1996): A hiúzok akadémiaja. In: Rózsa Marianna (szerk.): *Az ismeretlen Antall József. Emlékezések, interjúk, dokumentumok.* (Az Antall József Baráti Társaság Évkönyvei 1) Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
- Birtalan Győző (2013): Együttlét Vekerdi Lászlóval. A Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum és Könyvtárban a Vekerdi László-emlékülésen, 2010. szeptember 23-án elhangzott előadás. *Természet Világa*, 2013. augusztusi (internetes) változat
- Fodor András (2004): Vers a fűszárlóról. *Természet Világa*, különszám (Együtt. Vekerdi László közlése), 9. <https://www.termvil.hu/archiv/szamok/kulonszamok/k0401/9.html>
- Juhász-Nagy Sándor – Vida Gábor – Simon Tibor et al. (2006): *Juhász-Nagy Pál most lenne 70 éves (1935–1993).* Budapest: Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete
- Koch Sándor (2001): Gondolatok a könyvtárumban. *Természet Világa*, 6, 243. <https://www.termvil.hu/archiv/tv2001/tv0106/koch.html>
- Staar Gyula (1991): *Megszállottak. Öt magyar fizikus.* Szakmailag ellenőrizte és az előszót írta: Vekerdi László. Budapest: Typotex Kiadó
- Szállási Árpád (1999): A „hiúzok társaságának” tagja. *Új Forrás*, 31, 6. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00046/990611.htm>
- Szállási Árpád (2018): *Orvostörténelmi és művelődéstörténelmi tanulmányok I–II.* (A Magyar Tudománytörténelmi Intézet Tudományos Közleményei 124) Budapest: Magyar Tudománytörténelmi és Egészségtudományi Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság. <https://real.mtak.hu/79581>
- Vekerdi László (1973): Benedek István: A tudás útja. *Világosság*, 10, 640–641.
- Vekerdi László (1996): „A Tudománynak háza vagyom”. *Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében.* (Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 1) Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba–Budapest: Magyar Tudománytörténelmi Intézet – TKME

CSILLAGÓRÁK CSILLAGPERCEI: VEKERDI LÁSZLÓ, HERCZEG JÁNOS ÉS A RÁDIÓ

BLAZING MOMENTS OF THE STAR-HOURS: LÁSZLÓ VEKERDI, JÁNOS HERCZEG, AND THE RADIO

Gózon Ákos

főszerkesztő, *Élet és Tudomány, Természet Világa*
gozonfoszerkeszto@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Vekerdi László és Herczeg János (1934–2022) tudományos újságíró, rádiós szerkesztő, majd az *Élet és Tudomány* főszerkesztője több évtizeden át készítették együtt *A véges végtelen* című tudománytörténeti, kultúrtörténeti rádiósorozatot. E közös munkájuk révén különleges, egyedi műfajt alkottak meg, amely a páros rádiós esszé és a hangjáték sajátos műfaji keverékét adta. Vekerdi László ismeretterjesztő előadásai alkalmával mindig ragaszkodott ahhoz, hogy kizárólag könyvtárosként hangozzék el a bemutatása – így minden megszólalásával a könyvtártudomány 20. századi apoteózisát szolgálta.

ABSTRACT

László Vekerdi and János Herczeg (1934–2022) – the latter a science journalist, radio editor, and later editor-in-chief of *Élet és Tudomány* [Life and Science] weekly popular science magazine – produced the radio series on the history of science and cultural history entitled *Finite Infinity* for several decades. Through their work together they created a unique genre, the combination of radio essays and audio plays. In his educational lectures on the radio, Vekerdi always insisted on being introduced exclusively as a librarian, and thus served the 20th century apotheosis of library science with every utterance.

Kulcsszavak: tudománytörténet, Magyar Rádió, esszé, könyvtártudomány, Vekerdi László, Herczeg János

Keywords: history of science, Hungarian Radio, essay, library sciences, László Vekerdi, János Herczeg

A száz évvel ezelőtt született Vekerdi László és a rádiózás kapcsolatáról szóló visszaemlékezést nem nekem kellene megírnom. Herczeg János (1934–2022), a Magyar Rádió *Gordiusz* tudományos-ismeretterjesztő műhelyének vezetője, az *Élet és Tudomány* főszerkesztője egy évtizeden át, Vekerdi László barátja és

társszerzője lenne a leginkább hivatott ezt a gazdag témakört áttekinteni. Tőle tudom, hogy készült is egy ilyen esszé papírra vetésére, de végül már nem volt ideje rá – János két éve nincs már közöttünk. Évtizedeket átívelő közös rádiós munkájukról szép gondolatokat olvashatunk a *Csillagórák* előszavában. Azokat az emlékeket csak röviden tudom kiegészíteni: egykori rádiósként, Herczeg János közeli munkatársaként, továbbá azokból az interjúemlékekből merítve, amelyek a Vekerdi Lászlóval készített jó néhány aktuális ismeretterjesztő műsorból magam is őrizhetek.

FORMABONTÓ MŰFAJTEREMTŐK

A véges végtelen – túlzás nélkül állíthatom – a hivatalos magyar rádiózás egy híján százszázadossal történetében egyedülálló műfajt teremtett. Nem véletlen, hogy maguk az alkotók, Vekerdi László és Herczeg János is újból és újból nekifutottak közös szellemi termékük definiálásának. A *Csillagórákban* ezeket a lehetséges megoldásokat olvashatjuk: riportesszék, olvasónapló, történelmi novellák cizellálva miniatűrökkel, gondolatjátékok, szellemiségidőzés. Egy biztos: rádiós szakmai szempontból nehezen besorolható az a több mint kétszáz adás, amely megszületett.

A rádiós ismeretterjesztő vagy tudományos előadásnak sok évtizedes hagyománya van hazánkban. A Magyar Rádió legelső éveinek adáslistáiban is található már ilyeneket. A felgyorsult rádiózási tempó, az átalakult hallgatói szokások miatt a 21. századra alig maradt példája, a Bartók Rádió komolyzenei ismeretterjesztő adásaiban találkozhatunk még vele, a prózai műsorokban utolsó jelentős sikereit e műfaj a *Mindentudás egyeteme* rádiós változataival és Simonyi Károly *A fizika kultúrtörténete* című rádiósorozatával aratta. *A véges végtelen* azonban nem sorolható a klasszikus rádiós előadások közé. Vekerdi László ugyanis nem megírt szöveget olvasott fel, bár mindig gondosan összeállított jegyzetekből indultak ki, amelytől azonban nagyjából a műsor felvételének a harmadik percében elkanyarodott, s Herczeg János értelmező vagy éppen asszociatív kérdései még távolabb sodorták a tényleges beszélgetést az eredetileg eltervezett forgatókönyvtől.

A véges végtelen nem felelt meg a rádiós interjú műfajának sem, hiszen ott az interjúkészítő tartja kézben a beszélgetés fonalát: ő jelöli ki és vezeti fel a témát, az ő kérdésbe ágyazott gondolati váltásai adnak ritmust a műsor egészének. *A véges végtelen* azonban nem így készült. Vekerdi Lászlót nem lehetett kérdés-korlátok közé terelni. Lenyűgöző olvasottsága, szakirodalmi tájékozottsága révén általában a stúdióban, beszélgetés közben jutottak eszébe újabb és újabb lehetséges összefüggések, ezek nyomán váratlanul vettek izgalmas fordulatot a gondolatai. Herczeg János nem próbált gátat szabni e gondolati hullámnak, hiszen pontosan tudta, hogy olyankor születtek meg a legszebb rádiós pillanatok – a csillagórák

csillagpercei. A tartalmas gondolatok túlbuzjázásait a vágóasztal mellett még bőven volt ideje és alkalma a kellő mértékben követhetővé nyesegetni.

Nehéz lenne e rádiótörténeti jelentőségű sorozat tudományterületi besorolása is, hiszen egyszerre foglalkozott az anyagi műveltség: a fizika, a kémia, a biológia; az ezeket szintetizáló filozófia, továbbá a matematika és az írásbeliség múltjával, eredményeivel. E sokrétűség a két beszélgetőtárs széles körű műveltségének köszönhetően alakult ki: az orvosi végzettségű, de a matematika, az irodalom és a kultúrtörténet területén is otthonos kutató és a matematikus végzettségű, jelentős tanári tudásátadási tapasztalattal bíró, művészi vénával is megáldott szerkesztő összjátékának harmóniájából.

Mi volt tehát *A véges végtelen*? Leginkább talán a hangzó tudománytörténeti páros esszé és a rádiójáték egyedi műfaji elegye. Valószínűleg senki sem lesz képes hasonlót alkotni – mégsem szívesen nevezném „egyszerinek és megismételhetetlennek”, mert éppen ellenkezőleg: e jubileumi Vekerdi-évben éppen hogy érdemes lenne az archívumból előkeresni, és minél több adását megismételni!

REKEDTES RÁDIÓS

Vekerdi László szellemi nagyságára jellemző paradoxon, hogy úgy vált ismert rádiós személyiséggé, hogy ehhez az egyik legfontosabb adottsága: a rádiós hang, a zengő orgánum nem állt a rendelkezésére. Mégis, a vekerdis rekedtséget minden, a kultúráközvetítő rádiós műsorok iránt fogékony hallgató egyből felismerte!

Hiányzó orgánumbeli képességét mély tárgyi tudásából fakadó hitelességével és remek retorikával tudta ellensúlyozni. A rádiós hitelesség nehezen definiálható készség. A hallgató ösztönösen érzi, ki az, akinek olyan ismeretanyag van a birtokában, hogy jóllehet a műsorfolyamban éppen csak fél óra áll a rendelkezésére, de ha sokszor ennyit kapna hirtelen, azt is meg tudná tölteni valódi tartalommal.

Vekerdi László ismeretterjesztő retorikai tudása is példászerű volt: mindig érezte, hogy mely ponton kell ritmust váltania, beszédét gyorsítania vagy lassítania. A pergő, szinte túlhevült érvelés éppúgy az eszköztárába tartozott, mint az elgondolkodásra alkalmat teremtő rövid csend, s Herczeg János személyében e tekintetben is kiváló alkotótársra lelt, ő ugyanis nem akarta szabványosítani a Vekerdi-hangzást, tiszteletben tartotta akkor is, amikor pedig – a kereskedelmi adók megjelenésével – a rádiós beszédtempó szédületes gyorsulásba kezdett, s a műsorkészítők azt hitték, hogy a hallgatók megtartásának egyik fő eszköze a megállás és szünetek nélküli, folyamatos, pergő beszéd.

E retorikai készségei közé tartozott a korszakok közötti váltani tudás: mindig érezte, hogy mikor merült el túlzottan például az ókori vagy a középkori műveltség világában, mikor kell onnan egy szemléletes hasonlat erejéig átugrani egy

másik korszakba, akár – meghökkentő módon – a mába, egy könnyen értelmezhető párhuzamért.

Hatáskeltő tudására jellemző egy, nem a rádió stúdiójában megtörtént eset. Az év ismeretterjesztő tudósa díjat 2003-ban – a korábbi évek díjazottjai: Simonyi Károly, R. Várkonyi Ágnes, Csányi Vilmos, Falus András és Marx György után – Vekerdi kapta a tudományos újságírók szavazatai alapján. A díjátadón a rá jellemző széles gesztusokkal magyarázott, s egy ilyen hirtelen kézmozdulatával leverte az előtte lévő vizes poharat. A gyors segítség, sebtében elvégzett folyadéktörölgetés után hamiskás mosollyal beismerte: nem véletlen baleset történt, hanem – mint a jó tanár – egy váratlan eseményhez kívánta kötni, s ezáltal felejtethetlenné tenni a díj kapcsán a művelődés- és tudománytörténetről elmondott bölcs gondolatait.

KIZÁRÓLAG KÖNYVTÁROS

S ha már tudománytörténet: fel kell idéznem saját, vissza-visszatérő vitámat is Vekerdi Lászlóval. *A véges végtelen* mellett gyakran hívtuk meg őt a *Gordiusz Műhely* egyéb műsoraiba is. Ilyenkor a műsorvezetőnek kötelező röviden, a hallgató számára orientáló módon ismertetnie a meghívott szakértő interjúalany titulusát. Különböző műsorokban, különböző alkalmakkor javasoltam számára: hadd mutassam be az adás elején művelődéstörténészként vagy tudománytörténészként. Ezt azonban ő rendre, nagyon hevesen, szinte felcsattanva utasította vissza. Csak annyit volt hajlandó engedni, hogy könyvtárosként említsük. Minden ilyen alkalommal megkérdeztem, hogy miért ragaszkodik kizárólag e megnevezéshez, de egyetlen műsor előtt – legyen az élő adás, mint amilyen a *Gordiusz magazin* volt, vagy felvett beszélgetés – sem indokolta e határozott kérését.

E választása vélhetően két okból eredt: magánbeszélgetéseinkben többször említette, hogy ő elsősorban nem primer forrásokból, levéltári vagy kéziratos anyagból dolgozik, hanem szakirodalomból. Összegez, következtetéseket von le abból a hihetetlen olvasmányismeretből, amelyet csakis ő láthatott át ilyen mélységben.

De e következtetése egyben a könyvtárosi hivatás apoteózisa is volt. A könyvtárat minden tudás gyűjtőhelyének, az emberi szellem közös nevezőjének, találkozási pontjának tekintette. S pontosan tudta, hogy a könyvtár ethosz képviselőjét nemcsak hosszú érvelésekkel, hanem ilyen rövid, tömör, megjegyezhető titulismegjelölésekkel is szolgálhatja. Hiszen mindaz, ami aztán a bemutatása után következett – egyértelműen és cáfolhatatlanul hitelesítette a könyvtárosi hivatást...

VEKERDI LÁSZLÓ ÉS KARÁCSONY SÁNDOR

LÁSZLÓ VEKERDI AND SÁNDOR KARÁCSONY

Kontra Miklós

az MTA doktora, professor emeritus

Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
kontram@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A cikk Vekerci László (1924–2009) tudománytörténész és Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógus, filozófus, nyelvész kapcsolatának néhány vonását mutatja be. Vekerci lelkesen látogatta Karácsony debreceni egyetemi előadásait, a Karácsony-tanítványok közé tartozott. Különösen nagyra értékelte Karácsonyt mint kollektíva-teremtő és kollektivistá gondolkodásra nevelő tanárt. Az 1970-es évektől kezdődően számos tanulmányban és recenzióban ismertette, értékelte Karácsonynak a szocializmusban tudatosan feledésre ítélt munkásságát, különösen a nyelvi-nyelvészeti és a magyar észjárásra vonatkozó műveit.

ABSTRACT

The article examines some aspects of the relationship between László Vekerci (1924–2009), historian of science, and Sándor Karácsony (1891–1952), educator, philosopher, and linguist. Vekerci was an enthusiastic attendee of Karácsony's lectures at the University of Debrecen and was one of Karácsony's students. He particularly appreciated Karácsony as a teacher who formed his students into a collective and taught them to think in collectivist terms. In numerous studies and reviews from the 1970s onward, he described and evaluated Karácsony's work, especially his books on language and linguistics and the Hungarian mind, books that had been doomed to oblivion deliberately under communism.

Kulcsszavak: Vekerci László, Karácsony Sándor, Ilia Mihály, magyar nyelv és észjárás

Keywords: László Vekerci, Sándor Karácsony, Mihály Ilia, the Hungarian language and mind

„Nyilvánvalóan önmaga ellensége, aki Vekerci László köszöntésére (ünneplésére, dicsérésére, elismerésére) vállalkozik” – írta Terts István (2004a, 128.), amikor Vekercit a 70. születésnapján köszöntötte. Az én feladatom jóval kisebb, de én is érzem vállalásom önvészélyességét. Mit lehet, mit érdemes elmondani Vekerci László és Karácsony Sándor kapcsolatáról?

TANÍTVÁNYA VOLT-E KARÁCSONY SÁNDORNAK?

Terts (2004b, 4.) szerint igen. Simoncsics Péter (Simoncsics, 2010, 67.) Vekerdi élete egyik nagy mesterének nevezi Karácsonyt. A Staar Gyula készítette interjúban (Staar, 2008, 87–89.) Vekerdi László részletesen mesél arról, hogy Szele Tiborral együtt jártak Karácsony Sándor előadásaira, „aki csodálatos előadó volt”. Alex Bandy Lakatos Imréről írott könyvében (Bandy, 2012, 298.) olvashatjuk, hogy „Csanak Dóra Vekerdi Lászlótól hallotta, mennyire üdítő volt diákként megtagasztalni, hogy Karácsony olyan professzor volt, akivel lehet vitatkozni”. Idézek még Kántor Sándorné Varga Tünde Lakatosról írt tanulmányából (Kántor, 1998, 277–278.): „Karácsony Sándor az adott korszak jelentős és markáns professzora volt, aki nagy népszerűségnek örvendett a hallgatók körében. Óráit zsúfolásig töltött tantermek jellemezték. Lakatos Karácsony Sándor lelkes tanítványa volt, az órákon Karácsony Sándor sokszor Lakatosnak és Vekerdi Lászlónak magyarázott, az ő véleményüket kérte ki. (Kömlösi Sándor főiskolai tanár nyilatkozta, aki Karácsony Sándor tanársegédje volt a debreceni Tudományegyetemen).”

Vekerdi László tehát kétségtelenül látogatta Karácsony Sándor debreceni előadásait. A „cégjelzett” Karácsony-tanítványok (így Varga Domokos, Varga Tamás, Vargha Balázs, Kalmár László, Muraközy Gyula, Ujfalussy József, Dankó Imre, Lükő Gábor, Jánosi Sándor, Székácsné Vida Mária, Kontra György és mások) maguk közé sorolták, akkor is, ha – amint Kövendi Dénes kiegészítésül hozzáfűzte Vekerdi (2008, 35.) egyik írásához – Vekerdi „[n]em említi, hogy az emlékezésiben szereplő Forgács Péter (és Oláh Andor) Kontra Györggyel együtt állandó résztvevője volt Karácsony Sándor heti bibliakörének, amelyen olykor Vekerdi is megjelent (tapintatosan érzékeltetve ideológiai távolságtartását is)”.

A PÁPAI PÁRIZ FERENC MEDIKUS KOLLÉGIUMRÓL

Vekerdi László a második világháború után budapesti orvostanhallgatóként tagja volt a Pápai Páriz Ferenc Medikus Kollégiumnak is, amely „minden különállásával szervesen hozzátartozott a NÉKOSZ-hoz” (Vekerdi, 2008, 31.). Egy halála előtt nem sokkal készített emlékiratában (Vekerdi, 2008) részletesen taglalta a kollégiumi életet, az ott folyó nevelőmunkát és annak Karácsony Sándor-i és Németh László-i inspirációit.

Lázár Imre (Lázár, 2000, 33.) beszámol arról, hogy „amikor 1982-ben a Pápai Páriz Medikus Kollégiumot egy vámosmikolai nagy fa alatt újraélesztett[ék]”, akkor az egykori kollégisták (Vekerdi László, Kontra György, idősb Lázár Imre) a kíváncsi fiatalabb orvosoknak „a hajdani Pápai Páriz Ferenc Medikus Népi Kollégium korszakából hozták élményeiket, és idézték meg Pápai Páriz emlékét, de általuk jelent meg közöttü[n]k Karácsony Sándor szelleme is”.

EGY PÁRHUZAM

1935–36-ban Karácsony Sándor „nemzetgyalázással alaposan gyanúsítható” személyként rendőri felügyelet alatt állt, mert a szomszéd népekkel való megbékélést hirdette, így: csak akkor békülhetünk meg szomszédainkkal, ha nem az ő bűneiket hánytorgatjuk, hanem a saját „nemzeti” bűneinket bánjuk meg (Kontra, 2003, 75., 78., 204.). Az 1930-as években sokszor megfordult a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki fiatalok között, ahol ifjúsági konferenciákon tartott előadásokat.

Hetvenedik születésnapján Ilia Mihályt köszöntő írásában Vekerdi (Vekerdi, 2004, 52.) a következőket is írta: „Magam a háborúnak »köszönhetően« hoszszúra nyúlt egyetemi éveim során élvezhettem néhány nagy professzor világokat nyitó kollégiumának a varázsát, a soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar első évfolyamán az ábrázoló geometriát hilberti pontosságigénnyel és kartéziánus szellemességgel előadó Stasney Alberttől és a Debreceni Orvosi Fakultáson szigorló orvosként hallgatott és csodált Sántha Kálmán messzi az ideggyógyászat határain túl tudományra (és nem mellékesen tudósi-emberi helytállásra) nevelő példamutatásáig. De olyan kollektívateremtő és kollektivista gondolkodásra nevelő tanárral, mint Ilia Mihály, egyetleneggyel találkoztam: Karácsony Sándorral.” Rögtön e mondat után Vekerdi szabadkozni kezd: „A párhuzam persze semmiféle hasonlóságot nem kíván sugallni a két nagy magyar tanár között” – majd bemutatja, hogy mindkettőjüket jellemzi a „másik emberhez” fordulás, a szomszéd népeinkkel való megbékélés programja, de az is, hogy 1974-ben Ilia lemondatása a főszerkesztőségről „nem kis mértékben a *Tiszatáj* kelet-európai programjának a következménye volt. (Amint annak idején Karácsony bukásában is igencsak közrejátszhatott [az 1947-ben megjelent] *A magyar béke*.)”

NYELV ÉS ÉSZJÁRÁS

Az absztrakt filozófia és a nyelv című, 1976-ban írt, de csak 1981-ben megjelent tanulmányában Vekerdi László (1981, 226–228.) Karácsony Sándor „társaslélektani nyelvelméletét” is bemutatja. „Karácsony az amerikai antropológiai irányzattal egy időben s velük összhangban a nyelv kollektív lelki meghatározottságából, társadalmilag meghatározott kommunikativitásából indul ki, ám messzire túljutva az ő fejtegetéseiken, konkrétan megfogalmazta a megértés nyelvi kritériumait.” Majd: „A jelentés tehát »egy viszonyulás fogalma« [...] az első személy a második személy által értesül annak a jelentéséről, amit mondott” – utal Vekerdi a nyelvész Fabricius-Kovács Ferenc 1967-től kezdve megjelent, Karácsonyról szóló tanulmányaira.

Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről című tanulmánya végén Vekerdi László (1976, 326–327.) a következőt írja: „a modern nyelvtudomány nagy előkészítői

és megálmodói közül nem is kevés éppen minálunk működött. Gombocz Zoltán, Laziczius Gyula, Csűry Bálint és Kniezsa István nevével tán elő-előhozakodik egy-egy bátrabb nyelvész ma is, azt azonban – Fabricius [Kovács] Ferenc tudománytörténeti szempontból is úttörő tanulmányaitól eltekintve – mély hallgatás fűdi, hogy itt élt s dolgozott – a szakmai s világi hatalmasságok átkai közepette – néhány évtizeden keresztül a modern szociolingvisztika és a modern nyelvészeti humanizmus egyik igen érdekes, leginkább tán Roman Jakobsonhoz hasonlíthatóan ötletes és sokoldalú képviselője: Karácsony Sándor. Pedig az anyanyelvi oktatás elmélete s gyakorlata rengeteget tanulhatna az ő könyveiből ma is. Sőt éppen ma, amikor az általa inaugurált strukturalista nyelvészet és pszicholingvisztika nagy kerülővel hozzánk is elérkezett.”

Ugyanitt korábban (Vekerdi, 1976, 311.) többek közt kijelenti: „Anyanyelvi oktatás elképzelhetetlen a nyelvben kifejeződő észjárás ismerete nélkül.” Amikor az immár „fellazuló” Kádár-rendszerben 1985-ben újból megjelent Karácsony *A magyar észjárás* című könyvének második kiadása,¹ Vekerdi hamarosan két folyóiratban is méltatta a művet: a *Mozgó Világban* (1985) és a *Forrásban* (1986). Az előbbi tanulmányból kiragadok néhány alapvető megjegyzést a sok közül.

Az 1920-as években megtapasztalt magyar pedagógiai válságot Karácsony arra vezette vissza, hogy nevelők és oktatottak „egész egyszerűen meg sem értik egymást; mintha nem is azonos nyelven beszélnének”. A Ferdinand de Saussure előtti nyelvtudomány teljességgel alkalmatlan volt a mindennapi életben valóban beszélt nyelv vizsgálatára, itt, ezen a nagyon nehéz terepen Karácsonynak „óhatatlanul bele kellett bonyolódni a nyelvvel élő közösség pszichológiai és logikai vizsgálatába, meg kellett próbálni érteni az eszük járását”. Aztán: „Karácsony nyelvészeti kutatása sohasem priméren nyelvészeti célú volt, mint mondjuk Austiné vagy Chomskyé. Karácsony eszköznök tekintette a nyelvészeti fölismeréseket az eredendően magyar észjárás föl kutatására, hogy ezáltal az ebben a mentalitásban megrekedt népet az észjárásához igazított oktatás felemelhesse a mai legmagasabb műveltség szintjére...” S végül: Vekerdi párhuzamot von Karácsony Sándornak a kis autonómiákról kifejtett gondolatai és Bibó István „zsákutcsa magyar történelme” között: „egyszerűen arról van szó, hogy ezen a kevert etnikumú területen érvényes és emberséges berendezkedés autonómia nélkül, a Bibó értelmében vett demokrácia nélkül nem képzelhető el”.

A második recenziójában Vekerdi több, az elsőben csak megemlített kérdést részletesebben taglal, ezek közül egyetlenegyét idézek csak, azt se teljes egészében. Karácsony Sándor közoktatási reformterve kapcsán írja Vekerdi (1986, 24–25.): „Karácsony előtt – hogyan is történhetett volna másképp – Bartók és Kodály

¹ Első kiadás: *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Budapest: Exodus, 1939. Második, a szerző által javított és bővített kiadás: *A magyar észjárás*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Lendvai L. Ferenc. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

példája lebegett. Ahogyan ők megteremtették a népdal elemzéséből kiindulva a magyar zenei kultúrát és egy csapásra a világ zenéjének élvonalába ugrottak vele, ahhoz hasonlóan lehet s érdemes megpróbálni a magyar neveléstudomány fölépítését. Csakhogy a zene alapvetően fontos, de viszonylag jól elkülöníthető része a kultúrának, a nevelés azonban eleitől végig ezer kibogozhatatlan szálon függ össze a társadalommal és művelődéssel. [...] [Karácsonynak] gyakorló tanárként számtalanszor meg kellett tapasztalnia, hogy mennyire nem értik a falusi gyerekek a nekik előírt »tananyagot«, holott az magyarul szól hozzájuk. De magyarul szól-e tényleg? És mit jelent egyáltalán az, hogy »magyaruk«? Gombocz Zoltán jó tanítványaként Karácsony Sándor elkezdte elemezni a magyar népnyelv jelentési struktúráját...”

Nem idézek tovább. Ezzel az egyetlen idézettel is csak azt kívántam bemutatni, hogy Vekerdi László miként hozta közel Karácsony évtizedeken át hozzáférhetetlen könyvét a késő Kádár-kori olvasóhoz.

ÉS VÉGÜL

Harmincnégy évvel ezelőtt, 1990-ben Vekerdi László szép esszét írt három magyar tanárról: Karácsony Sándorról, Németh Lászlóról és Szabó Árpádról. A két világháború közti egy-két évtized „a magyar kultúra egyik legragyogóbb (azóta még csak meg se közelített) korszaka volt” – írja –, melyben a magyar nevelés aranyfedezetét nem „Klebsberg újabban újból agyondicsért művelődéspolitikája adta”. Klebsberg mindössze „tudta tárcája költségvetési kötelességeit, a művelődéspolitiká pedig nem föltétlenül akadályozta a művelődést – bár ha újabb tapasztalatainkat tekintjük, ez tán önmagában sem kevés. Annyit mindenesetre elért, hogy tanárnak lenni ne legyen sajnálatra méltó és kerülendő foglalkozás” (Vekerdi, 1990, 38.). Az értelmiség hivatásáról pedig ugyanitt (Vekerdi, 1990, 39.) így írt: „Ma, mikor annyi felől s annyi látványos egyenruhában tör ránk a nyílt és burkolt értelemellenesség, nem árt – bár valószínűleg hiábavaló – nyomatékkal figyelmeztetni rá, hogy a három nagy tanár mennyire értelem-párti volt.” Vekerdi László – ismétlem – ezt 1990-ben írta. Vajon mit írna ma?

IRODALOM

- Bandy, Alex (2012): *A csokoládé-gyilkosság: Egy filozófus másik élete*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kántor Sándorné Varga Tünde (1998): Lakatos Imre, a szintetikus modernizmus megalapozója. *Debreceni Szemle*, 6, 2, 273–283.
- Karácsony Sándor (1939): *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja*. Budapest: Exodus. https://mtda.hu/books/karacsony_sandor_a_magyar_eszjaras.pdf

- Karácsony Sándor (1985): *A magyar észjárás*. Második, a szerző által javított és bővített kiadás. (Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Lendvai L. Ferenc) Budapest: Magvető Kiadó
- Kontra György (2003): *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Budapest: BIP. <https://mek.oszk.hu/23000/23030/>
- Lázár Imre (2000): Kollégium a magasban. *Ökotáj*, 23–24, 33–38. <http://www.okotaj.hu/szamok/23-24/tarsad6.html>
- Simoncsics Péter (2010): Egy szabad ember emlékezete. *Forrás*, 4, 67–73. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/831/simoncsics.pdf>
- Staar Gyula – Vekerdı László (2008): Múló szerelem volt a matematika? Beszélgetés Vekerdı Lászlóval. *Forrás*, 3, 81–91. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/430/staar.pdf>; 4, 109–121. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/443/staar.pdf>
- Terts István (2004a): Vekerdı László példája? *Forrás*, 36, 7–8, 128–150. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_2004/?pg=915&layout=l&query=terts
- Terts István (2004b): „Egyedüli példány”. *Természet Világa*, 1. különszám, 4–7.
- Vekerdı László (1976): Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről. In: Szépe György (szerk.): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért: Tanulmányok, szakvélemények, javaslatok*. Budapest: Tankönyvkiadó, 305–327.
- Vekerdı László (1981): Az absztrakt filozófia és a nyelv (Tudománytörténeti és kritikai megjegyzések). In: Telegdi Zsigmond – Szépe György: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 207–229.
- Vekerdı László (1985): Karácsony Sándor és A magyar észjárás. *Mozgó Világ*, 12, 62–69.
- Vekerdı László (1986): Érvényes példák, tanulságok – vitatható általánosítások. Karácsony Sándor: A magyar észjárás című könyvéről. *Forrás*, 5, 22–26.
- Vekerdı László (1990): Megértetlenül megérteni! Három magyar tanár: Karácsony Sándor, Németh László, Szabó Árpád. *Napjaink*, 29, 4, 38–39.
- Vekerdı László (2004): Iliá. *Forrás*, 9, 50–58. https://epa.oszk.hu/02900/02931/00069/pdf/EPA02931_forras_2004_09_050-058.pdf
- Vekerdı László (2008): Kontra Gyuri és a Pápai Páriz Ferenc Népi Kollégium: Találkozások egy egykori kollégista szemével. In: Franyó István (szerk.): *Kontra György. (Mesterek és tanítványok)* Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 24–35.

VEKERDI LÁSZLÓ, AZ MTA KÖNYVTÁR SZERZEMÉNYEZÉSI OSZTÁLYÁNAK MUNKATÁRSA

LÁSZLÓ VEKERDI, STAFF MEMBER IN THE ACQUISITIONS DEPARTMENT OF THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Murányi Lajos

dr. univ., ny. osztályvezető, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest
muranyil@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A szerző 1983-tól 2007-ig dolgozott Vekerd Lászlóval az MTA Könyvtára Szerzeményezési Osztályán. Cikkében összegzi a köztisztelőben álló tudós könyvtárossal, íróval, előadóval kapcsolatos személyes emlékeit, és röviden vázolja Vekerd László könyvtári éveit és munkásságát, továbbá felidéri barátait és tisztelőit is.

ABSTRACT

The author worked with László Vekerd in the Acquisitions Department of the Library of the Hungarian Academy of Sciences from 1983 to 2007. In his article, he summarizes his personal memories of the distinguished scholar-librarian, writer, and lecturer. He also offers a concise overview of Vekerd's tenure and contributions to the library, as well as a reflection on his colleagues and admirers.

Kulcsszavak: Vekerd László, MTA Könyvtár Szerzeményezési Osztály, munkatársak, barátok

Keywords: László Vekerd, Acquisitions Department of the Library of HAS, colleagues, friends

Budán, a XII. kerület Határőr út 27. számú házának falán emléktábla látható – a Hegyvidéki Önkormányzat és a Bethlen Gábor Alapítvány avatta fel 2013-ban – a következő felirattal: „Ebben a házban élt és alkotott 1967-től haláláig Dr. Vekerd László (1924–2009) tudós-tanár, író, könyvtáros.” Írásunkban a Könyvtárosnak állítunk emléket.

Amikor levélben felkért egykori kollégám, Schubert András, hogy írjak Vekerd Lászlóval kapcsolatos emlékeimről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában együtt töltött évekről, először boldogan igent mondtam, de valamivel később – már az igenlő levél elküldése után – kissé kétségbeestem. Miért is? Ennek oka az volt, hogy bár közel huszonöt évig voltam a munkatársa, kételyeim voltak:

fel tudom-e idézni őt úgy, hogy megmutatkozzék e kivételes tudású, mindig mosolygó férfinak a személyisége¹ és lenyűgözően értékes munkája.

1983 augusztusában lettem az MTA Könyvtár Szerzeményezési Osztályának munkatársa. Vekerci László érkezésemkor már húsz éve dolgozott az osztályon: Kenéz Ernő² hívta a könyvtárba 1964 januárjában a Matematikai Intézetből, ahol szintén könyvtáros volt³ (1974-ig csak félállásban, attól kezdve már főállású lett az Akadémia Könyvtárban). Kolléganőm, Andrásiné Cuhavölgyi Klára emlékei szerint az Akadémia főépületében lévő régi nagyszobában ült Kenéz Ernő, Vekerci hozzá járt be, és érdekes beszélgetéseket folytattak. Laci bácsi összeszedte a folyóiratokat, majd céduláival elvonult a kis folyóirat-olvasóba, és ott gyűjtötte szorgalmasan a beszerzésre javasolt címeket (főleg tudománytörténeti témájúakat).

Az osztály dolgozóinak zöme ebben az udvarra néző, sötét nagyszobában dolgozott: ez volt az osztály legnagyobb helyisége; itt volt a házi növedékkatalógus is (A5-ös, drapp színű, gépelt kartonokon, melyek a leltározás után azonnal dobozokba kerültek – betűrendben). A nagyszobában tároltuk a rendelések céduláit, és ide érkeztek az új könyvek is, a kötelesek, a csereanyag és a vásárlás útján beérkezettek is. Itt dolgozott Andrásiné, Jaksáné Kiss Anna (Mónika), Ferencz Simonné, az osztályadminisztrátor, Bisztray Tibor, Madary Kamill és jómagam. Ezenkívül még két vagy három kisebb, Dunára néző szoba is rendelkezésre állt az osztályvezető (akkor Fekete Géza) és egy naplózó (Szlafkay Andrea), a könyvekre raktári jelzeteket író (a „számozó”, Pék Mária) számára, továbbá egy belső galérián dolgozott a másodpéldányok elosztásával foglalkozó kolléganő. (Ezenkívül az elfekvő anyag számára is volt egy pici helyiség.)

Vekerci akkoriban már nem volt teljes alkalmazásban, száz órát kellett teljesítenie havonta – ekkor már szerkesztője volt a Magvető Kiadó *Gyorsuló idő* sorozatának, a Magyar Rádióknak készítette *A véges végtelen* című, több mint kétszáz adást elérő sorozatát, cikkeket, tanulmányokat írt, előadásokat tartott, 1984-től a *Természet Világának* is szerkesztőbizottsági tagja lett. (A szójhagyomány szerint

¹ Ahogy például Veres András *Vekerci László és Németh László (első megközelítésben)* című előadásában, mely 2015. május 21-én a Magyar Történelmi Társulat keretében működő *Vekerci László szakosztály* által rendezett, Vekerci László személyével és munkásságával foglalkozó emlékkonferencián hangzott el (Veres, 2015, 2–3.).

² Kenéz Ernő (1912–1984) az MTA Könyvtár Szerzeményezési Osztályának volt a vezetője 1957-től 1972-ig, nyugdíjba vonulásáig. Kezdetben az Eötvös Collegiumban volt francianyelvtanár, majd az Irodalomtudományi Intézet könyvtárosa lett (vö. Ferenczy, 1984).

³ Bizonyára mindenki előtt ismert, hogy orvosi diplomát szerzett, de dolgozott az Onkopathológiai Kutatóintézetben (1955–1963), majd a Matematikai Kutatóintézetben is (1963–1974) – utóbbiban könyvtárosként. Itt jegyzem meg, hogy nemcsak matematikatörténészé vált ezen idő alatt, de többek között *Rényi Alfréd* könyvét is lefordította angolra (*Probability Theory*, 1970). Később is fordított matematikai témájú műveket angolra, és több angol és francia nyelvű szakkönyvet magyarra.

valamiért nézeteltérése támadt a főnökével, ezért Rózsa György főigazgató saját rendelkezésébe „vonta” Vekerdit, így vágva át a gordiuszi csomót. Később derült csak ki, hogy a főigazgató, bár nagyon büszke volt tudós munkatársára, bizony olykor megfélemedezett rendszeresen emelni a tudós kolléga járandóságát.) Korábbi konfliktusokról árulkodott Vekerdi gyakran emlegetett diagnózisa az ún. „főnökitisztről”, amelynek tünetegyüttese nem volt túl hízelgő az illetőre nézve.

Amikor 1986 nyarán Fekete Géza⁴ osztályvezető betöltötte 60. évét – akkoriban ez volt a férfiak nyugdíjkorhatára –, a főigazgató élt a lehetőséggel, és nyugdíjazta. Főnök nélkül maradt az osztály. Legnagyobb meglepetésemre szeptemberben Rózsa György engem nevezett ki osztályvezetőnek – később kiderült, hogy Vekerdi javaslatára.

A következő két esztendőben a szokott tevékenységek mellett az akkor már javában átépülő és 1988 novemberében megnyíló szomszédos épületbe, az Akadémia egykori bérházába való átköltözés előkészítése adott jelentős feladatokat; meg kellett tervezni az osztály elhelyezését, bútortázanak és anyagainak átkerülését. (Ezután a dolgozók kényelmesebb körülmények közé, egymás közelébe kerültek a második emeletre; talán öt szobába – melyből három az Arany János, egy az Akadémia utcára, egy pedig a belső, fedett „udvarra” nézett. Az egyik szobában Vekerdi két nyugdíjas kollégával, Durzsa Sándorral⁵ és Fekete Gézával dolgozott.) Ekkortól Vekerdi közelében dolgoztam, és több emlékem van róla, mint a korábbi időszakból.

Az új akadémiai, XL. törvény⁶ hatálybalépése – 1994. június 30-a – után az MTA Központi Könyvtára már nem volt *központi* könyvtár, *csak* könyvtár maradt: az intézeti könyvtárak önállóak lettek, meg is szűnt a módszertani osztály.

A nagy létszámcsökkentés során – 1998–1999-ben –, amelyet az akkori elnök (Glatz Ferenc) és a főtítkárs (Keviczky László) részvételével 1997. december 22-én a földszinti Vasarely teremben tartott rendkívüli osztályvezetői értekezleten⁷ tett bejelentés előzött meg („egyensúlyba kell hozni a dologi és a személyi kiadásokat a könyvtárban”), nagy változások kezdődtek mindannyiunk életében.

Először is a létszám „lefáragása” történt meg, melynek során közel a felére csökkent a dolgozók száma. (Az Informatikai Igazgatóság számos munkatársa távozott néhány hónap alatt a könyvtárból, de megszűnt több könyvtári egység is.) Meg kellett küzdeni az osztályon a nyugdíjas munkatársakért is, mivel őket is meneszteni akarta az Akadémia 1998 januárjától 1999. május 4-ig a könyvtárat felügyelő és a konszolidációt irányító főtítkárhelyettese, Náray-Szabó Gábor

⁴ Fekete Géza (1926–2017) 1959-től 2001-ig dolgozott a könyvtárban.

⁵ Durzsa Sándor (1926–2006) az olasz nyelvű anyagot gyarapította 2002-ig; utána már betegsége miatt nem tudott bejárni a könyvtárba.

⁶ 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról (1994). *Akadémai Értesítő*, 43, (máj. 13.) 46–51.

⁷ Lásd *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1997. évi jelentése* (1998). Budapest, 7.

akadémikus.⁸ Sikerült „visszaimádkozni” őket, igaz, ledolgozott óráik számának csökkentése révén – Vekerdie is talán 70-re zsugorodott –, de volt olyan nyugdíjas kollégánk is, aki így már nem vállalta a további munkát (Fekete Géza, az osztály korábbi vezetője).

A legkeményebb dió a természettudományos folyóiratok előfizetésének csökkentése volt, hiszen ezek voltak a legdrágábbak. Ehhez még hozzájárult az infláció, a forintgyengülés és a nagy folyóiratok árának emelkedése is. Vekerdire szakértőként nehéz és fájdalmas feladat nehezedett. Nyilvánvalóan jól ismerte az anyagot, hiszen sok időt töltött a folyóirat-olvasóban is, és nagyon tájékozott volt. Több lépcsőben mentek végig a folyóiratosztály vezetőjével, Bükyné Horváth Máriával⁹ a listán, hogy a kívánt eredményt elérjék, azaz a rendelkezésre álló keretbe szuszakolják a külföldi folyóiratok rendelését. Komoly fájdalmakat okozott ez neki.

Bentléte alatt nagyon sokan keresték fel. Főleg a folyóirat-olvasóban dolgozott, de látogatói a második emeleti szobában is megkeresték, közülük néhányal találkoztam is. Egyikük volt Bakos István, akivel korábban együtt dolgozott,¹⁰ de többször láttam Fehér Márta filozófust és tudománytörténészt,¹¹ Terts István¹² nyelvészt és Votisky Zsuzsát¹³ is. (Utóbbi több könyvének is kiadója volt.) Bizonyára ennél több tisztelője, barátja kereste fel.¹⁴

Vekerdit az osztály minden munkatársa szerette, mert szeretetre méltó volt, és kedves mindenkihez. Bár a nyelve csípős volt, és sarkos megjegyzéseket tett – politikusokra például –, de munkatársairól egy rossz szót sohasem hallottam tőle. Különösen jó viszonyt ápolt az őt segítőkkel, például a rendeléseit kezdetben legépelő, később a számítógépben rögzítő munkatársakkal. Mivel céduláit főleg ceruzával írta jellegzetes dőlt betűivel, és nem volt könnyű elolvasni azokat, hamar kialakult, hogy Pillók Edina specializálta magát Vekerdí rendeléseinek leírására. (Apró érdekesség: takarékoságból és talán a könnyebbség kedvéért, mindig 5–8 cm-es ceruzákkal dolgozott, mégpedig mindig kis cédulákra.) Akkoriban mindannyian kis méretű cédulákra írtuk fel a könyvek pontos adatait, árát

⁸ Később, 2006-tól 2013. június 30-ig főigazgatóként vezette a könyvtárat.

⁹ Bükü Béláné Horváth Mária (1933–2020).

¹⁰ Bakos Istvánnal (1943–) sokáig együtt dolgoztak az MTA Tudományszervezési Csoportjánál, a *Kutatómunkások* című közös, betiltott szociográfiájukban kritikus jelentést készítettek a pártállam vége korabeli magyar felsőoktatás és tudományos élet helyzetéről.

¹¹ Fehér Márta (1943–2020) a Budapesti Műszaki Egyetemen dolgozott akkor.

¹² Terts István (1948–) nyelvész, egyetemi docens.

¹³ Votisky Zsuzsa (1948–2018), a Typotex Kiadó vezetője volt akkoriban.

¹⁴ A *Természet Világától* Herczeg János és Staar Gyula biztos felkereste, de sokan az *Új Forrás* szerzői közül is. – Lásd a 75. születésnapjára az *Új Forrás* 1999. évi Vekerdí-számában megjelent Jókai Anna, Fűzi László, Sándor Iván, Olasz Sándor, Herczeg János, Németh Ágnes, Bakonyi István, Gazda István, N. Pál József, Szállási Árpád, Tüskés Tibor, Pintér Lajos, Monostori Imre, Mohai Lajos írásait és Nagy Gáspár versét, az *Útleírást* (URL1).

és ISBN-számát, hogy ha hirtelen egy lehetőség adódik – például a kilencvenes években a Volkswagen Stiftung adománya révén –, gyorsan össze lehessen állítani egy nagyobb rendelést.

Amikor megjelent *A tudománynak háza vagyon* (1996), majd a nagy Galilei-könyve (*Így él Galilei*, 1997), minden munkatársának ajándékozott egy-egy példányt. Nem csak a tudománytörténet és a matematika története foglalkoztatta, számos cikket írt könyvtári témákról is. Nagyon fontos ezek közül a könyvtár 150 éves fennállása alkalmából kiadott kötetbe írt tanulmánya, *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban* (Vekerd, 1976), illetve az új könyvtárépület avatása után megjelent írása, az *Egy könyvtár otthonai, eredményei és gondjai* (Vekerd, 1989), de írt cikket 2000-ben *Hagyományos könyvtár – elektronikus könyvtár* (Vekerd, 2000) címmel is. 1984-ben „a hosszabb időn át kiemelkedő munkát végző, szakterületük fejlődését elősegítő könyvtárosok és levéltárosok elismerésére” szolgáló Szabó Ervin-emlékéremmel tüntették ki (Gyuris, 1999).

Egyszer magam is megbántottam – akaratlanul –, amikor 1997-ben úgy gondoltam, hogy jót cselekszem, ha megállapítatom a nyugdíját a munkaügyes kollégáimmal: hogy legyen egy biztos alapjövendelme, ő azonban nem így látta. Többször is felemlgette, hogy nyugdíjba küldtem őt... Érvettem, győzködtem, de hiába, nem tudtam meggyőzni; a seb nem gyógyult be soha. (Amikor nyugdíjas lettem, akkor értettem csak meg, hogy ez nem a pénzről szólt, hanem a „státuszról”: már nem vagy aktív munkatárs, csak egy nyugdíjas, akit már leírtak, és akire már nincs szükség.)

Élete végéig dolgozott volna a könyvtárban, de váratlanul – talán 2007-ben – meghalt szeretett felesége, Judit, és ezt a veszteséget már nem tudta kiheverni. (Utolsó két évét már a budakalászi idősek otthonában töltötte – ott is hunyt el.) Vekerd Lászlót az MTA Könyvtára saját halottjának tekintette. Utolsó útjára a Farkasréti temetőben családja és számtalan tisztelője mellett szinte a könyvtár összes dolgozója elkísérte.

IRODALOM

- Ferenczy Endre (1984): Dr. Kenéz Ernő (1912–1984). *Könyvtáros*, 34, 5, 299–300.
- Gyuris György (1999): *Vekerd László: válogatott életmű-bibliográfia*. Szeged–Tatabánya: Somogyi Könyvtár – József Attila Megyei Könyvtár
- A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1997. évi beszámoló jelentése (1998). (Összeállította: Fekete Gézáné) Budapest, k. n., 7.
- Rényi Alfréd (1970): *Probability Theory*. (Translated by László Vekerd) (*North-Holland Series in Applied Mathematics and Mechanics* V.10) Amsterdam–Budapest: North-Holland Publishing Company – Akadémiai Kiadó

- Vekerdi László (1976): A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban. In: *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*. Budapest: MTA Könyvtár, 26–36.
- Vekerdi László (1989): Egy könyvtár otthonai, eredményei és gondjai. *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*, 36, 4, 147–153. <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/30227/15940>
- Vekerdi László (2000): Hagyományos könyvtár – elektronikus könyvtár. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 9, 2, 41–47. <https://epa.oszk.hu/01300/01367/00002/pdf/04konferenciak.pdf>
- Veres András (2015): *Vekerdi László és Németh László (első megközelítésben)*. http://real.mtak.hu/30681/1/Vekerdi_Laszlo_es_Nemeth_Laszlo.2_u.pdf

URL1: Vekerdi Lászlóról. *Új Forrás*, 31, 6, 1999. június. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00046/>

EGY FÉL ÉVSZÁZADA LAPPANGÓ BOLYAI-DRÁMA: GONDOLATOK VEKERDI LÁSZLÓ BOLYAI-SZÍN-MŰVÉHEZ

A DRAMA ABOUT THE BOLYAIS HIDDEN FOR HALF A CENTURY: REFLECTIONS ON LÁSZLÓ VEKERDI'S BOLYAI PLAY

Szabó Péter Gábor

PhD, habilitált egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Informatikai Intézet, Szeged
pszabo@inf.u-szeged.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Vekerdi László (1924–2009) Széchenyi-díjas irodalom-, tudomány- és művelődéstörténész a tudománytörténet-írás legendás műveltségű könyvtárosa volt. Matematikatörténeti munkásságának egyik kiemelt témája volt a Bolyai-kutatás eredményeinek naprakész ismerete. Számos dolgozatot szentelt a témának, fiatalkorában még egy szépirodalmi munkát, egy Bolyai-színművet is írt. Sosem jelentette meg, néhány évvel ezelőtt azonban a hagyatékából előkerült ez az írás. Vekerdi László születésének 100. évfordulója alkalmából most e munka kapcsán is megemlékezünk róla.¹

ABSTRACT

László Vekerdi (1924–2009), Széchenyi Prize-winning historian of literature, science, and culture, was a librarian of legendary knowledge in the writing of the history of science. One of the main topics of his work in the history of mathematics was the up-to-date knowledge of the research results on the Bolyais (father Farkas Bolyai and son János Bolyai). He devoted numerous papers to the subject and, in his youth, even wrote a work of fiction, a play about the Bolyais. He never published it, but a few years ago it was found in his estate. On the occasion of the 100th anniversary of László Vekerdi's birth, we would like to contribute to his memory in connection with this work.

Kulcsszavak: Vekerdi László, Németh László, matematikatörténet, Bolyai-kutatás, drámai irodalom

Keywords: László Vekerdi, László Németh, history of mathematics, Bolyai research, dramatic literature

¹ A dolgozat a szerzőnek a *Forrás* folyóiratban Vekerdi László születésének 100. évfordulójára megjelenő munkájának átdolgozott változata.

„Az egész magyar modern tudománytörténész- és tudományfilozófus-generáció Vekerdi szellemi köpenyéből bújt ki.”

Fehér Márta

Vekerdi László (1924–2009) lányától, Vekerdi Judittól (1949–2016) kaptam meg édesapja hagyatékából annak a Bolyai-színműnek a másolatát, amelyet Vekerdi még 1956 tavaszán írt, de sosem jelentetett meg. A cím nélküli, huszonhat oldalas gépirat számos autográf javítást, áthúzást, betoldást tartalmazott, amit aztán legjobb tudásom szerint igyekeztem letisztázni és megszerkeszteni, majd az írást 2018-ban meg is jelentettem a *Legtisztább boldogság* című kötetben, ahol a Bolyaiakkal kapcsolatos addigi kutatási eredményeimet összegeztem. A színműre hamar felfigyeltek és elkérték, hogy olvasható legyen a világhálón is, a *Ponticulus Hungaricus* webfolyóirat oldalán.

Akkoriban erkölcsi dilemmát okozott nekem, hogy szabad-e nyilvánosság elé bocsátanom Vekerdi szépirodalmi munkáját, ugyanis ő maga ezt sosem tette meg, nem tartotta arra megfelelőnek. Emlékeztem egyik jeles költőnkre, aki határozottan megtiltotta az utókoroknak, hogy életművéhez, éppen mondjuk a hagyatéka alapján, bárki bármit is később hozzátegyjen. Utasításként ezt adta: húzni szabad belőle, de hozzátenni nem! Magam azonban úgy ítéltam meg, hogy hasznosabb megjelentetni Vekerdi drámáját, mint hogy az kéziratban maradjon egy könyvtár mélyén. Abban bíztam, hogy mások is élvezettel fogják majd olvasni, vagy esetleg egyszer még akár színpadon is láthatom.

A mű létezéséről Vekerdinek egy korábbi interjújából szereztem tudomást. Staar Gyulának mesélte el, hogy fiatalkorában több ilyen próbálkozása is volt. A Bolyaiak mellett drámát írt Johannes Keplerről, Rotterdami Erasmusról és Jean-Antoine Watteau-ról is. E három utóbbit magam sosem láttam, érdemes lenne azonban egyszer utánuk nézni a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába bekerült kéziratos Vekerdi-hagyatékban. „Túlságosan személyes ügyeim voltak ezek az írások akkor, hogy türelmem lett volna javítani rajtuk, s én túlságosan filológus ahhoz, hogy cselekvő alakokat tudjak teremteni!” – írta Németh Lászlónak egyik levelében Vekerdi a drámáival kapcsolatosan. Évtizedekkel később a tőle megszokott szerénységével ezt mondta a Bolyaiakról szóló színműről: „Nem volt az dráma, csupán keretként használtam ahhoz, hogy az apáról és a fiáról egy-egy tanulmányt írjak.” Majd hozzátette, hogy örül is annak, hogy nem folytatta tovább ezeket a próbálkozásait.

Németh László és Vekerdi László levelezését más okból is érdemes itt fellelőzni. Németh László *A két Bolyai* című drámájának keletkezési körülményeiről szintén e levelekből tudhatunk meg néhány további fontos részletet. Németh László 1959 novemberében írta az alábbi sorokat. A levélrészlet elején egy neki küldött Bolyai-kötetet köszön meg Vekerdinek:

„Nagyon köszönöm, amit a könyvbe tett cédulára írtál. Te voltál az egyetlen, akinek gondja volt rá, hogy megnyugtasson, s épp azt írtad, amivel én is nyug-

tatom magam; hogy amit írtam, az igaz és helyes. Hozzátehetjük: s mint előre tudtam, nem szerzek vele semmiféle előnyt, csak hátrányt magamnak. Egy erdélyi nő a fejébe vette, hogy drámát írat velem a Bolyaiakról. Legépellette apjával az egész Bolyai-levelézést, s ideajándékozta. Én a Te drámádra gondoltam, azt mondtam: legföllebb tanulmányt írnék róla: a pedagógus apa – aki egy lángeszű s kegyetlen kritikust nevel a fiában magának, ez, ami ebben a témában személy szerint is érdekel. Amióta hazajöttem, keresem a munkát, amibe beleölhetem magam. S ebben a témában igazán benne van a mi magyar életünk egész borzasztósága! Arra gondoltam – nem írhatnék-e mégis, nem drámát, de drámai költeményt róla. A tiédet így kétszeresen is elkerülné, mint elsősorban Farkasról szóló munka s mint költemény. Tudnál-e tanácsot adni: mit érdemes elolvasni?”

Vekerdi válaszként az alábbi sorokat küldte:

„Kedves Laci Bácsi! Nagy örömmel olvastam a Bolyai-tervet. Még jobban örülnék, ha nem »elkerülné« az enyémet, hanem megcsinálná – jól – azt, amit én is szerettem volna. Annál is inkább, mert a mintát úgyis Laci Bácsi drámáiból vettem, főleg a Görgeyről és II. Józsefről. 1956 tavaszán egymás után 4 ilyen kísérletet írtam (Bolyaiak, Kepler, Erasmus, Watteau), s még kettőt készültem (Csokonai, Bessenyei), amikre már nem került sor. Ma visszanezve úgy látom, hogy ezek az érzelmi és gondolkozási krízis vetületei voltak: az érzelmi krízis a meg nem értett vagy félreértett tudóst háborgatta bennem (Watteau-t átírtam a festés tudósának, ami persze nem igaz), a gondolkodásomban pedig a természet-tudományokról történelemre való áttérés nagyon is bonyolult folyamata jelentkezett. Túlságosan személyes ügyeim voltak ezek az írások akkor, hogy türelmem lett volna javítani rajtuk, s én túlságosan filológus ahhoz, hogy cselekvő alakokat tudjak teremteni. Nagy kínomban is azzal küszködtem, hogy beszorítsak pl. a Bolyaiakba egy Tentamenről és egy Appendixről szóló tanulmányt. S emellett egyet a 48-as Erdélyi lelkivilágáról. Ez a vágy: a tanulmányé, azóta is él bennem, ha égető munkám lelegején túljutok, belefognék. Így elég jól ismerem a Bolyai-irodalmat, egy-más nekem is megvan. Leginkább én is Farkas levelezését ajánlom, itt is mint legfontosabbat, a Bolyai–Gauss levelezést. A század elein ezt kiadta az Akadémia is. Utána messze (és egyetlen valamirevaló) legjobb a P. Stäckel tanulmánya (a két magyar tudósról magyar eddig elfogadható tanulmányt nem írt! Stäckel német professzor). Pár éve sikerült ezt a ma már nagyon ritka könyvet megszerezniem. A magyar tanulmányok közül még ma is legtöbbit ér Bedőházi János, A két Bolyai, Mvhely [Marosvásárhely], 1897. Sokkal jobb, különösen Farkast illetően, mint ahogy a későbbi kritika írja.”

1959. november 19-én írta ezt Vekerdi, ahol a dátumot azért is érdemes hangsúlyozni, mert szerencsére azóta már születtek magyar szerzőktől is kiváló tanulmányok a Bolyaiakról. Sőt, nem olyan régen az említett Bolyai–Gauss-levelézést végre-végre magyar nyelven is kiadták. Éppen Vekerdi László volt az, aki egyik tanulmányában leírta, hogy mára a Bolyai-kutatás mondhatni külön szakmává

nemesedett. Nem túlzás ez, hiszen a Bolyai-kutatás rendkívül sokoldalú felkészültséget igényel, ami persze a tudománytörténet, a kultúrtörténet és a művelődéstörténet sok más témájáról szintén elmondható. Egy életet rá lehet áldozni, és várhatóan még akkor sem fog a végére érni az ember.

Vekerdi legendás olvasottságú és tájékozottságú ember volt, munkái a legkülönbözőbb témákban jelentek meg – becslésem szerint (a pontos számot talán csak Terts István tudhatja) – körülbelül nyolcszáz írásban. Vannak ezek között könyvek és cikkek, tudományos írások és ismeretterjesztő tanulmányok, interjúk és könyvismertetések, fordítások idegen nyelvről és idegen nyelvre, előszók és utószók; vagy ahogyan Gazda István fogalmazta egyszer: Vekerdi kérvényen és feljelentésen kívül mindent írt. A Gyuris György által 1999-ben megjelentetett válogatott életmű-bibliográfia 625 tételt sorol fel, de ennél biztosan hosszabb a teljes lista, mivel később az új évezredben is még sok tanulmánya született.

Ha csak a matematikátörténetre koncentrálunk, akkor is Vekerdi Lászlónak ezen a téren megjelent írásaiból egy több mint nyolcszáz oldalas válogatást lehetett nemrég összeállítani. Elképesztő, ahogyan a legkülönbözőbb témakörök specialistáinak is tudott újat mondani, új látásmódokat adni, megállapításaikat árnyalni, pontosítani vagy éppen javítani. Vekerdi mindig őszintén megmondta a véleményét, akár pozitív volt az, akár negatív. Röviden, gyorsan és szenvedélyesen tudta az embereket motiválni, ahogyan azt egyszer Fehér Márta mondta. Van úgy, hogy egy-egy lábjegyzetén elgondolkodva és azon elindulva ma is évekre kaphat kutatási témát és tudományos programot magának az arra rezonáló ember.

Évekkel ezelőtt *A Tudománynak háza vagyon* című könyvének egyik jegyzetében olvastam, hogy a matematikátörténészek egészen az akkori időig modern szempontból ítélték meg az infinitézimális számítás kezdeteit, és ez sajnos nem egy félreértésre adott aztán okot. Miután azonban Abraham Robinson felfedezte a nemsztenderd analízis lehetőségét, várható lesz, hogy a matematikátörténészek is majd újraértékelik a 18. századi matematikai kutatást. Így kellene például mondjuk Makó Pál latin nyelvű könyveit is olvasni, és nem az Augustine-Louie Cauchy- és Karl Weierstrass-féle alapot már megszokva. Ez Vekerdinél egy egyszerű, néhány soros megjegyzés az egyik könyvében, hátul, másvalaki, ha részleteiben ezt kifejtené, azt hiszem, még doktori disszertációt is írhatna belőle.

Nem csoda, hogy számos alapvető szakmunka lektorálására kérték fel. Olyan részleteket tudott pontosítani és helyre tenni, amilyeneket csak nagyon kevesen, nemhogy itthon az országban, de az egész világon. Éppen ezért volt számomra bosszantó, hogy amikor először kezembe vettem Simonyi Károly (1916–2001) híres könyvének, *A fizika kultúrtörténetének* 2012-ben megjelent angol nyelvű fordítását, szomorúan láttam, hogy egy nevet sehol nem találok a több mint hatszáz oldalas könyvben: Vekerdi Lászlóét. Pedig még videófelvétel is van róla, ahol a szerző Simonyi Károly mondja, hogy mennyit köszönhet a könyv a lektorainak is,

így Vekerdi Lászlónak. Egy következő kiadásban érdemes lenne legalább egy sorban az ő nevét is megemlíteni.

A matematikatörténeti kutatások terén Vekerdi sokfelé figyelt, a klasszikus és a modern témákat is igyekezett nyomon követni. Az ókori Egyiptomból indulva az antik görög matematikán és az arabokon át az újkori Európába érve a mai matematikusainkig a legkülönbözőbb témákkal foglalkozott, és vázolta fel a matematika történeti fejlődését. Sokat írt a magyar vonatkozásokról is, a kálvinista és jezsuita matematikusokról, a matematikai iskolákról, és még interjút is készített néhány neves matematikusunkkal.

Vekerdi Lászlónak a matematikus Bolyaiak világa külön szívügye volt. Mindent elolvasott róluk, amihez hozzáfért, naprakész ismeretei voltak a Bolyai-kutatásról. Ez egyértelműen kitűnik azokból a tanulmányokból, amelyekben összefoglalta a legújabb kutatási eredményeket ezen a területen. A felvezetőben említett, általa írt Bolyai-dráma így igazi csemege a témával foglalkozók számára. Magam is nagy élvezettel olvastam, és különösen tetszettek benne a matematikai vonatkozású részletek. A történet 1848 augusztusában kezdődik, amikor is Karl Kreil (1798–1862) osztrák meteorológus és csillagász, a prágai csillagvizsgáló igazgatója Marosvásárhelyre látogat, hogy méréseket végezzen.

A helyszín „Bolyai Farkas marosvásárhelyi házának kertje. Földszintes, magos zsindeletetővel fedett ház, a kertben fenyő, nyírfa, nyárfalugasok, almafák, szilvafák, s szőlő. A nyitott ajtón keresztül Bolyai dolgozószobájába látni, ahol a homályban könyvek, sok könyv látható. Nyári délután. Éles, nagy hőségre mutató, vakító fények, mély árnyékok. Négy férfi jön – elől Bolyai Farkas és Kreil Károly, a prágai csillagvizsgáló igazgatója, mögöttük pár lépéssel Fritsch, Kreil asszisztense, és Koncz József, Bolyai tanítványa.” Bolyai Farkas éppen saját matematikájáról, az 1832–33-ban Marosvásárhelyen latin nyelven megjelent *Tentamen* (Kísérlet) kötetéről beszél. Amint az ismeretes, ennek függelékében (*Appendix*) jelent meg fiának, Bolyai Jánosnak a később világhírűvé vált *Scientia Spatii* (A tér tudománya) című munkája. Olvassunk bele egy kicsit Bolyai és Kreil beszélgetésébe:

„BOLYAI: Az alapjai még a Saale mellett alakultak ki bennem... A geometria felépíthető bizonyos elemeknek – felületeknek, vonalaknak, pontoknak – bizonyos feltételeket kielégítő mozgásaiból. Gondoljon csak Öcsém Uram egy merev testnek, – például ennek a pohárnak – a mozgására.

KREIL: Értem. A mozgó test után sorban kialakulnak a geometria idomai, s első-sorban nemde a paralellák is?

BOLYAI: De csak akkor – és ez a lényeg – ha a mozgás bizonyos feltételeket kielégít. Ezt a megadott feltételeket kielégítő mozgást neveztem geometriai mozgásnak.

KREIL: A feltételek?

BOLYAI: Egyik pl., hogy két mozgás együtt, egymásután végezve, mondhatnám mintegy, hogy a két mozgás összege megint egy ugyanolyan jellegű, geometriai mozgás legyen.

KREIL: Nem egészen értem...

BOLYAI: Nos hát ha ezt a poharat így, meg így ide viszem, ugyanoda jutok, mint ha egyből, rögtön ide teszem.

KREIL: Aha! S az egyéb követelmények?

BOLYAI: Nos, éppen ez az ugyan-oda-jutás, annak a ténye, hogy egy geometriai alakzat önmagával teljes fedésbe, kongruenciába legyen hozható: a geometriai mozgásra kiszabott másik feltétel.

KREIL: Bámulatos! Valóságos Kolumbus tojása! S mégis mennyire új!”

Vekerdi matematikatörténeti szempontból is érdekes gondolatokat ad itt Bolyai Farkas szájába. Az összetett mozgások ugyanis nála három egyszerű mozgás (transzláció és kétféle rotáció) kombinációi. És ezen kombinációkat, vagyis az egyszerű mozgásokat mint műveleteket tekintve, azokat egymás után végrehajtva kapta meg az összetett mozgásokat. A mozgás bevezetésével Bolyainak geometriai alakzatok származtatására nyílt lehetősége, és ahogyan mondja, „ha a mozgást megengedjük, a geometria élénkebbé, könnyebbé és érthetőbbé válik”.

Ezek a gondolatok Felix Klein 1872-es híres erlangeni programjának fényében különös érdekességgel bírnak. Klein geometrián egy bizonyos transzformációcsoport invariánsainak elméletét értette. Például az euklideszi geometria az ortogonális transzformációk csoportjával szemben invariáns tulajdonságok összessége. Mít látunk Bolyainál? A Bolyai Farkas által tárgyalt első két mozgásfajta összekapcsolásából nyert mozgás az euklideszi geometria alapját képező ortogonális transzformációcsoport. Tudománytörténeti szempontból igen érdekes ez, és az is, hogy erről már Vekerdi Lászlónak a korábban említett, 1959. november 19-én kelt Németh Lászlóhoz írt levelében is olvashatunk. Írásunkat az ő szavaival zárjuk:

„Az igazság az, hogy Farkas matematikusnak is éppen olyan nagy, mint János, Tentamenében lefekteti egy olyan geometria alapjait, amit sokkal később – igaz, sokkal világosabban – Felix Klein fog a híres Erlangeni programban levezetni: a mozgáscsoportokra felépített geometria fogalmát. Több mint fél évszázaddal Klein előtt pontosan definiálja a mozgáscsoportok és a csoportgeometria fogalmát, s ezt a tudománytörténészek – még a jó szemű Staeckel sem veszi észre, s Farkast mint a nem euklideszi geometria Mózesét marasztalják el, amiben persze nem is első és nem is legnagyobb. De, mint a koordinátamentes térgeometria megteremtője igen is első, ezt nem tudják ma sem. Azt Staeckel is észreveszi – nehéz is lenne nem –, hogy az axiomatikus geometria első nagy mestere Farkas, de inkább elszórt, zseniális intuícióknak tekinti alkotásait. Pedig az egy egészen új, s csak a XIX-XX. század fordulóján kibontakozó matematikai világ első megfogalmazása.”

Mit tehetünk ma hozzá Vekerdi szavaihoz? Felfoghatatlan, hogy 190 évvel a megjelenése után sincs még modern magyar nyelvű kiadása a *Tentamennek*.

IRODALOM

- Gyuris György (1999): *Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfiája*. Szeged–Tatabánya: Somogyi Könyvtár – József Attila Könyvtár
- Németh Ágnes – Domokos Mátyás – Duró Gábor (szerk.) (2000): *Németh László élete levelekben I–III. (Osiris Klasszikusok)* Budapest: Osiris Kiadó
- Staar Gyula (2008): Múló szerelem volt a matematika? Beszélgetés Vekerdi Lászlóval 1–2. rész. *Forrás*, 40, 3–4, 81–91., 109–121. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/430/staar.pdf>, <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/443/staar.pdf>
- Szabó Péter Gábor (2018): *Legtisztább boldogság. Művelődéstörténeti kalandozás Bolyai Farkas és Bolyai János világában. Vekerdi László Bolyai-színművével és Dávid Lajos két matematikai kéziratával. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 124)* Budapest: Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet
- Szabó Péter Gábor (2019): Vekerdi László Bolyai-színműve. Fél évszázada lappangó dráma a Bolyaiokról. *Ponticulus Hungaricus*, 23, 1. <https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/vekerdi-laszlo-bolyai-szinmuve.html#gsc.tab=0>
- Vekerdi László (1996): „*A Tudománynak háza vagyok*”. *Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 1)* Piliscsaba–Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet – Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület
- Vekerdi László (2014): *Vekerdi László matematikatörténeti írásaiból. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 105.)* Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet. <https://real.mtak.hu/21008/>

„VEKERDISTA” KRÓNIKA – BESZÁMOLÓ A VEKERDI LÁSZLÓ SZAKOSZTÁLY MUNKÁJÁRÓL

“VEKERDIST” CHRONICLE: REPORT ON THE WORK OF THE LÁSZLÓ VEKERDI SECTION

Veres András

az MTA doktora, irodalomtörténész

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest
veresandras2@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Veres András írása arra vállalkozik, hogy röviden ismertesse a 2015-ben megalakult és a Magyar Történelmi Társulat keretében ma is működő társaság történetét. Azért döntöttek Vekerdi László neve mellett, mert jeles polihisztorként mintegy megtestesítette az ő pluralista tudományfelfogásukat. A frissen megalakult szakosztály első ülését névadója emlékének szentelte. A tanulmány röviden beszámol az ekkor elhangzott előadásokról, csakúgy, mint a leg sikeresebb konferenciák és műhelybeszélgetések témáiról és fontos felismeréseiről. Ezek között szerepel a Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplójáról, a Gulyás testvérek életművéről szóló és a Balázs Béla emlékének szentelt konferencia, valamint a József Attila értekező életművének kritikai kiadásáról szóló kerekasztal. A szakosztály tagjai mindenkor igyekeztek megfelelni Vekerdi László szakmai igényességének és sokrétű érdeklődésének.

ABSTRACT

The article by András Veres briefly describes the history of the society, which was founded in 2015 and is still active within the Hungarian Historical Society. They chose the name of László Vekerdi because, as an eminent polyhistor, he embodied their pluralistic conception of science and scholarship. The first meeting of the newly founded society, functioning as a section, was dedicated to the memory of its namesake. The article briefly reports on the papers presented at that meeting, as well as on the themes and major findings of the most successful conferences and workshops. These include the conference on Fanni Gyarmati's diary, the wife of the eminent poet Miklós Radnóti, the conference on the filmmaker Gulyás brothers' oeuvre, the conference dedicated to the memory of the film theorist Béla Balázs, and the round table on the critical edition of the aesthetic-philosophical work of the poet Attila József. The members of the section have always endeavoured to meet the professional demands and the wide-ranging interests of László Vekerdi.

Kulcsszavak: Magyar Történelmi Társulat, a polihisztor Vekerdi László, pluralista tudományfelfogás

Keywords: Hungarian Historical Society, the polyhistor László Vekerdi, pluralistic conception of science

Írásomban arra vállalkozom, hogy röviden felvázoljam a 2015-ben megalakult és ma is működő társaságunk történetét. Közös érdeklődésünk és együttműködésünk kezdetei a kilencvenes évek derekáig vezethetők vissza. Dalos Rimma és Kiss Endre szervezésében, a Friedrich Ebert Alapítvány anyagi támogatásával 1997 áprilisától kerültek megrendezésre azok a konferenciák, amelyeken mindegyikünk a magyar múlt és jelen különféle anomáliáival igyekeztünk szembenézni. Vállalkozásunk irányát kellően érzékeltethetik a tanácskozásaink témáit jelölő címek, például az *Állam az ezredfordulón*, a *Bunkóság avagy a társadalom reprimítívizációja*, a *Bal, jobb, harmadik út* vagy a *Mit látunk a jövőből*. Konferenciáink megszerkesztett anyagát füzetekben publikáltuk is. A társaság többségét történészek alkották, de számos humán szakma volt képviselve a szociológiától a művészetfilozófiáig. Tudatosan törekedtünk a humántudományi interdiszciplinaritás érvényesítésére, fontos volt számunkra, hogy megtaláljuk a fennálló párhuzamokat és eltéréseket.

Az alapítványi támogatás megszűnése után is együtt maradt a törzsgárda, 2004 és 2017 között Dalos Rimma áldozatos munkájának köszönhetően Agóra Egyesületként működött. 2015-ben merült fel, hogy egy nagyobb intézmény keretei között kellene folytatni szakmai összefüggéseinket. Választásunk a Magyar Történelmi Társulatra esett, és nagy örömeinkre Vekerdi László Szakosztály néven befogadtak minket a szervezetbe.

Vekerdi Lászlót sokan személyesen is ismertük és tiszteltük, de főként azért döntöttünk a neve mellett, mert jeles polihisztorként mintegy megtestesítette a mi pluralista tudományfelfogásunkat. Különösen tetszett az, hogy könyvei túlnyomó részét ismeretterjesztő céllal írta, a lehető legszélesebb közönségnek szánta őket. Azt viszont figyelmen kívül hagytuk, hogy ő a tudománytörténetet kizárólag a reáltudományok területére korlátozta. A különféle társadalom- és művészet-tudományok képviseletében nagyon nem értettünk egyet érvelésével, hogy a néprajz tudománytörténetén valójában a néprajztudomány történetét szokás érteni. Úgy véltük, hogy sem a társadalom-, sem a természettudományok történetében nem választható el egymástól hermetikusan a tárgy- és metasztint. S ellentmondani látszott Vekerdi túlságosan szigorú szűkítésének még saját gyakorlata is, hiszen amikor Németh Lászlóról publikált rövidebb-hosszabb szövegeket, szemlátomást igyekezett követni az irodalomtörténet-írás játékszabályait.

Röviden utalnék személyes indítékaimra is a névválasztásban. Úgy hozta a sors, hogy 1997 őszén a Határőr útra költöztem, a 27/A-ba, az első emeletre, ahol

Vekerdi László a szomszédom lett, éppen alattam lakott. Elsőként az tűnt fel a házban, hogy osztatlan tekintélynek örvend, nagy tudású öregúrként beszéltek róla a háta mögött (még a vele egykorúak is), holott szinte mindig fiatalosan sietett, csaknem futott, amikor elment hazulról, kamaszos lendülettel rohant le a meredek Alma utcán, kezében az elmaradhatatlan, viseltes aktatáskával. Viszonylag ritkán beszélgettünk, ezeket is csaknem mindig ő kezdeményezte. Elképesztő volt, hogy mi minden érdekelte, a súlyos tudománytörténeti felfedezésektől a kérészéletű napi pletykákig. Amikor különféle dohogásait hallgattam, általában egyetértettem vele; politikai állásfoglalásai kifejezetten balliberálisnak mutatták őt, vagy inkább örökös, engesztelhetetlen ellenzékinek.

Mindketten szemben álltunk honunk szerencsétlen és terméketlen hagyományával, az egymást erősítő „szélsőségek történelmével”. Csakhogy a helyesnek elképzelt közéletet Vekerdi szemében Németh László „harmadik utassága” jelentette, az én felfogásomban viszont a már emigrációba kényszerült Jászi Oszkár „liberális szocialista” felfogása. Nagy talány volt számomra, hogy miért kedveli annyira Németh Lászlót, akinek szemléleti pozíciója – úgy véltem –, ha sokat változott is az idők folyamán, messze esik az övétől. A választ részben abban az interjúban adta meg, amelyet a feleségem, V. Bálint Éva készített vele 2001-ben, az író centenáriuma alkalmából:

„Fiatal korom óta mindig fájdalmasan érzékeltem ebben az országban a szélsőségek uralmát, a centrum hiányát – mondta Vekerdi. – Én a közepet kerestem, s ezt értettem a »harmadik út« fogalmán is. Ettől a hiányzó középtől egész életemben – hol kevésbé, hol jobban –, de mindig balra helyezkedtem el. [...] De attól még, hogy a centrumhoz képest balra vagyok, mindenkor tudtam és tudok kapcsolatot tartani józanul gondolkodó másik oldali barátaimmal. Ezt érzem a magam szempontjából Németh László egyik hatásának. Személyesen már csak az idős alkotót ismerhettem meg. A társadalom fejlődését mindig figyelembe vevő, a marxizmust el nem utasító (ha nem is marxista) embert, a felvilágosult és felvilágosító író. Elképzeltető lenne egy szocialista 18. század – mondta egyszer. És ez nagyon tetszett nekem.” (Az interjú a hajdani *Magyar Hírlap* 2001. április 18-i számában jelent meg. Éva nagyon szerette Vekerdit. Halála után az ő kezdeményezésére emelt emléktáblát házunk falán a kerületi önkormányzat.)

Magától értetődött, hogy a frissen megalakult szakosztályunk első ülését (2015. május 21-én) *Polihistorizmus, interdiszciplinaritás, történelem* címmel a névadónk emlékének szenteltük. Az elnökünknek megválasztott Szekfü András moderált. A szociológus Hernádi Miklós arról beszélt, hogy milyen nagy hatással voltak rá Vekerdi alapos és ugyanakkor a kívülállók számára is érthető művelődéstörténeti könyvei és cikkei, mindenekelőtt a Varga Domokos társaságában írt, 1985-ben megjelent *A világ kereke. Európa küldetése a IV–XIII. században*. A filozófus Kiss Endre arról számolt be, hogy milyen magasröptű diskurzusnak lehetett részese a Vekerdi lakására meghívott fiatalok körében.

A tudománytörténész Gazda István, Vekerd László tanítványa és munkatársa igen plasztikus képet rajzolt névadónk megalkuvást nem ismerő alakjáról és a pártállam őt méltatlanul sújtó intézkedései ellenére sikeres pályájáról. Gazda előadásából tudtam meg, hogy jóllehet Vekerd orvosnak tanult, és egy ideig praktizált is, végül azért döntött az orvosi pálya elhagyása mellett, mert nem tudott segíteni egy beteg barátján. 1963-ban Rényi Alfréd hívta meg a Matematikai Kutatóintézetbe, ahol már tudománytörténészként dolgozott. Rényi nemcsak kiváló tudós volt, hanem elsőrangú menedzser is, aki nagyra becsülte Vekerd népszerűsítő szövegeit, mert reklámot jelentettek a matematikának, felkeltették a fiatalok érdeklődését, tehát segítették az utánpótlást. Rényi halála után az új vezetés nem tartott igényt Vekerdire, aki az Akadémiai Könyvtár munkatársa lett, hajlama és szenvedélye szempontjából ideális környezetben.

Jómagam annak néztem utána, hogy milyen kapcsolat fűzte Vekerdit Németh Lászlóhoz. Nemcsak az derült ki számomra, hogy mestereként, sőt órakulumbként tisztelte az író, hanem az is, hogy az úgynevezett irodalomtörténeti életműve csaknem kizárólag Németh Lászlóról szól. 1970-ben megjelent könyve, a *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében* volt az első könyvterjedelmű tanulmány az íróról. A könyv jelentőségét csak növelte, hogy a megjelenését követő évben gyakorlatilag lezárult a súlyosan beteg író alkotói munkássága. Vekerd nem kis kockázatot vállalt vele, mivel a *Népszabadság* hasábjain politikai támadás érte miatta, és erre hivatkozva bocsátották el állásából. Bár méltattam Vekerd könyvét, bíraltam is azért, hogy túlságosan elfogult és elnéző hőse iránt, ami a rá különben nem jellemző pontatlanságokhoz vezetett.

Ha áttekintem szakosztályunk konferenciáit és egyéb rendezvényeit, talán joggal mondhatom, hogy mindenkor igyekeztünk megfelelni névadónk szakmai igényességének és sokfajta érdeklődésének. Évenként egy-egy konferenciára és egy-két műhelybeszélgetésre került sor. Legsikeresebb rendezvényeink közül kiemelném a Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni *Naplójáról*, a Gulyás testvérek életművéről szóló és a Balázs Béla emlékének szentelt konferenciákat, valamint a József Attila értekező életművének kritikai kiadásáról szóló kerekasztalt.

Radnótiné naplója (2014) megjelenése idején nem kis szenzációt keltett, a filológusok számára pedig felbecsülhetetlen kincsnek bizonyult, mert szerzője – amennyire meg lehet állapítani – nemcsak a külvilág tekintetétől óvta meg az eredeti szöveget több mint fél évszázadon át, hanem a maga utólagos felülvizsgálatától, utókorra figyelő újraírásától is. A Radnóti házaspár szinte elképzelhetetlenül intenzív társasági életet élt, így a napló szokatlan elevenség-gel idézi fel baráti-ismeretségi körük szereplőit, köztük a kor nem egy jelentős értelmiségi alakját. A napló megírásának ötlete Radnótitól származott ugyan, de Fanni olyan nyíltan ír benne házasesetük kisebb-nagyobb gondjairól is, hogy föltehetően még a férje sem nyerhetett betekintést, legalábbis egészében nem. Talán emléknek szánták közös életükről – erre utal az, hogy amikor Radnóti

Miklós halála bizonyossá vált, a napló folytatása okafogyott lett, és Fanni felhagyott írásával.

A konferencia helyszíne az MTA Irodalomtudományi Intézete volt 2015. december 1-jén. Akkor volt az érdeklődés, hogy a könyvtár nagytermében kellett megtartanunk. Hernádi Miklós, aki családi kapcsolatban állt Fannival, személyes élményeiről beszélt. Társaságunk tagjai mellett más irodalomtörténészek is tartottak előadást (Földes Györgyi, Lichtmann Tamás, Z. Varga Zoltán), és a filmtörténész Veress József is. Én arra vállalkoztam, hogy bemutassam: milyennek mutatja a napló József Attila alakját, és hogyan ítéli meg a költő művészetét. Fanni vélekedésében nemcsak az a figyelemre méltó, hogy József Attilának adja a pálmát (legalábbis a nemzedéken belül), méghozzá akkor, amikor ez még kivételes gesztusnak számított. Hanem az is, hogy nem habozik az ő rajongott „Mik”-je (Radnóti Miklós) fölé helyezni, holott a napló lapjain érthető és bocsánatos módon ő az etalon, a magyar irodalmi élet nem eléggé méltányolt, de vitán felül álló tehetsége.

Elnökünk, a filmtörténész Szekfü András érdeklődése és aktivitása különösen jelentős szerepet játszott programjaink kialakításában. 2016. május 4-én megnéztük Georg Höllering *Hortobágy* című filmjét, és Szekfü könyvét („*Magánkalóz a filmdzsungelben*”. *Georg Höllering, a Hortobágy film rendezője*, 2014) is felhasználva vitát folytattunk róla. Az osztrák származású filmrendező életműve mindössze két játékfilmből és néhány rövidfilmből áll. Magyarországon forgatta a *Hortobágy* és Angliában a T. S. Eliot műve nyomán készített *Gyilkosság a székesegyházban* című játékfilmjét. A kettő közül az elsőt a cenzúra úgy elkaszáltta Magyarországon, hogy csak megcsönkítva kerülhetett a nagyközönség elé, és évtizedekkel később is csak a művészmozik zárt hálózatában vergődött valamelyes ismertségre.

Höllering eredetileg dokumentumfilmet akart készíteni, de belátva, hogy így nem számíthat a nagyközönség érdeklődésére, bevonta a munkába Móricz Zsigmondot, aki épkezláb történetet próbált kerekíteni a leforgatott képanyaghoz. Ennek eredménye lett a *Komor Ló* című novellája és forgatókönyve. Höllering vállalta – aminek Móricz is nagyon örült –, hogy filmje főszerepeit helybeli csikósokkal, gulyásokkal, paraszttal játszatja. Ezzel elkerülte a korabeli filmek dzsentroid sztereotípiáit, viszont a *Hortobágy* gyenge pontjává vált a színészjáték hiánya és az utószinkron helyenként iskolás hangvétele.

A következő filmes rendezvényünkre 2018. január 17-én került sor. Az első-sorban dokumentumfilmes Gulyás Gyula és öccse, János részben közösen, részben egyénileg létrehozott életművét elemezték a felkért előadók (Andor Tamás, Gelencsér Gábor, Győri Zsolt, Kelecsényi László, Sárközy Réka és Tóth Klára). Tóth Péter Pál a megjelenés előtt álló könyvének (*A Gulyás testvérek*, 2017) műhelytitkaiba avatta be a közönséget, Szekfü András pedig a szerzőket faggatta életútjuk fontosabb állomásairól. Különösen izgalmas volt Gulyás Gyula ekkor

levetített amatőr filmje, a *Tanítványok* (amely 1968-ban készült, és 1999-ben lett újítva). Egy elképzelt kisvárosi diáklázadást mutat be, és korántsem meglepő, hogy 1968-ban ez miért keltett riadalmat pártállami körökben.

2019. május 17-én rendeztük meg a Magyar Filmtudományi Társasággal közösen az emlékkonferenciánkat Balázs Béla halálának 50. évfordulója alkalmából. Szekfű András volt a házigazda, s mivel Balázs filmes és írói életműve egyaránt terítékre került, az előadók között mindkét szakma képviselve volt (Bárdos Judit, Zuh Deodáth, Füzi Izabella, Geréb Anna, Karádi Éva, Kiss Endre, Lenkei Júlia, Oksana Maistat, Margitházi Beja, Mihály Emőke és Polonyi Eszter). Fölmerültek olyan kényes kérdések is, mint Balázs kapcsolata Leni Riefenstahlal, a náci rezsimet később kiszolgáló tehetséges filmrendezővel. Vita kerekedett arról, hogy az író híve volt-e, vagy éppen ellenfele az impresszionizmusnak. Több előadó próbálta megvonni a mérleget Balázs filmesztétikai teljesítményének időszerűségéről.

Különösen nagy hangsúlyt kapott az író ifjúkori munkássága. Színpadi műveiben szinte mániákusan és tézisszerűen állította középpontba a Mű és az Élet konfliktusát. Balásznak már a problémafelvetését is értetlenül fogadták kortársai. Nem akárci, a századelő talán legkitűnőbb kritikusa, Schöpflin Aladár, *Az utolsó nap* című színdarabról írva, egyenesen agyremnek minősítette, hogy a szerelmeket azért szakítják el egymástól, mert szerelmük akadályt jelentene a halhatatlansághoz vezető úton, és a nagy művésznek nem szabad fiatalon a házasság koloncát nyakába venni. Ugyan miért nem – replikázott Schöpflin –, hiszen nem egy nagy művész lett halhatatlan, jóllehet fiatalon házasodott. Magától értetődik, hogy Balázs Bélát és az őt védelmébe vevő Lukács Györgyöt az effajta értetlenség csupán megerősítette abbéli hitében, hogy mennyire provinciális a magyar irodalmi élet.

Lenkei Júlia Balázs Béla elfeledett műveinek nyilvánosságra kerüléséért szállt síkra. Szerinte az elfeledettségnek részben az az oka, hogy Balázs előszeretettel fogalmazott a mozdulatok nyelvén, úgy vélte, „a szó erőszakot tett az emberen”, mert lezárja az élet eleven folyamatát. Kapóra jött számára a film megjelenése, mert a nyitott struktúrájú, a fogalmak kényszerítő világát kikerülő, kizárólag a vizualításra épülő műalkotásnak a szimbólumát találta meg benne, erre építette filmesztétikáját. Balázs számos pantomimot, balett- és táncjátékszövegkönyvet írt, amelyek többsége kéziratban maradt, sok közülük elkallódott. Lenkei külön kitért az író legjelentősebb regényére, melyet *Isten tenyerén* címmel kezdett el írni, és első változatát 1921-ben publikálta. Később továbbírta, és *Lehetetlen emberek* címmel 1930-ban előbb jelent meg németül, mint magyarul (az utóbbi egy erdélyi kiadónál). Balázs még ekkor sem volt elégedett művével, újraírta, ez a változat viszont mindmáig kiadatlan maradt.

Röviden ismertetem a 2019 októberében megtartott kerekasztalunk legfőbb megállapításait is. József Attila értekező életművét mutattuk be ketten, a frissen megjelent kötetkiadás (*József Attila. Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*,

2018) két szerkesztője, Tverdota György és e sorok írója. A költő írásainak jelentős része (mintegy harmada), melyet korábban elveszítettnek hittek, 1986-ban szerencsés módon előkerült, és ez új megvilágításba helyezte a költő gondolkodói fejlődését. Láthatóvá váltak korai művészetbölcseletének és kései társadalomfilozófiájának indítékai és valódi arányai. Ismeretes, hogy a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni fellépés vágya vezette őt a munkásmozgalomba, de hamarosan csalódnia kellett a baloldal megosztottsága és hibás politikája miatt. Ám Hitler hatalomra kerülése után is kitartóan és immár autonóm módon kereste a kiutat a diktátorokat és tömegtébolyokat produkáló kor kihívásaira. Élete végéig baloldali maradt, párton kívüliként igyekezett életképessé tenni a marxista elméletet, a fölötté gyakorolt kritikájával éppúgy a megreformálásán dolgozott, mint azzal, hogy a természettudománynak felfogott pszichoanalízissel próbálta szintézisbe hozni.

József Attila verseit túlságosan megtervezettnek, kiszámítottnak tartották kortársai, és nem csak a nyilvánvalóan külső megrendelésre készült mozgalmi lírája esetében. Valóban nem volt naiv költő, nagyon is tudatosan nézett szembe hivatásával és annak gyakorlati feladataival. Értekező életműve ismeretében látni lehet, hogy költészete a harmincas években egy folyamatosan módosuló, de mindenkor gondosan megkonstruált elméleti alapra építkezett, amelynek létrehozása a költő egyik fő ambíciója és produkciója volt. Kortársai valamit érzékeltek ebből, noha nem tudtak róla, és ha felismerték volna, akkor sem számíthatott volna megértésre, mert nem illett bele a költői alkotásfolyamatról vallott korabeli felfogásba.

Röviden utalnék korai műhelyvitáinkra is. Ezeket leginkább Dallos Rimma balatoni házában folytattuk le, és főleg a társaságunk tagjai által publikált (vagy éppen megjelenés előtt álló) írásoknak szenteltük. Így került sor Hernádi Miklós *Otto* című regényének, Horváth Jenő első világháborús olasz krónikájának, Kamarás István *Ferencpálista egyházreform Csereháton* című kötetének és az én *Kosztolányi Ady-komplexuma* című könyvemnek megbeszélésére. De meghallgattuk és megvitattuk Révész Sándor *Wagner, Feuerbach, Schopenhauer és az ateista kereszténység* című előadását is, mint ahogy eszmét cseréltünk Arnóti András (Sárközi Zoltán) festményeiről.

2020 őszén elveszítettük egyik alapító tagunkat, Hernádi Miklóst. Szembe kellett nézni azzal is, hogy a törzsgárda elöregedett. Igyekeztünk fiatalokat bevonni a munkába, ez azonban csak mérsékelten sikerült.

A járvány arra kényszerített minket, hogy internetes kapcsolattartásra térjünk át, így alakult ki a vekerdista online klubdelutánok műfaja, melynek során egy-egy alkalommal különféle területek képviselőivel folytattunk beszélgetést. Először interjú hangzott el, majd kötetlen beszélgetést folytattunk. Ekkor nyílt alkalom arra (mert a konferenciákon nem!), hogy tágabban értelmezzük az interdiszciplinaritást, azaz bekerüljenek fizikai vagy akár orvostudományi témák is. Itt csupán néhány vendéget és témát sorolok fel.

A Kassán élő Ötvös Anna a Márai Sándor feleségével, Matzner Ilonával (becenevén Lolával) kapcsolatos kutatásairól számolt be. Mindketten naplót vezettek, az író kettőt is, egy irodalmi és egy magánnaplót – az utóbbit élete végén megsemmisítette. Míg Márai eleve a nyilvánosságnak szánta irodalmi naplót, amelyeket Lola is ismert, addig az övébe nem engedte bepillantani a férjét sem. Az író naplói elsősorban művészi és kulturális reflexiókat tartalmaznak, Loláéi viszont eseményeket rögzítenek, amelyek személyes háttérét adják férje irodalmi szereplésének. (Márainé naplóiból is bő válogatás jelent meg 2022-ben.)

Hasonlóképp számolt be kutatási terveiről és eredményeiről a Berlinben élő történész házaspár, Dalos György és Dunai Andrea, valamint az Abu-Dzabiban praktizáló szívsebész, Király László. N. Mandl Erika a két háború közötti magyar színházi kritikáról beszélt, V. Bálint Éva Pilinszky Jánosról, Szekfü András Jancsó Miklósról és köréről, Dalos Anna Kodály Zoltánról. A számomra legemlékezetesebb (és a legnagyobb közönséget vonzó) két eszmecsere a politikai és irodalmi újratemetésekről szólt. Az elsőn mások mellett II. Rákóczi Ferenc és Napóleon, a másodikon József Attila, Rajk László és Nagy Imre újratemetése volt a téma. Az utóbbin pezsgő vita alakult ki, hozzászólt Jeszenszky Géza és Pritz Pál is.

2021 decemberében hajlott korára hivatkozva lemondott Szekfü András, és én vettem át az elnöki tiszteletet. Igyekeztem bővíteni a választékot. Meghívottjaink között volt Horváth Dezső kísérleti fizikus, aki a Higgs-bozon körüli tudományos bonyodalmak világába vezetett be. A történész és könyvkiadó Gyurgyák János a könyvpiac válságos helyzetét ecsetelte. A pedagógiatörténész Sáska Géza a magyarországi oktatási reformok szerinte törvényszerűen ismétlődő fiaskóiról beszélt. A zenetörténész Bojti János a *Hovanscsina* eredeti partitúrájának rekonstrukcióját mutatta be.

Arató László gimnáziumi magyartanár az iskola mai viszontagságait elemezte. Gedényi Ildikó kulturális menedzser a színpalak mögötti tevékenykedés gondjaiba avatott be. Dr. Weltner János főorvos az egészségügyi rendszerünk megroppanását részletezte, külön kitérve az álhírek romboló hatására. Barkóczi Janka, a Filmarchívum kutatója a filmkópiák felfedezésének és rekonstrukciójának egyszerre fáradtságos és izgalmas munkájáról mesélt. Révész Sándor történész az ún. Aczél-hagyaték összetételéről és néhány különös sajátosságáról tájékoztott. Jakovác Antal fizikus a mesterséges intelligenciáról és a vele kapcsolatos hiedelmekről értekezett. Egyik alkalommal Bálint Évával Konrád György életművéről és írói rangjáról beszélgettünk.

Az elmúlt években július 21-én, születésének napján rendszeresen megkoszorúztuk névadóink emléktábláját. Nehézségeink ellenére reménykedem benne, hogy sikerül újabb konferenciákat szervezni, és nem korlátozzuk működésünket az online klubdelutáni beszélgetésekre.

Tanulmányok

A KÜLFÖLDI ÉS BELFÖLDI MAGYARORSZÁGI EGYETEMJÁRÁS FELTÁRÁSA A *REPERTORIUM ACADEMICUM HUNGARIAE* PROJEKT

EXPLORING FOREIGN AND NATIONAL UNIVERSITY ATTENDANCE IN HUNGARY: THE *REPERTORIUM ACADEMICUM HUNGARIAE* PROJECT

Szögi László

CSc, HUN-REN–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Budapest
dr.szogi.laszlo@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A cikk összefoglalja az elmúlt három évtizedben Magyarországon folytatott, a külföldi és hazai egyetemeken és főiskolákon tanult diákokra vonatkozó kutatások eredményét. Az európai egyetemeken 1100 és 1918 között 101 000 beiratkozás adatait gyűjtötték össze. A történelmi Magyarország valamennyi felsőoktatási intézményében pedig 1918 előtt mintegy 585 000 diák tanult. Az 1850 előtti adatok már az interneten is kutathatók. A projekt nem a mai, hanem a történelmi Magyarország területére vonatkozik.

ABSTRACT

The article summarizes the results of the research conducted in Hungary over the past three decades on students studying at foreign and national universities and colleges. Between 1100 and 1918, 101,000 enrollment data were collected at European universities, whereas prior to 1918, approximately 585,000 students studied at all the higher education institutions of historical Hungary. Data before 1850 are now available on the internet. The project covers the territory of historical Hungary and not the territory of present-day Hungary.

Kulcsszavak: felsőoktatás, külföldi tanulmányok, magyar egyetemek, diáknévsor, adatbázis

Keywords: higher education, studies abroad, Hungarian universities, student list, database

A magyar felsőoktatás, beleértve a külföldi egyetemeken való tanulást, 924 éves múltra tekint vissza. Az első magyarországi diákok már az 1100-as években megjelentek a párizsi egyetemen, s őket mintegy 13 000 beiratkozó követte Európa univerzitásain Mohácsig. Az újkorban megerősödött a külföldi egyetemjárás, és az első világháborúig további mintegy 88 000 magyarországi diák látogatta Európa legkülönbözőbb egyetemeit. Ennek jelentőségét csak napjainkban kezdjük felmérni, hiszen ez azt mutatja, hogy a hazai értelmiség képzése akkor is folyamatos volt, amikor az itthoni viszonyok nem tették lehetővé egyetemek működtetését. Az első hazai egyetemet 658 éve alapították Pécsen, és a következő évszázadokban a hazai történelmi felekezetek, majd a magyar állam 1949-ig 146 felsőoktatási intézményt hozott létre a Kárpát-medencében, amelyeknek kis része ma is működik. Ezek közül hatvanhat működött a mai Magyarország területén, ami csupán az intézmények 45%-a. Az intézmények jelentős része, 55%-a, és azok dokumentumai a trianoni béke után a határokon túl maradtak, így azok történetével az utódállamok érthetően alig vagy más szempontok szerint foglalkoznak. Fontos megemlíteni, hogy hazai intézményeinkben 1918-ig mintegy 13 000 külföldi végezte tanulmányait, főleg az egykori Habsburg Monarchia tartományaiból és a Balkán-félsziget államaiból. Az európai tudományos transzferből Magyarország tehát nemcsak küldőként, de befogadóként is szerepet vállalt, különösen a 18–20. században. Mindez mutatja, hogy a magyar felsőoktatás már a 20. század előtt aktív részese volt az európai tudományos életnek, és óriási szerepe volt a magyar társadalom fejlődésében.

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a magyar közvélemény a hazai felsőoktatás történelmi szerepéről, intézményeiről nagyon kevés ismerettel rendelkezik. Nálunk nem készültek el az egyetemi anyakönyv-kiadások, forráskiadványok, többek között azért, mert e források egy része elpusztult, vagy a szomszédos országok levéltáraiban rejtőzött, nagyrészt feldolgozatlanul. Az 1956-ig hiánytalanul meglévő nagyszombati és pesti egyetem dokumentumainak jelentős része az Országos Levéltárba történt szovjet belövés nyomán pusztult el. Napjainkban már egyre inkább nemzetközi egyetem történeti projektek jellemzik a kutatást, amelyekben sok nagy hagyományú európai egyetem kutatói vesznek részt. Ezek közül itt is kiemelem azt az adatbázist, amelyet saját projektünk példájának tekintünk, a *Repertorium Academicum Germanicum* nevet viselő, német és svájci összefogással tizenhárom éven át készült munkát.¹ Ennek nyomán neveztük projektünket *Repertorium Academicum Hungariae*-nek.²

¹ Rövidítve RAG. *Die graduierten Gelehrten des alten Reiches zwischen 1250 und 1550*. Hasonló adatbázisok Olaszországban, Lengyelországban és másutt is készülnek.

² Azért nem *Repertorium Academicum Hungaricum*, mert jelezni akartuk, hogy nem a magyar nemzetiségű hallgatók adatbázisa készül, hanem minden magyarországi hallgatóé, függetlenül nemzetiségétől és vallásától.

A PROJEKT CÉLJA

Magyarországon eddig nem állt az a tudás rendelkezésünkre, hogy történelmünk egyes korszakaiban pontosan kikből állt a magyar értelmiség. Természetesen először magának az értelmiségnek a fogalmát kell meghatározni, s ehhez mi azt az egyszerű megoldást választottuk, hogy azon személyek tanulmányi adatait kell összegyűjteni, akik az adott korban a középfokúnál magasabb szintű hazai oktatási intézményben tanultak. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltárában több mint három évtizede, 1989-ben kezdtem meg a magyar egyetemjárás kutatását kollégáimmal és tanítványaimmal. Az eltelt időben, a mai határok szerint számítva 27 európai ország 236 felsőoktatási intézményének³ könyvtári és levéltári anyagát tekintettük át, egy-egy nagyobb intézményben sokszor több hónapon át kutatva. Munkánk alapján a kezdetektől 1919-ig egy lényegében 101 000 beiratkozást tartalmazó egységes számítógépes adatbázissal rendelkezünk a magyarországi diákok külföldi egyetemjárásáról. Két adattár sorozat 27 megjelent kötetében⁴ valamennyi beiratkozás adatait közzétettük.

Kezdetben csak az ún. hosszú 19. század egyetemjárását kívántam feltárni, mert ezt az időszakot korábban szinte senki sem vagy csak nagyon érintőlegesen kutatta. Ekkor még azt a módszertant alkalmaztam, hogy kizárólag a korabeli egyetemi anyakönyvek, névtárak és egyéb eredeti egyetemi források adatait gyűjtöttem egybe, és ezekből készítettünk részadatbázisokat, majd abból a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* sorozat első köteteit. 1995 után határoztuk el, hogy kutatásainkat a 16–18. századra is kiterjesztjük, hiszen korszerű modern adattár e korszakból sem állt rendelkezésre. Innen kezdve régióként fokozatosan tettük közzé az egyetemjárásra vonatkozó köteteinket. Az újkori kötetek készítésénél kétségtelenül számos új problémával szembesültünk, amelyek miatt változtatni kellett a kutatás módszertanán. Világossá vált számunkra, hogy ebben az időszakban már nem támaszkodhatunk kizárólag az egyetemek kiadott vagy még ki nem adott anyakönyveire, hiszen számos magyar diák ismert tanulmányairól azokban nincsenek adatok. Egészen új típusú forrásokat is be kellett vonni a vizsgálatokba. A megjelent kötetekhez képest számítógépes adatbázisunk már több új adatot is tartalmaz, hiszen azt időközben folyamatosan frissítettük.

2007 után megkezdtük a középkori magyar egyetemjárás feltárását is. Ennek módszertana érthetően eltért az újkori vizsgálatoktól. A középkor esetében, földrajzi értelemben nagyobb területet vizsgáltunk, hiszen itt feltártuk a szlávón

³ Ezek a következők: Németország 87, Ausztria 22, Olaszország 17, Franciaország 15, Lengyelország 12, Anglia 12, Csehország 10, Svájc 9, Hollandia 8, Belgium 5, Ukrajna 5, Szlovákia 5, Románia 4, Skócia 4, Portugália 4, Oroszország 3, Svédország 2, Horvátország 2, Finnország 2, Dánia 1, Észtország 1, Litvánia 1, Szlovénia 1, Szerbia 1, Írország 1, Lettország 1, Norvégia 1.

⁴ Az első sorozat: *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*. Ebben 24 kötet jelent meg. A másik: *Magyarországi diákok a középkori egyetemeken*. Ebben három kötetet publikáltunk.

és horvát vidék peregrinációját is. Ezen túlmenően, itt a vizsgálatok kiterjedtek a diákok későbbi karrierjére is, hiszen itt jóval kevesebb személy adatait kellett feltárni. 2013-ban alakult meg a HUN-REN–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, amelynek feladata lett a peregrinációkutatás befejezése, valamint az 1850 előtt létező valamennyi hazai felsőoktatási intézmény hallgatói adatbázisának elkészítése. Ehhez az elmúlt tíz évben felkerestük a Kárpát-medencében egykor volt intézmények dokumentumait őrző levéltárakat és könyvtárakat, és sokszor eddig ismeretlen forrásokat sikerült feltárnunk. Ez a munka a közelmúltban befejeződött, és jelenleg az 1850 előtt létező 102 intézményből van adatbázisunk, olyan teljességgel, amelyet a forrásadottságok megengedtek. A munka eredményeit folyamatosan tesszük közzé, a *Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat* keretében, ahol eddig mintegy ötven intézmény adattárát közöltük.

A projekt második fázisában ugyanilyen adatbázis készítendő az 1850 és 1918 között a külföldi és hazai felsőoktatásban részt vevő személyekről. A korszakhatárokat csupán röviden kívánom indokolni. 1850 az oktatásügyben is a feudális korszak végét jelentette Leopold Thun miniszter polgári tanulmányi rendszerének bevezetésével. 1918 a történelmi Magyarország felbomlásának időpontja, amikor számos addig létező hazai felsőoktatási intézmény megszűnt, esetenként székhelyet váltott, ezért ez is egyértelmű korszakhatár.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A legfontosabb kérdés az adatbázis-készítés céljának pontos meghatározása volt. Ebben az esetben azonnal különbséget kell tenni a forráskiadás és az adatbázis-készítés között. A forráskiadásnak megvannak a maga kidolgozott szabályai, amelyeket a kutatónak kötelező betartania.

Tekintettel arra, hogy mi nem egy meghatározott forrást kívántunk közölni, hanem több száz intézmény több ezer különféle forrásaiból próbáltunk egy egységes adattárat formálni, egészen más módszereket kellett választanunk. Módszertani útmutatónkban több mint száz feljegyzendő adatsort alakítottunk ki, amelyekből azonban a forrás típusától függően sokszor csak 10-20 adatsort lehetett kitölteni. Ezeket viszont egységesített formában írtuk be az adattárba. Véleményem szerint, egy ilyen adatbázis számos hozzáadott értéket tartalmaz a forráskiadáshoz képest, mivel olyan lekérdezésekre nyújt lehetőséget, amelyet semmilyen más módszerrel nem tudnánk megtenni.

Módszertanunk egyik másik fontos eleme, hogy az újkori peregrináció kutatásánál tudatosan nem vállaltuk fel a hallgatók karrierpályájának vizsgálatát. Ennek oka, hogy célunk kezdettől fogva nem egyéni élettörténetek, hanem oktatási, művelődési folyamatok kutatása volt. A vizsgálandó terület meghatározásánál lényeges volt, hogy a forrásanyag milyen adatok összegyűjtését tette lehetővé.

Fontos tudnunk, hogy az egyetemi matrikulák legtöbbször csupán a születési, esetenként a származási helyet jelölik meg. Nem lehetett célunk tehát csak a magyar nemzetiségűek peregrinációját vizsgálni, mert ezt pontosan egyetlen nemzetiség esetében sem lehetne meghatározni. A déli részeken természetesen kellett bizonyos önkényes határokat vonni, így vizsgálódásunkat csak a Dráva–Duna-vonaláig terjesztettük ki, azaz 1526 után, a Horvát-Szlavónországban és Fiumében született személyeket már nem vizsgáltuk. A befogadó terület és egyetemek szempontjából Európa egészére próbáltuk kiterjeszteni a vizsgálatot.

A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ FORRÁSOK

Az európai felsőoktatási intézmények forrásanyaga az esetek többségében viszonylag épen maradt ránk, csupán néhány egyetemen pusztultak el a második világháborúban a hallgatói nyilvántartások. A klasszikus egyetemeken általában összevont egyetemi matrikulákat vezettek, amelyből megállapítható a beiratkozás időpontja, az életkor, a születési vagy származási hely, a szülő vagy gyám foglalkozása, a választott szak és esetenként a kilépés időpontja. A francia és angol egyetemek forrásai teljesen eltérnek a közép-európaiaktól, itt egészen más forrásokat kellett bevonni a kutatásba. Csupán példaként említem, hogy az oxfordi egyetemen a beiratkozottak között nincs egy magyarországi sem, miközben az ottani egyetemi könyvtár látogatónaplójában számos magyar hallgatót találunk. Másik érdekesség, hogy a svájci akadémiák esetében a magyarok adatait nagyrészt nem az egyetemi matrikulákból, hanem a városi számadáskönyvekből vettük, mert a rájuk fordított költségeket ott jegyezték fel.

Az újkori egyetemjárás forrásai közt néhány más forrástípust is meg kell említenünk, hiszen az egyetemi matrikulák számos, az adott egyetemre eljutó magyar diák adatait nem tartalmazzák. Ennek oka, hogy sokan hosszabb-rövidebb ideig tanultak az egyetemen, de nem voltak beiratkozva. Ilyenkor más korabeli forrásokból, leírásokból, naplókából vagy a korban oly divatos *album amicorum*okból lehet adatokat nyerni.⁵ Gyakorlatilag teljes pontosságú és hiteles adatsort lehetetlen elkészíteni az újkori magyar peregrinációról, hiszen mindig új források kerülhetnek elő. A rendkívül eltérő egyetemi forrásanyagok felhasználásánál arra törekedtünk, hogy lehetőség szerint valamennyi hallgatóról azonos típusú adatokat azonos formában közöljünk. Anyaggyűjtésünk során a legjellegzetesebb adatok a következők voltak: a családnév és az utónév a különböző névvariációk feltüntetésével, eredeti betűhív formában. Az azonos, de különböző formában

⁵ Ezek legfontosabb hazai forrása a Szegedi Egyetemen készített elektronikus adatbázis: *Inscriptiones Alborum Amicorum* (URL1). Ezek adatait saját adatbázisunkkal még nem volt módunk egybevetni.

írt családneveket egységesítjük, miközben az eredeti névformát is feltüntetjük. A nemesi előnév vagy egyéb, a nem családnévhez tartozó, de a névnél feltüntetett adat. A hallgató életkora, illetve születési időpontja. A vallás, ha ezt bejegyezték, egységesített formában. A hallgató társadalmi állására vonatkozó adat egységesített formában. A hallgató nemzetiségére, illetve származására vonatkozó adat egységesített formában.

Különösen fontos a születési hely, illetve a származási hely, a matrikulába beírt formában. A települések nevét külön rovatban egységesítve adjuk meg az 1913-ban használatos hivatalos neveiken, valamint ha a szomszédos országok egyikében található, akkor az ottani mai hivatalos nevüket is. A szülő(k) vagy gyám(ok) nevének megjelölése. Az apa vagy gyám foglalkozásának megnevezése, ha van ilyen adat. A beiratkozás ideje, az első látogatott tanév megjelölésével. Ezután valamennyi látogatott tanévet egyenként közöljük. A fakultás(ok) és évfolyamok megjelölése, amelyekre a hallgató beiratkozott. A későbbi vagy korábbi külföldi és hazai egyetemi tanulmányok helyszínének és idejének megnevezése. A hazai előző középiskolai tanulmányok helyének megjelölése, ha erről van adat. A forrás(ok) megjelölése, ahonnan az adatokat vettük. Végül a megjegyzés rovatban közlünk minden olyan egyéb adatot, amelyet nem tudtunk a többiben elhelyezni, valamint saját kiegészítő információinkat.

A külföldi magyar egyetemjárás részletes bemutatását 2022 végén megjelent kötetemben megtettem, ezért erre férőhely hiányában most nem térek ki. A kötet már az interneten is elérhető (Szögi, 2022). Jelenlegi adataink szerint a teljes peregrinációkutatás eredményeit az *1. táblázatban* összesítettük.

1. táblázat. A teljes peregrinációkutatás eredményei

Korszakok	Évek száma	Beiratkozások száma	Évi átlag
1100–1525	426	12 941	32,3
1526–1848	323	40 245	124,6
1849–1919	71	47 822	673,5
Összesen	820	101 008	123,2

A *2. táblázatban* előzetes tájékoztatást akarunk adni az olvasónak a több évtizedes kutatás kvantitatív eredményeiről. Az összehasonlíthatóság érdekében a teljes korszakot 75 éves időszakokra bontottuk, és azon belül adjuk meg a külföldi és a belföldi beiratkozások számát.⁶

⁶ A most közölt adatok a 2022-ben közölnél is sokkal pontosabbak, hiszen azóta sikerült további kutatásokat végeznünk.

2. táblázat. Összesített kimutatás a külföldön és belföldön tanuló magyarországi felsőfokú tanulmányokról korszakanként

Korszak	Külföldön	Belföldön	Összesen	Külföldi %-a
1100–1175 (76 év)	5	–	5	100
1176–1250 (75 év)	25	–	25	100
1251–1325 (75 év)	105	–	105	100
1326–1400 (75 év)	859	–	859	100
1401–1475 (75 év)	6234	–	6234	100
1476–1550 (75 év)	6556	–	6556	100
1551–1625 (75 év)	4545	1630	6175	77,67
1626–1700 (75 év)	8529	16 587	25 116	33,95
1701–1775 (75 év)	9630	45 552	55 182	21,14
1776–1850 (75 év)	17 359	199 253	216 612	8,71
1850–1919 (69 év)	47 161	220 545	267 706	21,38
Összesen 1100–1919 (820 év)	101 008	483 567	584 575	17,27

A 75 évet két tény is indokolhatja. Egyrészt a klasszikus középkori egyetemjárás teljes megszűnését a 16. század közepére tehetjük, így az 1550-es év kifejezetten egy cezúra. A hazai felsőoktatásban pedig az 1776–1777-es év egy teljes átalakulás kezdete, és ez éppen a szabadságharcig tart. A táblázat azt mutatja, hogy a történelmi Magyarország területéről a vizsgált 820 esztendő alatt nagyjából 590 000 felsőfokú tanulmányt megkezdő személyről tudunk. 1585 előtt nincs adatunk hazai felsőoktatásról, de ilyen valójában a 16. század második felében a kolozsvári jezsuita kísérletet kivéve nem is volt. 1626-tól már igen pontos adataink vannak a külföldön és belföldön tanulók arányáról, és ekkor a külföldi peregrinusok mintegy egyharmad részét tették ki az összes felső fokon tanulónak. Nagyjából a 18. századra alakult ki az az arány, amelyet reálisnak tartunk, és ez a külföldön tanulók 18–21%-os nagyságrendje. A 19. század első felében ez a napóleoni háborúk és a Szent Szövetség tiltásai következtében 8–9%-ra csökkent, de a század második felében visszaállt a már említett arány. Az 1850 utáni adatok tájékoztató jellegűek, hiszen ennek pontos feltárása hazai vonatkozásban még nagy feladat.

Az 1850–1919 közötti teljes és részletes adattár elkészítése azonban még sok munkát igényel. Ugyanakkor a belföldi hallgatók száma valójában ennél nagyobb volt, hiszen bizonyos intézmények forrásai – különösen a budapesti egyetem

1919 előtti anyakönyvei – hiányosan vagy egyáltalán nem maradtak meg. Ezért nyugodtan állíthatjuk azt, hogy a külföldi és a hazai egyetemi és főiskolai tanulmányokban az első világháború végéig mintegy 600 000 beiratkozás történt. Nemzetközi összehasonlítást nem tudunk tenni, mert ilyen kutatást, ismereteim szerint, más európai országban még nem végeztek.

A BELFÖLDI EGYETEMJÁRÁS 1850 ELŐTTI ADATTÁRA

Sokak számára meglepő lehet, hogy a történeti Magyarország területén 1850 előtt 102 olyan intézmény működött hosszabb-rövidebb ideig, amelyet felsőfokúnak tekinthetünk. Ha ehhez hozzátesszük, hogy ezenkívül tizenhét szerzetesrend is fenntartott hazánkban saját teológiai főiskolát, akkor összesen 119 intézményről beszélhetnénk. Középkori egyetemalapítási kísérleteinkről (Pécs, Óbuda, Pozsony, Buda) gyakorlatilag csak külföldön maradt forrás, anyakönyv pedig sehol. A 16. században a magyarországi felsőoktatás újjáteremtésére a reformáció után a három legjelentősebb felekezet, a katolikus, a református és az evangélikus egyaránt kísérletet tett. Ekkor jött létre Magyarországon az az iskolafajta, amelyet a szakirodalom kollégium típusú iskolának nevez. E főiskolai tagozatokkal is rendelkező iskolák elnevezése a reformátusok esetében kollégium, az evangélikusoknál legtöbbször líceum, míg a katolikusoknál – főleg a jezsuita iskolák esetében – akadémia volt. A jezsuita akadémiák lényegében két fakultásból álló, csonka egyetemek voltak, ahol a hároméves előkészítő jellegű filozófiai, bölcsészeti alapképzést a négyéves teológiai kurzus követte. Ezek az akadémiák tudományos fokozatot is adhattak. E századból az 1581-ben alapított Kolozsvári Jezsuita Akadémia forrásai elpusztultak még 1603-ban. A három híres református kollégium (Pápa, Sárospatak, Debrecen) csak a század végére vált részben felsőfokúvá, és forrásaik is csak részben maradtak meg a korai időszakból, így mindössze 302 nevet tudunk összegyűjteni e századból.

Sokkal jobb a helyzet a 17. században, amelyből a források egyre bővebben maradtak meg. E században már tizenöt református kollégiumban folyt magasabb szintű oktatás, bár hozzá kell tennem, éppen a reformátusok esetében nagyon nehéz meghatározni, hogy kik tanultak az ún. akadémiai tagozatokon, mert ez a megmaradt forrásokban nincs elkülönítve. Számos szakértővel való konzultálás után jutottunk arra a megoldásra, hogy az ún. tógátus diákokat tekintjük felsőfokú tanulmányokat végzőknek. Az egykori kollégiumok közül a gyulafehérvári Bethlen Kollégium teljes anyaga elpusztult 1658-ban, s hasonlóképpen semmit sem tudunk az 1660-ig működött Nagyvárad Református Kollégium diákjairól. Gyulafehérvár esetében napjainkban gyűjt adatokat másodlagos forrásokból Ósz Sándor Előd, azonban a teljes feltárás lehetetlen. Ideszámítjuk a Sárospatakról 1681-ben Gyulafehérvárra menekült kollégiumot is. E században összesen 12 577

beiratkozót ismerünk a református kollégiumokban, s ehhez hozzávehetjük a Kolozsvári Unitárius Kollégium 1049 diákját, akiknek adatait csak 1626-tól ismerjük. E században az evangélikusok iskolái még nem voltak felsőfokúak. Összesen tehát 13 626 protestáns diákot ismerünk a 17. századból.

A katolikus felsőoktatás kezdetei szintén a 17. századra esnek, méghozzá a jezsuita rend által létrehozott egyetemeken, illetve akadémiákon. Nagyszombatban 1635-ben, Kassán 1657-ben, Zágrábban 1669-ben, Kolozsváron pedig 1698-ban kezdődött meg a felsőfokú oktatás. Sajnálatosan egyik esetben sem maradtak meg az eredetileg nagyon pontosan vezetett egyetemi anyakönyvek. Ezért voltunk nagyon nehéz helyzetben, mert így a legkülönbözőbb helyeken őrzött, s egymástól nagyon különböző másodlagos forrásokból kellett rekonstruálni a hallgatók adatait. Zágráb esetében erre még nem vállalkoztunk, de a másik három intézmény esetében, valóban többéves kutatással elvégeztük a munkát. A 17. századi nagyszombati adataink teljesnek mondhatók, Kassa esetében viszont éppen e korai időszak hiányos. E században a három jezsuita egyetemen 4459 növendék adatait sikerült összegyűjtenünk. A 17. században tehát háromszor annyi diák tanult a protestáns kollégiumokban, mint a jezsuiták akadémiáin. Összesen 18 085 beiratkozást ismerünk a 17. századból.

A 18. század óriási változásokat hozott a magyar felsőfokú képzésben. Ha a katolikus intézményekkel kezdjük vizsgálódásunkat, akkor azt láthatjuk, hogy a jezsuita rend korábbi négy akadémiája mellett három újabbat nyitott. Budán 1713-tól, Győrben 1745-től, Pozsegán pedig 1760-tól kezdődött bölcsészeti és teológiai képzés. Zágráb adatait itt sem ismerjük, így a többi intézményben 1777-ig összesen 19 052 hallgató adatait gyűjtöttük össze. E században az a helyzet, hogy a nagyszombati adatok 1753 után hiányosak, mert a bölcsesek névsorát már csak töredékesen lehetett rekonstruálni. Kassa adatsora viszont e korszakból teljes. Valószínű, hogy e számhoz még legalább 3000 beiratkozást hozzá lehetne számítani, de ezeket a neveket már nem fogjuk megtudni. A 18. században már megkezdte működését az egri jogi szakiskola, majd az abból kinövő Püspöki Joglyceum. A Piarista Rend hét bölcsészeti líceumot nyitott meg, de ezek közül csak a szege-di, a váci és a nyitrai élte meg a 19. századot. Ezekben összesen 8692 beiratkozást rögzítettünk a 18. században. A katolikus tanintézetek közé számítjuk még az ekkor már működő tizenkét püspöki, illetve érseki szemináriumot, az ungvári és nagyváradai görögkatolikus szemináriumokat (Balázsfalva adatai ebből a korból nem maradtak fenn), valamint az 1784-ben megnyílt Pozsonyi Generális Szemináriumot. Ezekben együttvéve 7813 beiratkozást rögzítettünk. A katolikus intézményekben a 18. században összesen tehát 35 557 diák tanult. Természetesen az egyes intézmények között lehetséges az átfedés, de az intézményeken belül a duplumokat mindig kiszűrtük.

Protestáns oldalon szintén jelentős fejlődést látunk a 18. században. E korban tizennégy református kollégium működött a történelmi Magyarországon. E kollégium-

mokban összesen 28 217 beiratkozást számláltunk. A korszakban hat evangélikus liceumban folyt felsőoktatás. Lőcse esetében e századból nem tudtunk forráshoz hozzájutni, az erdélyieknél pedig ugyancsak nagyon nehéz megkülönböztetni a közép- és felsőfokú képzést. Mindenesetre összegyűjtöttük 2887 evangélikus hallgató adatait. Az unitáriusok esetében változatlanul működött a kolozsvári kollégium, ahol 1040 diák adatait találtuk meg. Összesítve tehát a 18. századi protestáns tanintézetekben 32 144 fő tanulását tudtuk igazolni. Ha feltételezzük, hogy a hiányzó adatok miatt 1000-rel is többen voltak, akkor is azt látjuk, hogy protestáns-katolikus arány kiegyenlítődött, sőt már valamivel többen jártak a katolikus intézményekbe, mint a protestánsokba. A görögkeleti egyház 1794-ben nyitotta meg Karlócán a maga teológiáját, amelyben e század utolsó éveiben 142-en tanultak.

A század új jelensége, hogy megkezdődik az állami felsőoktatás kiépülése. A magyar állami felsőoktatás szervezeti felépítését az 1777-es első Ratio Educationis határozta meg. Legfelső szintjén állt a már Budára költöztetett egyetem, ahol a tudományok összességét lehetett tanulni, s e tudományokból doktori cím megszerzésére is lehetőség nyílt. Mások részére a királyi jogakadémiák rendszere nyújtott képzési lehetőséget. 1776-ban a magyarországi kerületekben egy-egy ilyen intézmény alakult meg. Nagyszombat, Győr, Kassa és Nagyvárad adott helyet a jogakadémiáknak, közülük kettőt II. József új székhelyre költöztetett. A nagyszombati Pozsonyba, a győri Pécsre került, ez utóbbi csak átmenetileg, mert 1802-ben visszahelyezték a Rába-parti városba. Erdélyben Kolozsvár, Horvátországban Zágráb városa rendelkezett hasonló intézménnyel. II. József 1784-ben a budai egyetemet Pestre költöztette. Az első állami szakfőiskola 1735-ben Selmecbányán alakult meg, bányatisztek képzésére. Ez később akadémiává fejlődött. 1782-ben mérnökképző, 1787-ben állatorvosképző intézet nyílt az egyetem mellett. E tanintézetek anyaga a Kárpát-medence különböző levéltáraiban viszonylag épen maradt. Az egyetem orvosi karának iratai szerencsére nem kerültek be az Országos Levéltárba, és a Helytartótanács anyagából e korból még sikerült nagyobb részben megtalálni a pesti bölcsészek és jogászok adatait is. Az állami intézetekben összesen 21 127 beiratkozást rögzítettünk a 18. századból. Mindent egybevetve a 18. században összesen 88 977-en iratkoztak be a hazai felsőfokú intézményekbe. Ez azt jelenti, hogy előző évszázadhoz képest ötszörösére nőtt a hazai felsőoktatásban tanulók száma.

A HAZAI FELSŐOKTATÁS A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A 19. század elején folytatódott a szakfőiskolák létesítésének folyamata. 1808-ban Selmecbányán létrehozták az Erdészeti Intézetet, amely 1846-ban egyesült a Bányászati Akadémiával. Magyaróváron 1818-ban megalakult a Gazdasági Tanintézet, amely Keszthely mellett játszott fontos szerepet a korabeli mezőgaz-

dasági szakoktatásban. Fiumében 1822-ben egy magánjellegű tengerészeti iskola nyílt meg. 1846-ban megnyílt a középfokúnak mondható József Ipartanoda, amely az egyik alapja lett a későbbi József Műegyetemnek. A korszak másik fontos jellemzője, hogy szinte gomba módra szaporodtak az új bölcsészeti líceumok, amelyek kétéves tanfolyama vagy az akadémiák jogi karaira, vagy az egyetem felsőbb fakultásaira való beiratkozásra készített elő. A katolikus tanintézetek mellett ekkor már gyakorlatilag minden református kollégiumban és evangélikus líceumban volt bölcsészeti képzés, s ugyanígy az unitáriusok kolozsvári kollégiumában. Ugyancsak a 19. század első felére esik a jogi oktatás megkezdése a protestáns kollégiumokban. Sebészi képzés egyébként Kolozsváron is megindult egy kicsiny, ún. Orvos-Sebészeti Tanintézetben. A 19. század első felében a most említett intézmények névsorait csaknem teljesen sikerült összegyűjtenünk. A legnagyobb hiány a pesti egyetem jogi és bölcsészeti fakultása esetében van, mert nagyjából 1820 után ezekről már másodlagos források sem állnak rendelkezésünkre. Eddigi adataink alapján a tizenhat állami tanintézetbe e fél évszázad alatt 56 421 személy iratkozott be. Ehhez még nyugodtan hozzászámíthatunk négy- vagy ötezer személyt, akik a pesti egyetem két említett karán tanultak, de akiket már biztosan nem fogunk tudni megnevezni. A korszakban magánintézetnek számított a keszthelyi és a magyaróvári mezőgazdasági iskola, a fiumei tengerészeti iskola és az 1847-től rövid ideig működő pesti festészeti iskola. Ezekben 2453 személy tanulmányait rögzítettük.

A korszakban létező tizenhat református kollégiumban összesen 30 514 beiratkozót ismerünk. A kilenc evangélikus líceumban pedig 15 183 hallgató tanulmányi adatait gyűjtöttük össze. A kolozsvári unitáriusoknál e fél évszázadban 1014-en tanultak. A hazai ortodox egyházak a 19. század első felében már négy teológiai szemináriumot működtettek, a szerbek Karlócán és Versecen, a románok Nagyszebenben és Aradon. Ezek eredeti forrásai nagyrészt elérhetetlenek voltak számunkra. A különböző későbbi kiadványokból 2616 növendékről tudunk, de ennél bizonyosan legalább ezerral többen voltak. A vizsgált korszakban már minden római és görögkatolikus egyházmegyében működött papi szeminárium. Ezek névsorait nem kis nehézséggel, de nagyjából hiánytalanul sikerült összegyűjteni. Ideszámítjuk a pesti egyetem keretében működő Központi Szemináriumot is, amely egyben az egyetem teológiai karát képezte. Két évig még a pozsonyi generális szeminárium is működött. A huszonhat szemináriumban 14 730 papnövendék tanult, akik közül nem mindenki fejezte be a teológiát.

Ha az említett adatokat összevonnuk, akkor azt kapjuk, hogy a 19. század első felében legalább 155 835 beiratkozó volt a hazai felsőfokú tanintézetekben, de ha beszámítjuk a hiányzó pesti egyetemi adatokat, akkor a szám bizonyosan elérte a 160 000-t. Ez pedig majdnem kétszerese a 18. század összesített adatának.

Eddig csupán a kutatás mennyiségi eredményeit ismertettem, de az adatbázis felhasználási lehetőségeiről még kevés szó esett. Az egységesített adatbevitel következtében a lekérdezési lehetőségek sokasága áll a kutatók rendelkezésére.

Ennek a legegyszerűbb formája a személyekre, illetve a családokra vonatkozó lekérdezések, hiszen a közel 600 000 adat között a Kárpát-medence nagyon sok családjának elődei is ott találhatóak. Lehetséges nemzetiségekre, felekezetekre vagy akár társadalmi állásra kutatni. Például 1526 és 1850 között 905 grófi vagy bárói családból származó hallgatót találunk a hazai hallgatók között. Ugyanezen idő alatt a külföldi egyetemeken 1221 ilyen főnemesi diák tanult. Természetesen az adatbázis lehetőséget nyújt a legkülönbözőbb keresztirányú lekérdezésekre is. Néhány gombnyomással kideríthetjük, hogy mondjuk Lőcse városából 1526 és 1850 között 408-an tanultak külföldi, 560-an pedig hazai egyetemeken és főiskolákon. Közülük 85-en a bécsi tanintézetekben. Az összes lőcsei diák közül legalább 38 orvosi pályára készült. Ezenkívül helytörténeti, egyháztörténeti, tudománytörténeti és a legkülönbözőbb társadalomtörténeti kérdésekre kaphatunk választ az adatbázis segítségével.

A HAZAI FELSOÓKTATÁS ADATTÁRA, 1850–1919

Végezetül szeretnék rövidebben szólni a kutatás második fázisáról, amelynek célja az 1850 és 1919 közötti külföldi és belföldi egyetemjárás feltárása. E korszakról korábban már jelentős adatfeltárást végeztünk, és a külföldi anyag gyakorlatilag készen van. Az internetre való feltöltéséhez azonban még itt is egységesítési és javítási munkálatokat kell végezni. Az utóbbi két-három évben már megkezdtük e korszak belföldi egyetemjárásának feldolgozását is, de itt még bizonyos levéltári források feltárását, részadatbázisok készítését és hosszú egységesítési munkát kell elvégezni. Bízunk abban, hogy a kutatócsoport e cél érdekében folytatni tudja munkáját, és egy következő kutatási periódus végére ezeket az adatokat is elérhetővé tudja tenni mindenki számára. Éppen ezért az alábbiakban közölt adatok tájékoztató jellegűek, de a nagyságrendeket jól illusztrálják.

A kiegyezés után, a dualizmus idején a hazai felsőoktatás addig soha nem tapasztalt fejlődésen ment keresztül, és az 1910-es évekre utolérte az európai színvonalat. Ez elsősorban azt jelenti, hogy kiépült a hazai felsőoktatás teljes intézményi struktúrája, s így már minden tudományterületen és valamennyi művészeti területen mód volt hazai, magyar nyelvű felsőfokú képzésben részesülni. Hogyan nézett ki a hazai felsőoktatás intézményhálózata a dualizmus idején? Tudni kell, hogy a hazai felsőoktatás rendszerében kialakult egy logikus, jól áttekinthető intézményi struktúra, amely pontosan jelezte, hogy az adott intézmény milyen szinten áll a magyar felsőoktatás struktúrájában. Ennek legalsó fokán volt a „tanoda” vagy „tanintézet”, amely nem tartozott a klasszikus felsőoktatási intézmények közé, a bejutáshoz nem volt szükséges középiskolai végzettség, ugyanakkor egy speciális tudomány- vagy művészeti terület képzésének kezdete volt. A következő fokozatot az „akadémia” jelentette, amely már egyértelműen felsőfokú intézetnek

számított, de még nem olyan követelményekkel, mint a későbbiek. Felvételhez itt sem volt feltétel az érettségi, bár a századforduló után egyre inkább szigorodtak a követelmények. A harmadik fokozatot a „főiskola” nevet elnyerő intézmények adták. Ez lényegében egyetemi szintű képzést jelentett a nem klasszikus tudományterületeken. Végezetül az utolsó fokozat volt az „egyetem”, amely elnevezést a tudományegyetemeknek és a műegyetemeknek tartották fenn. Ezek az intézmények rendelkeztek tudományos fokozat kiadásának jogával, de egy főiskola is megkaphatta ezt a jogosultságot.

A dualizmus végére négy tudományegyetem működött hazánkban. A budapesti egyetem katolikus teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti fakultásokkal rendelkezett, tehát klasszikus négykarú egyetem volt. A természettudományokat a Bölcsészeti Kar keretében oktatták. A második tudományegyetem az 1872-ben alapított, és később Ferenc Józsefről elnevezett kolozsvári volt. Az egyetem jogi, orvosi, bölcsészeti és újként matematikai és természettudományi karból állt. 1912-ben a magyar országgyűlés két új tudományegyetemet alapított, egyet Pozsonyban, egyet pedig Debrecenben. Debrecenben az új egyetem református teológiai, jogi, bölcsészeti és orvosi karral alakult meg. A pozsonyi egyetembe olvadt bele a volt ottani állami jogakadémia, ezért 1914-ben csak a jogi karon kezdődött meg az oktatás. A tervezett bölcsészeti karon csak 1918 tavaszán, az orvosi karon csak 1918 őszén kezdődhetett meg a tanulás. Egyetemi szintű intézmény volt még Budapesten a M. Kir. József Műegyetem, amely 1871-ben kapott új szervezetet, és 1900-tól már doktoráltatási jogot is.

Főiskolai rangban két intézmény volt. Az egyik a selmecbányai M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola. A másik, az 1890-től akadémiaként működő és 1999-től főiskolai rangra emelkedett intézmény a M. Kir. Állatorvosi Főiskola volt, mely 1906-ban a főiskolák közül elsőként nyerte el a doktori cím adományozásának jogát.

Jelenlegi számításaim szerint az 1850/51 és 1918/19 tanévek között mintegy 222 000 beiratkozással számolhatunk a hazai felsőoktatási intézményekben, Horvátországot már nem ideszámítva. Az alábbiakban néhány táblázatban szakterületenként közlöm a várható adatokat (*3a–b. táblázat*).

1918-ban, nem számítva Horvátországot, a történelmi Magyarország területén tizenhat akadémiai rangú állami intézmény működött. Ezek közül kettő volt jogakadémia, amelyek a dualizmus során fokozatosan négy évfolyamos teljes képzésű intézetekké váltak. Az egyik Kassán, a másik Nagyváradon működött.

A jelentős agrárgazdasággal bíró Magyarországon érthetően nagyon régóta színvonalas volt a felsőfokú agrárképzés. Ennek legfontosabb intézménye volt a Magyaróvári Gazdasági Akadémia, amely már 1874-ben elnyerte az akadémia rangot. Ezenkívül további négy városban működtek gazdasági tanintézetek, amelyek 1906-ban akadémiai rangot nyertek, így Keszthelyen, Debrecenben, Kolozsváron és Kassán működött Gazdasági Akadémia.

3a. táblázat. A magyar felsőoktatási intézményekben beiratkozottak száma, 1850–1919

	Egyetemek	jogász	bölcs. + termtud.	orvos	gyógyszer.	sebész
1.	Budapest, egy. 1850–1918	36 820	14 455	8360	5056	1227*
2.	Kolozsvár, egy. 1872–1918	14 887	3985	3138	1436	–
3.	Debrecen, egy. 1914–1918	1587	192	199	–	–
4.	Pozsony, egy. 1914–1918	878	72	93	–	–
5.	Kolozsvár, Seb. Int. 1850–1871	–	–	–	–	422
6.	Debrecen, Ref. Koll. 1908–1913	–	61	–	–	–
	Összes	54 172	18 765	11 790	6492	1649

3b. táblázat. A magyar felsőoktatási intézményekben beiratkozottak száma, 1850–1919

	Jogakadémiák	jogász	Műszaki tanintézetek	mérnök
1.	Pozsony, állami 1850–1913	4914	Budapest, Műegy. 1850–1918	11 659
2.	Kassa, állami 1850–1918	4145	Selmecebánya, bányász 1850–1918	2849
3.	Nagyvárad, állami 1850–1918	4141	Összes	14 508
4.	Eperjes, ev. 1861–1918	4032	Agrártanintézetek	
5.	Debrecen, ref. 1861–1913	3077	Magyaróvár 1850–1918	5866
6.	Kecskemét, ref. 1861–1918	3052	Selmecebánya, erdész 1850–1918	4277
7.	Pécs, rk. 1865–1918	2411	Keszthely 1865–1918	2975
8.	Sárospatak, ref. 1860–1918	2288	Bp., állatorvosi 1875–1918**	2812
9.	Eger, rk. 1861–1918	2128	Debrecen 1868–1918	2234
10.	Máramarossziget, ref. 1891–1918*	1439	Kassa 1875–1918	2227
11.	Nagyszeben, állami 1850–1887	1265	Kolozsvár 1869–1918	1947
12.	Pápa, ref. 1861–1884	629	Budapest, kertészeti 1875–1918	447
13.	Győr, állami 1867–1892	580	Összes	22 785
14.	Marosvásárhely, ref. 1861–1870	331	Kereskedelmi tanintézetek	
15.	Kolozsvár, állami 1863–1871	319	Budapest 1900–1918	2181
16.	Nagyenyed, ref. 1861–1869	149	Budapest, keleti 1891–1918	1380
	Összes	34 900	Kolozsvár 1902–1918	437
			Fiume, kivitelű 1912–1918	199
			Összes	4197

Megjegyzés: *Máramarosszigeten 1869-től volt akadémia, de névsorok csak 1891-től vannak;

**névsorok csak 1875-től vannak.

A művészeti felsőoktatás intézményhálózata viszonylag későn jött létre Magyarországon (4. táblázat). Elsőként 1871-ben a Mintarajztanoda és Rajztanárképezde alakult meg, amelyből 1908-ban fejlődött ki a M. Kir. Képzőművészeti Főiskola. A zenei felsőoktatás 1875-ben kezdődött Budapesten, amikor Liszt Ferenc vezetésével megalakult a M. Kir. Zeneakadémia. A főiskola elnevezést 1918-ban kapta meg. A harmadik felsőfokú művészeti iskola gyökerei egészen 1865-ig vezethetők vissza. Ekkor alakult meg az Országos Színészeti Tanoda, ahol opera és dráma szakokon folyt oktatás. Felsőfokúvá akkor vált, amikor 1888-ban átmenetileg egyesítették a Zeneakadémiával. 1893-ban azonban újra önálló lett M. Kir. Színművészeti Akadémia néven. Az utolsó állami felsőfokú tanintézet, amelyet meg kell említenünk a M. Kir. Ludovika Akadémia. Oktatás csak a kiegyezés után, 1872-ben kezdődött meg benne. 1897-ben szervezték át az intézetet, s attól kezdve valódi katonai akadémiának számított.

1868-ban kezdte meg munkáját a Tornatanárképző Tanfolyam, amelyből a mai Testnevelési Egyetem fejlődött ki. Korábbi előzmények után, 1894-ben alakult meg a M. Kir. Kertészeti Tanintézet, amely a későbbi Kertészeti Egyetem jogelődje. 1896-ban vált ki a Rajztanodából az Iparművészeti Iskola, amelyből a mai Moholy-Nagy Művészeti Egyetem nőtt ki. Végezetül 1900-ban kezdte meg munkáját a Gyógypedagógiai Tanárképző Tanfolyam, amelyből később önálló főiskola, ma pedig egyetemi kar fejlődött ki.

4. táblázat. Művészeti felsőoktatási intézmények

	Művészeti tanintézetek		Egyéb intézetek	
1.	Budapest, iparműv. 1880–1918	4291	Budapest, Ludovika 1883–1918	2958
2.	Budapest, képzőműv. 1875–1918	3197	Budapest, torna 1868–1918	2333
3.	Budapest, zeneműv. 1875–1918	2610	Fiume, tengerészeti 1852–1918	625
4.	Budapest, színműv. 1865–1918	2106	Vác–Budapest, gyógyped. 1880–1918	319
5.	Pest, Festészeti Akad. 1850–1858	82		
	Összes	12 286	Összes	6235

A római katolikus egyház valamennyi érseki és püspöki székhelyen működtetett a kánonjogi előírásoknak megfelelően papi szemináriumot. Tizennyolc ilyen szeminárium működött az országban, a görögkatolikus egyház 1918-ra öt városban tartott fenn szemináriumot. A római katolikus egyház a korszakban két igen nagy hagyományú és jelentős joglíceumot is működtetett.

1918-ra mindössze két református jogakadémia maradt, Kecskeméten és Máramarosszigeten. Az evangélikus egyház 1918-ban Pozsonyban, Eperjesen és Sopronban működtetett evangélikus teológiai akadémiát. Eperjesen pedig 1879-től

működött államilag elismert evangélikus jogakadémia. A magyarországi izraelita felekezet neológ irányzata 1877-ben nyitotta meg a Közép-Európában nagy hírnév-

5. táblázat. Felekezeti felsőoktatási intézmények

	Katolikus teológiák		Protestáns teológiák	
1.	Budapest, Egy. Hittud. Kar	1982	Sárospatak, ref.	2081
2.	Esztergom, szeminárium	1695	Debrecen, ref.	2068
3.	Balázsfalva, görkat. szem.	1236	Budapest, ref.	1218
4.	Ungvár, görkat. szem.	1056	Pozsony, ev.	1108
5.	Temesvár, szeminárium	858	Pápa, ref.	1015
6.	Eger, szeminárium	879	Eperjes, ev.	682
7.	Gyulafehérvár, szeminárium	764	Nagyenyed, ref.	686
8.	Kalocsa, szeminárium	721	Sopron, ev.	626
9.	Kassa, szeminárium	708	Kolozsvár, unitárius	583
10.	Győr, szeminárium	684	Kolozsvár, ref.	506
11.	Veszprém, szeminárium	683	Debrecen, Egy. Ref. Hittud. Kar	208
12.	Szombathely, szeminárium	673	Összes	10 781
13.	Pécs, szeminárium	597		
14.	Vác, szeminárium	559	Ortodox teológiák	
15.	Szamosújvár, görkat. szem.	538	Nagyszeben	2153
16.	Nyitra, szeminárium	528	Arad	1363
17.	Szepes, szeminárium	459	Karánsebes	374
18.	Szatmárnémeti, szem.	443	Karlóca*	877
19.	Székesfehérvár, szem.	432	Versec*	44
20.	Besztercebánya, szem.	380	Összes	4811
21.	Rozsnyó, szeminárium	327		
22.	Eperjes, görkat. szem.	298	Zsidó teológia	
23.	Nagyvárad, görkat. szem.	297	Budapest, rabbiképző 1877–1918	133
24.	Nagyvárad, szeminárium	266		
	Összes	17 063		

Megjegyzés: *az adatok hiányosak

re szert tevő tanintézetet, amelyet 1917-ben Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetnek neveztek el. Az ortodox egyház korábbi teológiai főiskolái tovább működtek, s 1865-ben Karánsebesen új román püspökséget alapítottak, amely szintén működtetett szemináriumot 1918-ig. A verseci szerb szeminárium időközben megszűnt. Karlócát azért említjük meg, mert a hazai szerbség papjai is ott tanultak. Ha nem számítjuk a szerzetesrendi intézményeket, akkor elmondható, hogy 1918 őszén huszonhárom állami felsőoktatási intézmény működött Magyarországon, amelyek közül tíz nemsokára az új határokon kívülre került. A huszonhárom római és görögkatolikus tanintézet közül tizenkettő az utódállamok területéhez került. A tizenöt egyéb felekezetekhez tartozó intézet közül nyolc jutott az új határokon túlra (5. táblázat).

Vagyis az összesen hatvanegy intézményből harminc került el Magyarországtól. Gyakorlatilag a felsőoktatási intézmények fele, amelyekre korábban annyi fejlesztést fordított a magyar állam, elveszett. Néhány intézmény, mint ismeretes, a megkisebbedett országba menekült. A kolozsvári egyetem Szegedre, a pozsonyi egyetem később Pécsre, a selmecbányai főiskola Sopronba, az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia Miskolcra költözött, de lényegében mindenütt csaknem a nulláról kellett újratekdeni a munkát. 1918 végére teljesen új korszak kezdődött a magyar felsőoktatás történetében.

IRODALOM

Szögi László (2022): *Peregrinatio academica. A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányai 1150–1919. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 26)* Budapest: ELTE EKL. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/104242>

URL1: *Inscriptiones Alborum Amicorum*, IAA: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>

A TUDOMÁNY ELLENSÉGE?

THE ENEMY OF SCIENCE?

Szántó R. Tibor

CSc, tudományszociológus

a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság korábbi főtitkára

szantotibor01@t-online.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen írás két, első látásra egymással szemben állónak tűnő tudományképet vázol két szerző közötti, munkáikból vett idézetekkel tűzdelt képzetes párbeszéd formájában. A beszélgetés végére a különbözőségek helyett azonban a beszélgetők tudomány- és világnézetére vonatkozó fontos azonosságokat láthatunk.

ABSTRACT

The paper presents two seemingly opposing views of science in the form of an imaginary dialogue between two authors, interspersed with quotations from their works. By the end of the conversation, however, instead of differences we see important similarities in the interlocutors' views of science and the world.

Kulcsszavak: tudományos módszer(ek), racionalitás, intuíció, tudományképek, világnézetek, tradíciók

Keywords: scientific method(s), rationality, intuition, views of science, worldviews, traditions

A HÁTÉR

Paul Karl Feyerabend (1924–1994) osztrák születésű, döntően az Egyesült Államokban élt tudományfilozófus volt, jelentős munkássággal (műveinek bibliográfiáját Matteo Collodel állította össze, URL1). Az első olvasásra meglehetősen sarkosnak tűnő és sokak szemében „eretnek” nézetei okán elhíresült Feyerabend szakmabeli – és a szűkebb szakmán túli – megítélése széles spektrumot ölel fel: a 20. század egyik legjelentősebb gondolkodójától „az akadémiai filozófia Salvador Dalija és a tudomány legrosszabb ellensége” (Theocharis–Psimopoulos, 1987), s az irracionál-

lis anarchistán át a (tudomány)filozófia udvari bolondjáiig terjed. Életéről, nézeteiről és munkásságáról – az immár könyvtárnyi vonatkozó szakirodalom mellett – jó áttekintést ad, máshol eddig nem hozzáférhető dokumentumokat, hangfelvételeket és videókat is közzétéve, a születésének századik évfordulójára készített, s 2024 során rendszeresen frissülő honlap (URL2).

Feyerabend hírnevét, ismertségét persze nemcsak a sokak szemében tarthatatlan nézeteinek köszönheti, hanem inkább annak, hogy ezek a nézetek komoly kihívást jelentettek, s jelentenek talán mindmáig, a tudományról való gondolkodás, azaz nemcsak a (tudomány)filozófusok, de a gyakorló kutatók számára is. Az udvari bolond sok mindent mondhat, jót és rosszat, emelkedettet és alpárit, s kimondhatja az aktuálisan elfogadott nézetkör szempontjából kényelmetlenebb állításokat, „igazságot” is, bár itt az „igazság” szót – Feyerabend szellemében tekintett viszonylagossága miatt – idézőjelek közé kell tenni.

Feyerabend szándékolatlan kihívó megfogalmazásai egyrészt komoly szakmai vitákat generáltak, más esetekben azonban felszínesen elutasító, egyszerűsítő válaszreakciókat váltottak ki, kiragadva egy-egy sarkos megállapítását, talán leggyakrabban a szinte védjegyévé vált „bármilyen megteszi” (anything goes) formulát. A recepció ez utóbbi része idővel kevesbedett, a mára már valóban kisebb könyvtárnyi Feyerabend-irodalom az „eretnek” gondolatok termékenyítő hatását mutatja: „a mai tudományfilozófia talán jelentős része, sokak meglepetésére, feltűnően feyerabendí”¹ (Kidd, 2021, 190.).

Az alábbiakban egy kicsit talán rendhagyó módon, egy képzetes párbeszéd révén próbálom meg érzékeltetni Feyerabend nézeteinek relevanciáját. A beszélgető felek egyike maga Feyerabend, partnere pedig Mérő László, a gondolatait és a tudományok sok fontos eredményét könyveiben olvasmányosan kifejtő matematikus-pszichológus, aki egyáltalán nem mondható Feyerabend követőjének. A beszélgetők nézetei tehát – munkáik első olvasására – erősen különbözőnek, egymással szemben állónak tűnnek, a figyelmesebb megközelítés azonban érdekes és fontos hasonlóságokat tár fel gondolataikban.

A BESZÉLGETÉS

Paul Karl Feyerabend: Üdvözöllek, kedves László!

Mérő László: Nocsak, üdvözlés a túlvilágról?

PKF: Miért ne? Közvetítő révén, *medium, you know, para...*

ML: ...parapszichológia, tudom: „egészen biztos vagyok benne, hogy parajelenségek léteznek, legalábbis ez a három [telepátia, távérzékelés, prekogníció] [...].

¹ „...perhaps much of philosophy of science today is, to the surprise of many, strikingly Feyerabendian.”

Ez a tudás azonban nem tesz hívővé. Továbbra sem hiszek a parajelenségekben” (Mérő, 2019, 271.).

PKF: OK, ez egy pozitív hozzáállás, tartható álláspont, nem kell hívőnek lenni.

ML: Te talán hiszel a parajelenségekben?

PKF: Nem, én sem hiszek, de azt mondják, azoknál is működnek, akik nem hisznek bennük.

ML: Hát, a kísérletekkel feltárt juh-kecske hatás pont nem ezt az álláspontot erősíti. Azoknál működnek, akik hisznek bennük (juhok), azoknál meg nem, akik nem hisznek bennük (kecskék, lásd Mérő, 2019, 271–272., lásd még Máté evangéliuma 25:31–46). Amúgy meg ha-ha-ha, ezt a poént Niels Bohrtól loptad. „Szomszédunk Tisvildejében egy nap lópatkót szögezett az ajtajára. Megkérdezte egy közös ismerős: »Hát te tényleg babonás vagy? Igazán azt hiszed, hogy a patkó szerencsét hoz?« – Mire a szomszéd: – »Dehogyan, mit képzelsz. Csak hát, úgy mondják, akkor is segít, ha valaki nem hisz benne!«” (Bohr szavait idézi Heisenberg, 1978 [1969], 130.; Mérő, 2008, 266.).

PKF: *So what?* Nem „loptam”, hanem átvettem. Ez a gondolatok útja. Ezt én őszintén megmondtam: az „én” filozófiám „természetesen nem az enyém, hanem a világ minden tájáról származó ésszerű elgondolások sűrítménye”² (Feyerabend, 1987, 16.).

ML: Na és a híres-hírhedtté vált „*anything goes*”, a bármi megteszi, az sem a tiéd, az honnan jött?

PKF: Persze, hogy nem az enyém. Ez egy bevett köznyelvi kifejezés. No meg az ismert amerikai musical címe, Cole Porter darabja, s benne a címadó dal (Porter, 1934), amit azóta sokan feldolgoztak, s a darabot is sokszor játszották-játsszák.

ML: De Te azért egy elég speciális tartalmat adtál ennek a kifejezésnek...

PKF: Ugyan, ez fél lett fűjva. Ebbe lehetett egyszerűen belekapaszkodni, belekötni.

ML: Belekötni?!

PKF: Igen. Sok felületes olvasónak, meg másoknak, akik még felületesen sem olvasták el az *Against Method* (A módszer ellen) című könyvemet (és későbbi munkáimat!), ez egy könnyű hivatkozási pont lett. *Anything goes?* Bármi elmegy, a tudományban?! Micsoda marhaság... – mondják. Persze, annak is lehet tekinteni. Igaz, én sem könnyítettem meg az értelmezést, talán még rá is tettem egy lapáttal (ha már lúd, legyen kövér, így mondják nálatok). Elismerem, hajlamos vagyok a túlzásokra: „a hajlam (mely még mindig megvan bennem), hogy furcsa nézeteket szedek fel, és a végletekig feszítem őket”³ (Feyerabend, 1995, 39.). Szóval így írtam erről a szlogenről 1978-ban:

² „...of course, is not mine, but a condensation of reasonable ideas from all over the world.”

³ „...the tendency (still with me) to pick up strange views and push them to the extreme.”

„A »bármilyen megteszi« nem az én meggyőződésemet fejezi ki, hanem a racionalista kényszerhelyzetének tréfás összefoglalása: ha egyetemes sztemderdek akarsz, mondom, ha nem tudsz olyan elvek nélkül élni, amelyek az adott helyzettől, világállapottól, a kutatás igényeitől, a vérmérsékleti sajátosságoktól, köztöttségektől függetlenül érvényesek, akkor én tudok neked ilyen »elvet« adni. Üres, haszontalan és meglehetősen nevetséges lesz – de »elvt« lesz. Ez az az »elvt« lesz, hogy »bármilyen megteszi«”⁴ (Feyerabend, 1978, 188.).

S persze születtek azért figyelmesebb értelmezések is, mondván, hogy a fenti könyvem nem „módszerellenes” (ezért a könyv címéből ítélni félrevezető!), hanem bármely módszer *kizárólagossági igényét* vitatja. Egyetlen módszer sem lehet *a* tudományos módszer, de ez nem módszernélküliséget jelent: *bármely* (any) módszer választható, adódhat, a konkrét tudományterület, az adott probléma, a vizsgálódó személy, a történeti háttér, a társas környezet stb., azaz a mindenkori szélesebb kontextus függvényében (Szántó, 1996, 66.).

Egy másik megfogalmazásban: „A könyv nem a tudomány vagy a módszer ellen irányult, hanem az ellen az elképzelés ellen, hogy van valami egyedi és legjobb módszertan, amelyet követni kell a jó tudományhoz [...] a »bármilyen elmegy« nem azt jelentette, hogy bármilyen más »megy«, kivéve a tudományos módszert (bármilyen legyen is az), hanem hogy sokféle módszer »megy«, beleértve a különböző tudományok számtalan módszerét”⁵ (Hacking, 2000).

ML: Igen, ez már árnyaltabb, pontosabb értelmezés, de én másképp látom a tudomány és a tudományos módszer kérdését. Szerintem *van* általános tudományos módszer, így írtam erről: „A természettudományos ismeretszerzés két fő módszere a megfigyelés és a kísérlet. Így szerzünk tudományos tapasztalatokat a világról, majd ezekből következtetéseket vonunk le a formális logika segítségével” (Mérő, 2019, 119.).

PKF: Ó, de hát hányféle lehet a megfigyelés és a kísérlet? És mit figyelhetünk meg egyáltalán? A tudományos megfigyelések – a véletleneken túlmenően – túlnyomó többségükben elméletfüggők, egy-egy elmülethez kötöttek, s messze nem én voltam az első, aki ezt megírta (lásd Hanson, 1958). De még korábról is hozhatok példákat. Néhány igazán nem jelentéktelen tudóst is érdemes felidézni a megfigyelések és kísérletek elmélet-, kísérletiapparátus-

⁴ „‘anything goes’ does not express any conviction of mine, it is jocular summary of the predicament of the rationalist: if you want universal standards, I say, if you cannot live without principles that hold independently of situation, shape of world, exigencies of research, temperamental peculiarities, ties, then I can give you such a principle. It will be empty, useless, and pretty ridiculous – but it will be a ‘principle.’ It will be the ‘principle’ ‘anything goes.’”

⁵ „The book was not against either science or method, but against the idea that there is some unique and best methodology to follow in order to produce good science [...] ‘anything goes’ did not mean that anything except the scientific method (whatever that is) ‘goes’, but that lots of ways of proceeding, including the innumerable methods of the diverse sciences, ‘go.’”

és társas gondolközösségi kötöttségét illetően. Íme, Einstein a megfigyelésekről.

„Elvben azonban merőben helytelen volna csak a megfigyelhető mennyiségekre alapozni egy elméletet. A valóságban pontosan az ellenkezője szokott történni: az elmélet határozza meg, mi az, amit megfigyelhetünk” (Albert Einstein, 1925/1926, idézi Heisenberg, 1978 [1969], 92.). Általánosabban, ahogy Te fogalmaztad: „Azt vagyunk képesek észlelni, aminek észlelését [kognitív] sémáink lehetővé teszik” (Mérő, 2008, 102.).

Aztán a kísérletek: „Egy olyan jelenségre vonatkozó kísérlet eredménye, amely elvileg kívül esik a klasszikus fizika hatókörén, nem értelmezhető úgy, hogy az a tárgy független tulajdonságairól ad információt; hanem természeténél fogva egy meghatározott helyzethez kapcsolódik, amelynek leírásában a tárgyakkal kölcsönhatásba lépő mérőeszközök is lényegileg vesznek részt”⁶ (Bohr, 1939, 269.).

S végül a tudományos tények társas kötöttségéről: „A megismerés területén a szabad, tetszőleges gondolkodással szembeni ellenállás jelét ténynek nevezik. [...] Minden ténynek összhangban kell lennie gondolközösségének szellemi érdekeivel”⁷ (Fleck, 1935, 101.).

ML: Hát, ami azt illeti, én is tudok hozni idézeteket a szisztematikus megfigyelések, a gondosan megtervezett kísérletek, a bizonyítások és cáfolatok, a logikus gondolkodás tudománybéli fontos szerepére, szükségességére, a tények objektív megismerésére törekvésre vonatkozóan. Magam így írtam erről: „A tudomány objektív: tudományos igazságnak csak olyan tény fogadható el, amely független a hétköznapi észjárás sokféleségétől, az emberi értékek rendszerétől. [...] A tudomány metasztintje a jelenségeknek: azokról szól, de azokat egy külső, a jelenségeken kívül álló rendszerben értelmezi. Jelenségeknek csak olyan észleléseket fogad el, amelyek a tudomány nyelvén egyértelműen megfogalmazott körülmények között előállíthatók, reprodukálhatók” (Mérő, 2008, 182.). Egy neves Nobel-díjas fizikus pedig ezt írta: „[A] pontos kísérletek tudományos értéke független azok elméleti értelmezésétől” (Planck, 1933, 168.).

PKF: Ho-hó! De hogyan is ír Max Planck ugyanitt pár oldallal később? „Amint a fizikai folyamat sem választható el elvileg a mérőműszertől vagy az érzékszervtől, amellyel észleljük, úgy a tudomány sem választható el elvileg a kutatótól, akik azzal foglalkoznak” (Planck, 1933, 183.). „Így a tudomány [...]”

⁶ „[N]o result of an experiment concerning a phenomenon which, in principle, lies outside the range of classical physics, can be interpreted as giving information about independent properties of the object; but is inherently connected with a definite situation in the description of which the measuring instruments interacting with the objects also enter essentially.”

⁷ „In the field of cognition, the signal of resistance opposing free, arbitrary thinking is called a fact. [...] Every fact must be in line with the intellectual interests of its thought collective.”

legmélyebb belsejében egy irracionális magot mutat, amely semmiféle éleseszűséggel nem bontható ki, vagy [...] a tudomány feladatának semmiféle megfelelő körülhatárolásával elvitatni nem lehet” (Planck, 1933, 184–185.).

Megfigyelés, kísérlet, formális logika – *a* kizárólagos tudományos módszer: ez nem a tudomány tényleges működése, ez a rekonstrukció, az utólagos visszavetítés, a jólfésülés, a kézikönyvek és (sokáig és néhol még ma is) az iskolai, egyetemi előadótermek idealizált világa. Tudományos módszer jószerivel annyi van, ahány tudós. Így mondja ezt – hasonlóan Planckhoz – egy másik Nobel-díjas, a 20. század egyik legjelentősebb tudományos eredményének, a DNS-szerkezet feltárásának társalkotója: „a tudomány ritkán halad nyílegyenes úton, amint a laikus elképzeli. Botladozásai (olykor éppen hátrafelé) többnyire nagyon is emberiek, s fontos szerepet játszanak bennük a személyek meg a kulturális hagyományok. [...] [A]nnyiféle kutatási stílus létezik, ahány kutató”⁸ (Watson, 1968, 11–12.).

De visszatérve a fenti szlogenre, 1987-ben a korábbinál kicsit „komolyabban” ezt írtam: „A »bármilyen megteszi« nem egy »elv«, amit védek, hanem olyan »elv«, melyet egy racionalistára kényszerítenek, aki szereti az elveket, de komolyan veszi a történelmet. Emellett, és ami még fontosabb, az »objektív« sztenderdek hiánya nem jelent kevesebb munkát; azt jelenti, hogy a tudósoknak a szakmájuk minden összetevőjét ellenőrizniük kell, nem csak azokat, amelyeket a filozófusok és az intézményes kutatók jellemzően tudományosnak tekintenek”⁹ (Feyerabend, 1987, 284.).

ML: Na látod, ez az, az objektív sztenderdeknek, s ennek folyományaként a tudományos objektivitásnak a tagadása, ez az, amivel a (természet)tudomány művelői nem értenek egyet. „A tudományos objektivitás azt jelenti, hogy két különböző ember ugyanazon források alapján garantáltan ugyanazokra a következtetésekre kell hogy jusson, akármit is gondolnak amúgy a világról. [...] [E]lvileg egyet kell, hogy értsenek, ha ugyanazokból a forrásokból indulnak ki” (Mérő, 2019, 94.).

PKF: Ó, igen, meglehet igazad van, ahogy írod is: *elvileg*. A tudomány *gyakorlatában* azonban nem mindig ez történik. S ha a tudomány tényleges működésére vagyunk kíváncsiak, akkor nem az idealizáló elvi megközelítésekre kell

⁸ „...science seldom proceeds in the straightforward logical manner imagined by outsiders. Instead, its steps forward (and sometimes backward) are often very human events in which personalities and cultural traditions play major roles. [...] styles of scientific research vary almost as much as human personalities.”

⁹ „‘anything goes’ is not a ‘principle’ I defend, it is a ‘principle’ forced upon a rationalist who loves principles but who also takes history seriously. Besides, and more importantly, an absence of ‘objective’ standards does not mean less work; it means that scientists have to check all ingredients of their trade and not only those which philosophers and establishment scientists regard as characteristically scientific.”

hagyatkozunk, hanem a gyakorlatra, a kutatások tényleges mikéntjére. Hiszen Te is ezt írod: „Kuhn volt talán az első olyan szerző, aki nem azt akarta megfejteni, hogy mit kellene ideális esetben csinálniuk a tudósoknak, milyennek kellene elvileg lennie a tudománynak, hanem azt vizsgálta meg, hogy valójában mit csinál az a rengeteg ember, aki a tudomány nevű iparágat műveli” (Mérő, 2019, 101., lásd Kuhn, 1984 [1962]).

Magam is ezt az utat jártam, a tudomány történetét, jeles tudósok módszereit (többes számban!) tanulmányozva, lásd például a Galilei-fejezeteket *A módszer ellen* című könyvemben és korábbi tanulmányaimban.

ML: Jó, meglehet, Galilei tényleg használt a tudományban általában nem szokásos következtetési és érvelési elemeket, de ezeket egyrészt inkább csak azért, hogy tudóstársait és szélesebb közönségét könnyebben meggyőzze, másrészt – és ez a fontosabb – ez az új tudományos meglátások, a felfedezések saját-szerűségével függ össze, az intuíció szerepével. Így írtam erről: „Valójában a tudomány sohasem fedez fel semmi újat. Az újat mindig az emberi intuíció fedezi fel, a maga egyéni és más emberek számára többnyire nem követhető útján. A tudomány csak arra alkalmas, hogy az intuitíve meglátott igazságokat szigorú módszerességgel bebizonyítsa” (Mérő, 2019, 127.).

PKF: OK, az intuíciót illetően tehát egyetértünk. Am a szigorú módszeres bizonyítás? Nem mindig! Ezt is Te írtad: „A nevezetes Schrödinger-féle hullámegyenlet levezetései például szinte csupa olyan lépésből állnak (legalábbis az általam ismertek), amelyek matematikailag egyértelműen inkorrektek” (Mérő, 1996, 162.).

Schrödinger kitalált valamit, ami nem felelt meg az addig bevett szabályoknak, mégis nagyban befolyásolta a fizika további menetét. Ugyanúgy járt el, s ugyanolyan jelentős hatással, mint Galilei: „Paradox, de nem helytelen, ha azt mondjuk: *Galilei egy metafizikai alkotórészeket magában rejtő tapasztalatot talál föl.*” Galilei „a régi tényeket arra az újfajta tapasztalatra cserélte, amelyet egyszerűen *kitalált* – és tette mindezt a kopernikuszi tan életben tartása kedvéért”¹⁰ (Feyerabend, 1975, 157., 242.).

S ugyanerről írt előttem Ludwik Fleck, a bakteriológus August von Wassermann kutatásai és „módszere” kapcsán: „Alapfeltevései tarthatatlanok voltak, és kezdeti kísérletei nem voltak reprodukálhatók, mégis mindkettő óriási heurisztikus értékkel bírt. Ez a helyzet minden igazán értékes kísérlettel. Mindegyik bizonytalan, hiányos és egyedi. És amikor a kísérletek bármikor bizonyossá, pontosakká és reprodukálhatóvá válnak, akkor már nem szüksé-

¹⁰ „Speaking paradoxically, but not incorrectly, one may say that *Galileo invents an experience that has metaphysical ingredients.*” Galileo “replaced old facts by a new type of experience which he simply *invented* for the purpose of supporting Copernicus”.

gesek a tulajdonképpeni kutatási célokra, hanem csak a demonstrációra vagy ad hoc meghatározásokra szolgálnak”¹¹ (Fleck, 1935, 85.).

ML: Jó, de várj csak, ne hagyd el a fent tőlem idézett mondat folytatását: „Ugyanakkor [...] Schrödinger levezetése vitathatatlanul a fizikai intuíció csúcsteljesítményei közé tartozik” (Mérő, 1996, 162.). S az intuíció nem azonos a tudományos módszerrel, annak nem része: „A tudományos módszerhez egyáltalán nem tartozik hozzá az intuíció, mert az nem objektív, mindenki számára azonos módon működő dolog” (Mérő, 2019, 126.).

PKF: Hát, azt mondani, hogy a tudományos eredmények megalkotásában döntő mozzanat nem része a tudományos módszer(ek)nek [...], számomra ez nonszensz. S nézzük ez utóbbi mondatod második felét: „*mindenki számára azonos módon működő dolog*”, ez volna tehát „a” módszer megkülönböztető sajátága. Nos, vegyünk egy jól ismert tudománytörténeti példát, Einstein esetét a kvantumfizikával. „Az Úristen nem kockázik” – írta-mondta, ahogy Te is idézed (Mérő, 1996, 208.). Albert Einstein és Niels Bohr nem ugyanazokra a következtetésekre jutott, holott ugyanazokat a kísérleti eredményeket értelmezték mindketten, nemde?

ML: De igen, de itt már nemcsak egy-egy kísérletről van szó, azaz a módszerről, hanem az értelmezésekből összeálló világképekről, azok különbözőségéről: „maga Einstein sem tudta elfogadni élete végéig azt a világképet, amelyet az így kialakult új tudományág, a *kvantummechanika* logikája kényszerített ki” (Mérő, 1996, 207.).

PKF: Na látod, egyetértünk, pontosan ezt mondom én is! A módszerek sokfélesége az egyéni kutatói megközelítések és habitusok (lásd fent Watson!) különbözősége mellett világképekben gyökerezik, és eredményeikkel azokba szerveződik. Igen, különböző *világképekről* van szó, melyek a tapasztalat (a megfigyelések és kísérletek) *kiinduló* (!) és értelmezési keretét adják. Te is „gondolkodási keretek”-ről írsz (Mérő, 2019), igaz, a tudományt egy nagy általános gondolkodási keretként tételezve. Gondolkodási keretek azonban a tudományon *belül* is vannak. A kuhni paradigma elméletet e könyved szerint elfogadod. A paradigmák is ilyen gondolkodási keretek, vagy – ahogy Fleck mondja – gondolkodási stílusok, általánosabban: világképek. Ezt mondom én is, meg mások is, előttem: „a tudomány számos különböző, de empirikusan elfogadható világnézetet tartalmaz, ezek mindegyikének megvan a maga

¹¹ „His basic assumptions were untenable, and his initial experiments irreproducible, yet both were of enormous heuristic value. This is the case with all really valuable experiments. They are all of them uncertain, incomplete, and unique. And when experiments become certain, precise, and reproducible at any time, they no longer are necessary for research purposes proper but function only for demonstration or ad hoc determinations.”

metafizikai háttére. Johann Theodore Merz leírja a helyzetet a 19. században”¹² (Feyerabend, 1994, 139).

ML: Értem az érvelésedet, de nem igazán győztél meg. Kicsit úgy vagyok ezzel, mint a parapszichológiával: „a lelkem mélyén” nem hiszek benne (Mérő, 2019, 270.). Pontosabban és pozitíve: a tudományban hiszek, a módszeres, logikus, az ellenőrizhető és cáfolható tudományban. Ez az én gondolkodási keretem, az „anyanyelvem” (Mérő, 2019, 313.). S mielőtt még mondanád, tudom én is: „Mindenkinek a hitei vezérik a gondolkodását akkor is, amikor szűk szakmai dolgokról gondolkodik” (Mérő, 2019, 240.).

PKF: Én is értem a hitedet, s az ebből is fakadó tartózkodásodat mondandómmal szemben, szerintem ez természetes. Te a ma klasszikusnak tekinthető tudománykép (világkép) talaján állsz, abban szocializálódttál, képzettséged, olvasmányaid, eddigi életutad alapján. Mindannyiunknak van egy ilyen gondolkodási háttére, szellemi magja, s a már kialakult szellemi mag, világkép az emberek túlnyomó részénél nagyon nehezen vagy egyáltalán nem változik. S ez nemcsak általában, de a tudományos gondolkodásban is így van, alkalmasint még a legnagyobbaknál is. Íme: „Einstein jó barátja, Paul Ehrenfest, a leydeni fizikus megszólalt: »Einstein, igazán szégyenkezni kell miattad. Pontosan úgy érvelsz az új kvantummechanika ellen, mint a te ellenfeleid a relativitáselmélet ellen.« De ez az igazán baráti korholás is hatástalan maradt. Így aztán megint közvetlenül tapasztalhattam, milyen hihetetlenül nehéz feladni valakinek a saját álláspontját, ha egész gondolkodásmódja, egész pályafutása erre a szemléletmódra épült” (Heisenberg, 1978 [1969], 114–115.). De ne a nézeteink közti különbségeket tekintsük, hangsúlyozzuk inkább a közösségeket. Hiszen egyetértünk az intuíció, a világképek, a hit szerepében, sőt, a racionalitás tekintetében is.

ML: A racionalításban?! Mondod ezt Te, akit sokan a tudományos racionalitás tagadójaként, az irracionalitás védelmezőjeként aposztrofálnak?

PKF: Hát persze, ők a „vasárnapi olvasók”, ahogy egyik könyvemben neveztem őket (Feyerabend, 1980). S e kérdésre önéletírásomban is visszatértem: „a tudomány nem »irracionális«; minden egyes lépés megindokolható [...]. Ezek a lépések azonban együttvéve ritkán alkotnak olyan átfogó mintát, amely egyetemes elvekkel van összhangban, és azok az esetek, amelyek alátámasztanak ilyen elveket, nem alapvetőbbek, mint a többi eset”¹³ (Feyerabend, 1995, 91.).

ML: De hát itt is azt mondom, hogy nincsenek a tudományban átfogó, minden esetre általánosan érvényes módszertani alapelvek.

¹² „...science contains many different and yet empirically acceptable world-views, each one containing its own metaphysical background. Johann Theodore Merz describes the situation in the nineteenth century.”

¹³ „...science is not ‘irrational’; every single step can be accounted for [...]. These steps, however, taken together, rarely form an overarching pattern that agrees with universal principles, and the cases that do support such principles are no more fundamental than the rest.”

PKF: S nem ezt mondd Te is? Hogy vannak szabályok, de „nincs garantáltan mindig működő általános szabály arra, hogy mikor melyik szabályt kell alkalmazni” (Mérő, 2008, 227.). Hát, erre mondtam én, belátom, provokatívan, hogy „bármí megteszi”. Bármilyen megindokolható lépés. Nincsen tehát univerzális szabály, ahogy nincsen általánosan érvényes racionalitás sem. S ezt most hadd támasszam alá, megint csak a közös gondolati vonások jegyében, néhány Tőled vett idézettel:

„A racionalitás (a tiszta ésszerűség) fogalma nem egyértelműen definiált, és a játékelmélet ismeretében állíthatjuk, hogy *nem is lehet az*” (Mérő, 1996, 97.).

„[T]öbbféle racionalitásfogalom létezik, és nincs olyan racionális eszköz, amellyel különbséget tehetnénk közöttük. Bármilyen fajta racionalitásfogalmat fogadunk el, kiderül, hogy *maga a racionalitás* is csak sokféle kvázi-racionális eszközünk egyike tud lenni” (Mérő, 1996, 332.).

„Bár a racionalitás igen hatékony általános eszköze a kommunikációnak, de kevésbé általános eszköze a gondolkodásnak, és a legkevésbé sem általános eszköze a világ megismerésének” (Mérő, 1996, 306.).

ML: Akkor, úgy látszik, ebben is egyetértünk.

PKF: És még egy további igen fontos dologban, a világ tudomány és más „gondolkodási keretek” általi teljes meg(nem)ismerhetőségében. Lássuk csak munkáinkból vett részletekkel!

A megismeréshez használt fogalmainkról:

PKF: „*A módszer ellen* megírásának egyik indítéka az volt, hogy megszabadítsam az embereket a filozófiai ködösítők és az olyan elvont fogalmak zsarnokságától, mint az »igazság«, a »valóság« vagy az »objektivitás«, amelyek beszűkítik az emberek látásmódját és a világban való létezés módját”¹⁴ (Feyerabend, 1995, 179.).

ML: „Fogalmaink a természet és a psziché működéséről egyaránt esetleges, emberi fogalmak, és még olyan stabil fogalmaink, mint a hely vagy a sebesség sem biztos, hogy a természetben ténylegesen létező entitásokat fejeznek ki” (Mérő, 1996, 273.).

A megismerhetőségről:

PKF: „Bizonyítékaink vannak arra, hogy a *Lét* hogyan reagál, ha különböző módon közelítjük meg, de maga a *Lét* és egy adott módon történő *cselekvésének feltételei* örökre sötétségbe burkolódnak. [...] A Végső Valóság, ha feltételezhető egy ilyen entitás, leírhatatlan. Amit ismerünk, az a megnyilvánuló valóság

¹⁴ „One of my motives for writing *Against Method* was to free people from the tyranny of philosophical obfuscators and abstract concepts such as ‘truth,’ ‘reality,’ or ‘objectivity,’ which narrow people’s vision and ways of being in the world.”

különféle formái, azaz a Végső Valóság azon összetett módjai, amelyekkel a Végső Valóság az emberi élet területén (az »ontológiai *niche*-ben«) cselekszik. Sok tudós azonosítja az általa kifejlesztett megnyilvánuló valóságot a Végső Valósággal. Ez egyszerűen hiba”¹⁵ (Feyerabend, 1999, 213–214.).

ML: „A tudomány [...] nem maguknak a dolgoknak a megértésére vállalkozik, hanem csak a modellek megértésére törekszik – és ezt nagyon okosan teszi, mert még ez az erősen redukált cél is általában igen nehéz feladatnak bizonyul, de legalább nem reménytelennek” (Mérő, 2019, 81.).

A tudomány és más megismerési formák viszonyáról:

PKF: „Sok hagyomány és kultúra, melyek némelyike vadul »tudománytalan« (istenségeket szólít, orákulumoktól kér tanácsot, »értelmetlen« rítusokat folytat a lélek és a test javítására) abban az értelemben sikeres, hogy tagjai viszonylag gazdag és teljes életet élhetnek. A siker e kiterjesztett kritériumának használatával arra a következtetésre jutok, hogy a nem tudományos elképzelések is választ kapnak a Természettől, hogy a Természet összetettebb, mint azt a tudomány egységességébe és egyedülálló kiválóságába vetett hit sugallaná”¹⁶ (Feyerabend, 1999, 195.).

ML: „A világ megismerésének sok olyan módja van, amely nem tudományos, de mégis helyes, érvényes ismeretekhez vezethet” (Mérő, 2019, 87.).

PKF: Nos, látod, ebben is egyetértünk, ez utóbbi az egyik leglényegesebb mondanivalóm.

A TANULSÁG(OK)

Mi e képzetes beszélgetés tanulsága? A tudományról, világunkról alkotott-vallott nézetek sokfélesége? A sokféleségben fellelhető hasonlóságok, azonosságok? Az egyes kérdésekben kialakuló (köz)vélekedés alkalmasint elsietség, felületesége? Még a tudományban is, magáról a tudományról vagy például Feyerabend

¹⁵ „...we have evidence how *Being* reacts when approached in different ways, but *Being itself and the conditions of its acting* in a certain way remain forever shrouded in darkness. [...] Ultimate Reality, if such an entity can be postulated, is ineffable. What we do know are the various forms of manifest reality, i.e., the complex ways in which Ultimate Reality acts in the domain (the ‘ontological niche’) of human life. Many scientists identify the particular manifest reality they have developed with Ultimate Reality. This is simply a mistake.”

¹⁶ „Many traditions and cultures, some of them wildly ‘unscientific’ (they address divinities, consult oracles, conduct ‘meaningless’ rites to improve mind and body) succeed in the sense that they enable their members to live a moderately rich and fulfilling life. Using this extended criterion of success I conclude that nonscientific notions, too, receive a response from Nature, that Nature is more complex than a belief in the uniformity and unique excellence of science would suggest.”

életművének megítélésekor? A megfontoltabb, figyelmesebb olvasás-értelmezés, az önálló gondolkodás s az arra nevelés fontossága? A nézeteink, világképünk egyes elemeire vonatkozó reflektív gondolkodás szükségessége? A világképünk alakításában és továbbadásában való felelősségünk?

„Feyerabend retorikai bohóckodásai mögött halálosan komoly téma rejtőzött: az abszolút igazságok megtalálásának emberi kényszere, legyen az bármilyen nemes is, gyakran zsarnokságba torkollik. Feyerabend nem azért támadta a tudományt, mert úgy vélte, hogy az nem érvényesebb, mint az asztrológia vagy a vallás. Éppen ellenkezőleg. Azért támadta a tudományt, mert felismerte – és ez elborzasztotta – a tudomány hatalmas fölényét más megismerési módokkal szemben. A tudománnyal szembeni ellenvetései inkább erkölcsi és politikai, mint ismeretelméleti jellegűek voltak. Attól tartott, hogy a tudomány, éppen óriási hatalma miatt, totalitárius erővé válhat, mely minden riválisát eltíporja”¹⁷ (Horgan, 2016).

Igen, a tudomány ma világképünk – és életünk – meghatározó eleme. De talán nem előremutató, ha a tudomány teljesen kiszorítja a nem tudományos racionalitási formákat, s ezzel *csökkenti az emberiség természeti környezetet is megóvó szellemi és életmódbeli diverzitását*, a különböző kultúrák komplementaritását: „a különböző emberi kultúrák kiegészítik egymást. Valójában minden ilyen kultúra a hagyományos konvenciók harmonikus egyensúlyát képviseli, amelyek révén az emberi élet rejtett lehetőségei úgy bontakozhatnak ki, hogy a korlátlan gazdagság és változatosság új aspektusait tárják elénk”¹⁸ (Bohr, 1939, 271.).

A tudomány-technika továbbá egyes fontos problémák megoldása mellett más, *korábban nem létező problémákat is teremt*, a saját környezetében és – exportálva – más kultúrákban is. (Gondoljunk például a lassan már kezelhetetlen globális műanyagszennyezésre, de paradox módon az elektromos autózás összetett környezeti vonzatai sem túl ígéretesek!) Ezért szükséges, hogy a tudomány és az arra épülő technika embert szolgáló eredményei mellett a korlátaikat, s az embert, az élővilágot és élettelen környezetünket veszélyeztető, (el)pusztító – igen, esetenként embert is elpusztító – hatásait is lássuk, számba vegyük. Így lesz teljes és megalapozottan átadható a (világ)kép.

¹⁷ „Beneath Feyerabend’s rhetorical antics lurked a deadly serious theme: the human compulsion to find absolute truths, however noble it may be, often culminates in tyranny. Feyerabend attacked science not because he actually believed it was no more valid than astrology or religion. Quite the contrary. He attacked science because he recognized – and was horrified by – science’s vast superiority to other modes of knowledge. His objections to science were moral and political rather than epistemological. He feared that science, precisely because of its enormous power, could become a totalitarian force that crushes all its rivals.”

¹⁸ „...different human cultures are complementary to each other. Indeed, each such culture represents a harmonious balance of traditional conventions by means of which latent potentialities of human life can unfold themselves in a way which reveals to us new aspects of its unlimited richness and variety.”

S akkor hát az a tanulság, hogy korlátozzuk, szorítsuk vissza a tudományt, hogy más gondolati formák, világképek, életmódok jobban érvényesülhessenek? Nem. Ez valószínűleg a leghívőbb feyerabendianusok számára sem kérdés a mi nyugati kultúránkban. A tudomány eredményessége és a más megismerési-gondolkodási formákkal szembeni előnye nemigen vitatható. De az is igaz, hogy nem lehet kimazsolázni a kalácsot...

Feyerabend legjobb barátja, Lakatos Imre 1974. január 31-én halálos ágyáról Feyerabendnek küldött utolsó levelében így írt: „Még mindig a kórházban vagyok, de méltatlanul mentesítettem magam *ismeretlen súlyos betegséggel*. Az orvosokat nagyon mulattatta az a kijelentésem, hogy az elektrokardiogramon és a röntgenen túl a boszorkányságot preferálom. Most mindannyian *A módszer ellent* olvassák majd. Légy jó és ne menj kórházak közelébe!”¹⁹ (Lakatos–Feyerabend, 1999, 373.)

Feyerabend rossz, fizikailag leépülő egészségi állapotát a hetvenes években nyugati orvosok nem tudták diagnosztizálni és kezelni, s egy San Franciscó-i kínai gyógyító hosszabb akupunktúrás és gyógyfűves-diétás kezelése nyomán épült fel (Crosby, 2024). S amikor halálos ágyán feküdt Svájcban? „Felidézve Feyerabendnek az orvosi szakma iránti lebecsülését, nem tudtam megállni, hogy meg ne kérdezzem [özvegyét, Grazia Borrini-Feyerabendet]: Kért-e orvosi kezelést a daganata miatt? Természetesen – válaszolta. »Teljességgel megbízott« orvosai diagnózisában, és hajlandó volt minden általuk javasolt kezelést elfogadni; a daganatot egyszerűen túl későn észlelték ahhoz, hogy bármit lehessen tenni»²⁰ (Horgan, 2016).

Éles gyakorlati helyzetben tehát Feyerabend is a tudományt preferálta. S írásaiban, „elvileg” sem a tudomány ellen, hanem a tudományról alkotott *leegyszerűsítő kép* ellen érvelt, hirdessék azt filozófusok vagy aktív tudósok. Nem a tudomány ellen harcolt tehát, hanem a tudományért. A tudomány valós működésén alapuló reális tudományképert. S a tudományfilozófia felől sokkal szélesebb perspektívára nyitott. Világképekre. Nem tudományos megismerési és életformákra. Különböző kultúrákra, tradíciókra. Ugyanezt teszi negyedik felesége, özvegye, Grazia Borrini-Feyerabend, a Földön itt-ott még fellelhető, élhető(bb) területek, élethelyek (territories of life) és az ott élő emberek, az élethelyek gondozógondnokai (custodians) bemutatásával, védelmével és támogatásával (URL3).

¹⁹ „I am still in the hospital but dishonourably discharged myself with Unknown Serious Illness. The doctors were very amused by my statement that beyond electrocardiogram and X-rays I prefer witchcraft. They will all now read *Against Method*. Be good, and don't go near hospitals.”

²⁰ „Recalling Feyerabend's excoriation of the medical profession, I could not resist asking [Grazia Borrini-Feyerabend]: Did he seek medical treatment for his tumor? Of course, she replied. He had had 'total confidence' in his doctors' diagnosis and was willing to accept any treatment they recommended; the tumor had simply been detected too late for anything to be done.”

S végül álljon itt az utóbbiakra vonatkozóan egy-egy idézet a fenti képzetes beszélgetés résztvevőitől:

„[V]annak, akik nemcsak megőrizni vagy újjáéleszteni akarnak bizonyos koherenciát mutató szokásokat, eszméket, nyelveket, viselkedési mintákat, hanem megpróbálják ezt a koherens entitást függetleníteni a környezetétől. Romániai magyarok és németek, Bulgáriában törökök, muzulmánok mindenhol, konzervatív zsidók, litvánok, albánok, a szlávón kisebbség Ausztriában, őslakos indiánok az USA-ban. Itt maguk a szereplők alakítják ki a hagyományokat, és állapítják meg azok határait. Azt javaslom, hogy az így létrejött hagyományokat tekintsük *belső értékkel bírónak*”²¹ (Feyerabend, 1991, 509–510., kiemelés Sz. R. T.).

„A nyugati kultúrákban a tudás, a világ megismerése időnként hasonló szerepet tölt be, mint a keletiekben a Nirvána: hajlamosak vagyunk az élet értelmét, végső célját ebben látni, és ezért akár fausti áldozatokat is hozni. [...] Hiányzik kultúránkból a »sok út vezet a Nirvánába« bölcsessége – ezt talán a tolerancia erényével helyettesítettük, ami lényegesen más. Toleránsak csak akkor lehetünk, ha tudjuk, hogy a mi ismereteink, tudásunk, eszközeink az igaziak, de elviseljük, toleráljuk, ha mások ezt esetleg nem tudják, és nem ennek megfelelően látják a világot, nem eszerint viselkednek, érvelnek. Ha nem vagyunk meggyőződve a mi ismereteink, módszereink magasabbrendűségéről, ha komolyan el tudjuk képzelni, hogy másokéi ugyanolyan értékűek lehetnek, akkor a tolerancia értelmét veszti, és helyére a kíváncsi érdeklődés lép a másfajta bölcsességek mondanivalói iránt” (Mérő, 2008, 73–74.).

IRODALOM

- Bohr, Niels (1939): Natural Philosophy and Human Cultures. *Nature*, 143, 268–272. http://www.pugetsound.edu/files/resources/7579_Bohr%20anthropology%20paper.pdf
- Crosby, Susan E. (2024): *Paul Feyerabend, Unlimited*. <https://www.pkfcentennial.org/memoirs/susan-elizabeth-crosby>
- Feyerabend, Paul (2002 [1975]): *A módszer ellen*. (ford. Mesterházi Miklós, Miklós Tamás, Tarnóczy Gabriella) Budapest: Atlantisz Kiadó
- Feyerabend, Paul (1978): *Science in a Free Society*. London: Verso. <https://archive.org/details/scienceinfreesoc0000feye>

²¹ „[T]here are people who not only want to preserve, or to revive customs, ideas, languages, patterns of behavior that show a certain coherence, but also try to disentangle this coherent entity from its surroundings. Hungarians and Germans in Romania, Turks in Bulgaria, Moslems everywhere, conservative Jews, Lithuanians, Albanians, the Slavonic minority in Austria, native Indians in the USA are examples. Here the actors themselves establish traditions and define their limits. Now I suggest that traditions that have been constituted in this way be regarded as having intrinsic value.”

- Feyerabend, Paul (1980): *Erkenntnis für freie Menschen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. <https://archive.org/details/erkenntnisfurfre0000feye>
- Feyerabend, Paul (1987): *Farewell to Reason*. London – New York: Verso. <https://archive.org/details/farewelltoreason00feye>
- Feyerabend, Paul (1991): Concluding Unphilosophical Discussion. In: Munévar, Gonzalo (ed.): *Beyond Reason. Essays on the Philosophy of Paul Feyerabend*. Dordrecht: Kluwer, 487–527.
- Feyerabend, Paul (1994): Has the Scientific View of the World a Special Status Compared with Other Views? In: Hilgevoord, J. (ed.): *Physics and our View of the World*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 135–148. DOI: 10.1017/CBO9780511622823.005
- Feyerabend, Paul (1995): *Killing Time*. Chicago–London: University of Chicago Press
- Feyerabend, Paul (1999): *Conquest of Abundance*. Chicago–London: University of Chicago Press
- Fleck, Ludwik (1979 [1935]): *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago–London: University of Chicago Press. https://worldpece.org/sites/default/files/artifacts/media/pdf/fleck_et_al_-_2008_-_genesis_and_development_of_a_scientific_fact.pdf
- Hacking, Ian (2000): ‘Screw you, I’m going home’. *London Review of Books*, 22, 12. <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v22/n12/ian-hacking/screw-you-i-m-going-home>
- Hanson, Norwood Russell (1958): *Patterns of Discovery: An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. https://archive.org/details/patternsofdisco0000hans_i5v6/page/n7/mode/2up
- Heisenberg, Werner (1978 [1969]): *A rész és az egész*. (ford. Falvai Mihály) Budapest: Gondolat Kiadó
- Horgan, John (2016): Was Philosopher Paul Feyerabend Really Science’s ‘Worst Enemy’? *Scientific American* blog, 24 October 2016. <https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/was-philosopher-paul-feyerabend-really-science-s-worst-enemy>
- Kidd, Ian James (2021): Feyerabend, Science and Scientism. In: Bschor, Karim – Shaw, Jamie (eds.): *Interpreting Feyerabend*. Cambridge: Cambridge University Press, 172–190. DOI: 10.1017/9781108575102.010
- Kuhn, Thomas S. (1984 [1962]): *A tudományos forradalmak szerkezete*. (ford. Bíró Dániel) Budapest: Gondolat Kiadó
- Lakatos Imre – Feyerabend, Paul (1999): *For and Against Method*. Motterlini, Matteo (ed.): Chicago–London: University of Chicago Press. <https://archive.org/details/foragainstmethod0000laka>
- Mérő László (1996): *Mindenki másképp egyforma*. Budapest: Tericum Kiadó
- Mérő László (2008): *Észjárások – remix*. Budapest: Tericum Kiadó
- Mérő László (2019): *Az ész segédigéi*. Budapest: Tericum Kiadó
- Planck, Max (1982 [1933]): A tudományos eszmék eredete és hatása. In: Planck, Max: *Válogatott tanulmányok*. (ford. M. Zemlény Jolán) Budapest: Gondolat Kiadó, 165–186. <https://mek.oszk.hu/05000/05010/html/planckirasai0009.html>
- Porter, Cole (1934): *Anything Goes* (song with lyrics). <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=r7NJ9yIAhos>
- Szántó R. Tibor (1996): Értés és megértés. Vekerdi László: Tudás és tudomány. *Forrás*, 28, 1, 60–71. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1996/?pg=0&layout=l
- Theocharis, Theo – Psimopoulos, Mihalis (1987): Where Science Has Gone Wrong. *Nature*, 329, 595–598. DOI: 10.1038/329595a0
- Watson, James D. (1972 [1968]): *A kettős spirál*. (ford. Korányi Tamás) Budapest: Gondolat Kiadó

URL1: Feyerabend bibliográfia. <http://www.collodel.org/feyerabend/#>

URL2: Feyerabend centenáriumi honlap. <https://www.pkfcentennial.org/home>

URL3: ICCA Consortium. <https://www.iccaconsortium.org/>

A TERMELŐ-FOGYASZTÁSRÓL A FOGYASZTÁSI SZERKEZET ÉS IDŐMÉRLEG-FELVÉTELBE SZEREPLŐ TEVÉKENYSÉGEK SZEMPONTJÁBÓL

ON PROSUMPTION FROM THE POINT OF VIEW OF THE CONSUMPTION STRUCTURE AND ACTIVITIES INCLUDED IN THE TIME USE SURVEY

Szabó Mariann¹, Csigéné Nagypál Noémi²

¹ egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék, Budapest
szabo.mariann@gtk.bme.hu

² egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék, Budapest
csigene.noemi@gtk.bme.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A termelő-fogyasztás kifejezés, amely az angol *produce* (termel) és *consume* (fogyaszt) kifejezések összeolvasztásán keresztül jön létre (*prosumption*), azt fejezi ki, hogy a fogyasztók aktívan bekapcsolódnak a vállalati értékteremtés formájába, más esetekben pedig saját maguk vagy környezetük számára állítanak elő értékes javakat. A fogyasztási szerkezet tükrében azt jelenti, hogy egyes szegmensek esetében a piacról történő beszerzés helyett az önellátás, a felhasználók közötti csere, a megosztáson alapuló gazdaság lehetőségei erősödnek. Emellett az üzleti vállalkozások is felismerik a jelenség különböző formáiban rejlő lehetőségeket elsősorban a személyre szabás (*customization*), a közös alkotófolyamat (*co-creation*) területén. Tanulmányunkban a termelő-fogyasztás területéhez kapcsolódó tevékenységek széles palettáját mutatjuk be fogyasztási szegmensek szerint. Tekintettel arra, hogy az időmérleg-felvételben szereplő tevékenységekre fordított idő elsődleges forrásként szolgálhat a jelenség vizsgálatában, megvizsgáljuk a tevékenységek és a termelő-fogyasztás közötti kapcsolatot. Eredményeink arra mutatnak rá, hogy mind a fogyasztási szerkezet szerinti, mind az időmérleg-felvétel szerinti értékelés gazdagítja és rendszerezi a termelő-fogyasztás formáit, azonban a résztvevők motivációinak vizsgálatára kiegészítő adatfelvétel szükséges.

ABSTRACT

The term *prosumption*, which is created by merging the English words *production* and *consumption*, expresses the active involvement of consumers in corporate value creation, and in other cases producing goods of value for themselves or their environment. In the light of the

consumption structure, it means that for some commodity segments, instead of purchasing from the market, the opportunities for self-sufficiency, exchange between users, and the sharing economy are increasing. At the same time, businesses are also recognizing the potential of this phenomenon in its various forms, particularly in the areas of customization and co-creation. In our study, we present a wide range of activities related to the area of prosumption, by consumption segments. Given that the time spent on activities in the time use survey can serve as a primary source for studying this phenomenon, we examine the relationship between activities and prosumer consumption. Our results suggest that both the consumption structure and the time use survey enrich and systematize the patterns of prosumption, but that additional data collection is needed to investigate the motivations of participants.

Kulcsszavak: termelő-fogyasztás, prosumption, fogyasztási szerkezet, időmérleg-felvétel, megosztáson alapuló gazdaság

Keywords: prosumption, consumption structure, time use survey, sharing economy

BEVEZETÉS

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) legutóbb 2022 novemberében publikált (tárgyév: 2021) a háztartások életszínvonaláról,¹ amely alapján a hazai háztartások átlagos, egy főre jutó kiadásai között első helyen szerepelnek az élelmiszerek és alkoholmentes italok (26,4%), majd ezt követi a lakásfenntartás és háztartási energia (17,8%), közlekedés (11%), egyéb termékek és szolgáltatások (8,4%), hírközlés (6,9%), kultúra, szórakozás (6,3%), egészségügy (5,5%), lakberendezés, háztartásvitel (4,6%), vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás (4,2%), ruházat és lábbeli (4,1%), szeszes italok, dohányárúk (4%) és az oktatás (0,8%) (KSH, 2022). A KSH által publikált eredmények a jövedelmi számlákon alapszanak. A monetáris transzferekkel kívül az egyének, háztartások bizonyos szükségleteit háztartáson belüli termeléssel elégítik ki. A háztartási munka, valamint a napjainkban egyre nagyobb figyelmet kapó láthatatlan munka egyértelműen hozzájárulnak az emberek jólétének növekedéséhez, és a szubjektív jóllét alakításában is fontos szerephez juthatnak. Sík Endre (2017) a KSH 2017-es, a háztartási, önkéntes és láthatatlan munkáról szóló kötetében megjelent tanulmányban írja, hogy a domináns integrációs sémák, a redisztribúció és a piac mellett megmaradtak a kiegészítő funkciót betöltő integrációs sémák is a kölcsönös segítségnyújtás,

¹ Az adatokat a KSH az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása (COICOP) szerinti struktúrában közli. A KSH hivatalos weboldalán közzétett osztályozási leírás a COICOP nemzetközileg egységes statisztikai osztályozás hazai adaptálása, mely a lakossági vásárolt fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozásának nomenklatúrája (URL1).

az önzetlen segítség és az önellátás formájában, aminek legszimbolikusabb tere maga a háztartás.

Az infokommunikációs technológia elterjedésével a kiegészítő funkciók gyakorlása a háztartási vagy szomszédsági reláción túl új formákat ölt. A termelve fogyasztás vagy termelő-fogyasztás kifejezés – amely az angol termel (produce) és fogyaszt (consume) kifejezések összeolvasztásán keresztül jön létre: prosumption – azt fejezi ki, hogy a fogyasztók aktívan bekapcsolódnak a vállalati értékteremtés formájába, más esetekben pedig saját maguk vagy környezetük számára állítanak elő értékes javakat. A fogalmat bevezető Alvin Toffler (1980) szerint az ipari társadalmak „specialista” szereplőjét – aki nagymértékben másoktól (elsősorban a piactól) függ szükségletei kielégítésében – az infokommunikációs korra felváltja a „prosumer”, aki az információkhoz való hozzáféréssel csökkenti kiszolgáltatottságát. A fogyasztási szerkezet tükrében mindez azt jelenti, hogy egyes szegmensek esetében a piacról történő beszerzés helyett az önellátás, a felhasználók közötti (peer-to-peer) csere, a megosztáson alapuló gazdaság lehetőségei erősödnek. Ezzel párhuzamosan az üzleti vállalkozások is felismerik a termelve fogyasztás különböző formáiban rejlő lehetőségeket, elsősorban a személyre szabás (customization), a közös alkotófolyamat (co-creation) területén, amelyeket sikeresen integrálhatnak üzleti folyamatukba. Nincs arról tehát szó, hogy a termelő-fogyasztás egy új, a kapitalizmust felváltó rendszert építene ki, sokkal inkább azt jelzi, hogy a hagyományos keresleti és kínálati oldal közti megkülönböztetést felváltja egy új típusú együttműködési rend. A termelő-fogyasztók információval való ellátását a hagyományos tudásszerzési lehetőségen túl (család, barátok, iskolarendszerű oktatás, civil szervezetek, egyházak) az internet adta lehetőségekkel karizmatikus egyének (bloggerek), innovatív szervezetek (civil szerveződések) és vállalkozások is bővítik. Ilyen módon a termelő-fogyasztás szorosan kapcsolódik az információgazdasághoz, ahogy Szabó és Hámori (2006) előrevetíti: az információgazdaság nem új paradigmává, hanem meglévő rendszerekbe begyűrűző horizontális kulcsterületté lép elő, így jelennek meg a termelő-fogyasztók is egyre több szektorban.

A FOGYASZTÁSI SZERKEZET ÉS A TERMELŐ-FOGYASZTÁS

A Horváth Dóra és Bauer András által szerkesztett könyvben (2016) a termékek és szolgáltatások előállításának három módját különböztetik meg: 1. a gyártói előállítás (a termék előállításában kizárólag a vállalat és annak alkalmazottai vesznek részt); 2. fogyasztói előállítás (a vállalat nem vesz részt a folyamatban); 3. fogyasztói részvétel. Jelenlegi gazdasági rendszerünkben – ahogy erre Matthias Lehnen (2019) is felhívja a figyelmet – az első típus, a gyártói előállítás a legjellemzőbb.

A termelő-fogyasztás jelenségének megértését az általános fogyasztói magatartás vizsgálatát támogató motivációs elméletek szolgálják. A termelő-fogyasztás a Maslow-féle szükséglet-hierarchia szinte összes „lépcsőjéhez” köthető. Lehnen (2019) megkülönbözteti a gazdasági szükségességéből vagy élvezetből történő magatartást (alapszükséglet vs. önmegvalósítás), míg más szerzők, köztük Louise Mansfield és szerzőtársai (2022) a csoporthoz tartozás, a külső elvárás eredményezte vagy épp a biztonságérzet növeléséért végzett tevékenységeket sorolják ide.

Ha a háztartások diszkrécionális jövedelmeit tekintjük, egyértelmű különbség van az alacsony és magas jövedelemmel rendelkező csoportok között: míg előbbiek „kényszerűségből” kapcsolódnak be a folyamatokba, addig utóbbiak különleges igények, elvárások miatt, a vágyott termék vagy szolgáltatás piaci hiánya miatt kezdenek el különböző tevékenységeket. Egyes termelő-fogyasztó tevékenységek kiadáscsökkentő hatással bírnak (élelmiszer-előállítás és -feldolgozás, utazásmegosztó szolgáltatás nyújtása), míg más formák bevételnövekedést jelentenek (felesleg továbbadása, tárgyak értékesítése, egyes internetes tartalmak elkészítése). Vannak olyan tevékenységek, amelyek nem számszerűsíthetők monetáris alapon, hanem a közreműködők időráfordítását tudjuk csak mérni (hozzászólások, értékelések az interneten, szívességnyújtás, közösségi tevékenységekben, például kiállítás megvalósításában történő közreműködés).

A termelő-fogyasztás – ahogy az Toffler (1980) megközelítéséből is ered – nem teljesen új keletű jelenség, bizonyos formái a háztartási munkához, háztartási termeléshez, míg mások a szabadidős tevékenységekhez köthetők, amelyek az „internetes kor” előtt is domináns időt foglaltak el az emberek mindennapjaiban. A termelő-fogyasztás elsődlegesen az emberek fizetett munkán túli idejében történik, amelyet a szociológiából ismert harmadik személy elve alapján (lásd Gál et al., 2015) háztartási munkára és rekreációs/szabadidős tevékenységekre bonthatunk: míg előbbit másvalaki, egy harmadik személy is elvégezheti (kézműves munka, kertészkedés, barkácsolás), úgy a szabadidős tevékenységek nem ruházhatók át. A termelő-fogyasztás területén a saját célra vagy átadásra történő gyártás a munkaszegmenshez kapcsolódik, de vannak szabadidős tevékenységek is (tartalomfejlesztés, kiállítások rendezése, szórakoztatás).

Az 1–2. táblázatban a KSH által alkalmazott fogyasztási szegmensek esetében azonosítunk be termelő-fogyasztó funkciókat aszerint, hogy azok az egyének/háztartások kiadásait mérséklik, bevételt növelnek, vagy a pénzügyi vonatkozás szempontjából semlegesek. A szegmenseket – a könnyebb átláthatóság érdekében – különválasztottuk termék-, illetve szolgáltatásfókuszú csoportokra (ezek nem tökéletesen homogén kategóriák, vannak olyan fogyasztási főcsoportok, például a lakásfenntartás és háztartási energia, amelyeknél együttesen jelennek meg). A felsorolt tizenkét fogyasztási szegmensből tíz vertikális irányultságú, tematikus csoport, kivételt a hírközlés és az oktatás jelent, mivel egyes tématerületekhez kapcsolódnak hírközlési vagy oktatási tevékenységek.

A tevékenységek között szerepelnek közismert, könnyen beazonosítható elemek. Kiemeltük azokat a példákat, amelyek további kifejtést kívánnak, ezeket a táblázatot követően ismertetjük bővebben.

1. táblázat. Termelő-fogyasztó funkciók különböző fogyasztási szegmensek esetében (termékfókuszú)

	Fogyasztási szegmens	Példák termelő-fogyasztó funkciókra		
		A kiadást mérsékli	A bevételt növeli	Pénzügyi szempontból semleges (részvételalapú)
1.	Élelmiszerek és alkoholmentes italok	Növénytermesztés (saját kert, konyhakert, közösségi kert); állattenyésztés; részvétel „szedd magad” akciókban; élelmiszer-feldolgozás; főzés	Felesleg értékesítése becsületkasszás rendszerben	Élelmiszer-előállításához kapcsolódó bejegyzések, videók, tematikus közösségi médiacsoportokban való hozzászólások (továbbiakban: online tartalomkészítés); workshopok, foglalkozások
2.	Lakásfenntartás és háztartási energia	Barkácsolás és csináld magad tevékenységek (DIY), karbantartás, felújítás és megújulóenergia-felhasználás	Szívességnyújtás „barter” csere keretében (például Miutcánk.hu lokális közösségi oldal vagy közösségi hálón működő lakóközösség-csoportok)	Online tartalomkészítés; szívességnyújtás
3.	Lakberendezés, háztartásvitel	Kézműves, barkács, csináld magad tevékenységek	Felesleg értékesítése becsületkasszás rendszerben, online platformokon, közösségi csoportokban, vásárokon	Online tartalomkészítés; szívességnyújtás; workshopok, foglalkozások
4.	Ruházat és lábbeli	Saját gyártás	Felesleg értékesítése becsületkasszás rendszerben, online platformokon, közösségi csoportokban, vásárokon	Online tartalomkészítés; workshopok, foglalkozások; személyre szabás; közös alkotófolyamat

1. táblázat. *folytatása*

	Fogyasztási szegmens	Példák termelő-fogyasztó funkciókra		
		A kiadást mérsékli	A bevételt növeli	Pénzügyi szempontból semleges (részvételialapú)
5.	Szeszes italok, dohányárúk	Saját gyártás	Felesleg értékesítése becsületkasszás rendszerben, online platformokon, közösségi csoportokban, vásárokon	Online tartalomkészítés; workshopok, foglalkozások
6.	Egyéb termékek (és szolgáltatások)	Csináld magad tevékenységek, kézműves tevékenységek	Szívességnyújtás „barter” csere keretében; felesleg értékesítése becsületkasszás rendszerben, online platformokon, közösségi csoportokban, vásárokon	Online tartalomkészítés; workshopok, foglalkozások; személyre szabás; közös alkotófolyamat

Forrás: saját munka

Élelmiszerek és alkoholmentes italok. A növénytermesztés a legegyszerűbb háztartási termelési forma lehet: a kiskertben megtermelt javakat a család – költségmegtakarítási vagy élelmiszer-biztonsági okokból – saját célra termeli meg, és fogyasztja el. Ugyanakkor a városi terekbe áramló népesség kiszorulhat (kertes ház híján) ebből a tevékenységből. Ennek áthidalására megjelennek a városi közösségi kertek vagy épp a balkonkerti növénytermelés. Az egyéni, háztartási kiadásokat mérsékli az ún. „szedd magad” akciókban való részvétel (gyakorta internetes platformos hirdetéssel), amikor kedvezményes áron juthatnak az emberek idénygyümölcsökhöz, kertészeti termékekhez más földterületén. Saját kerttel rendelkező háztartások dönthetnek úgy, hogy feleslegüket „továbbadják” bevételük növelése érdekében, a termények ellenértékét a vásárlók becsületkasszába rakják. Az infokommunikációs kor vívmánya, hogy a felhasználók internetes tartalmakat készíthetnek, és azokat megoszthatják különböző médiafelületeken. Az élelmiszer-feldolgozáshoz, főzéshez kapcsolódó amatőr tartalmak a professzionális társaik mellett nagy népszerűségnek örvendenek, legyen szó akár online receptről, valamely étel elkészítését bemutató videóról vagy terméktesztekről.

Lakásfenntartás és háztartási energia. A nyugati irodalomban a megújuló energiaforrások alkalmazásához köthető a termelő-fogyasztás jelenségének

széles körű tárgyalása. Az otthoni, kis közösségbeli szívességnyújtás az emberi kapcsolatok és összetartozás kovásza. Nagyobb városokban magasabb a valószínűsége az elszigetelődés és elzárkózás kultúrájának, amelyre az online közösségek jelenthetnek megoldást. A Miutcánk.hu lokális közösségi oldalon például megtalálhatják egymást egy-egy közösség tagjai. Az alapítók szándéka szerint a kölcsönös segítségnyújtás (például valamilyen javítási tevékenységért étel odaajándékozása) közösségfejlesztő hatással bír. A segítségnyújtás „ellentételezése” mélyen gyökerezik a magyar kultúrában.

Lakberendezés, háztartásvitel. A vásárok lehetőséget nyújtanak arra, hogy civil szervezetek tagjai – adománygyűjtés formájában – értékesíthessék „feleslegüket”.

Ruházat és lábbeli. Egyre több kisvállalkozás ismeri fel, hogy piaci lehetőség van a termelő-fogyasztó magatartásformát serkentő élő foglalkozásokra. Természetesen nemcsak vállalkozások, hanem maguk a prosumerek is kezdeményezhetnek ilyen eseményeket. Széles termékkör esetében megfigyelhető a személyre szabás, hogy a végső termék megjelenésében valamilyen különleges, a tulajdonosra utaló attribútum szerepeljen (a legegyszerűbb példa a monogram vagy épp ruházati termékek egyedi színben történő gyártása). Vannak vállalkozások, amelyek online felületet biztosítanak a felhasználónak adott termék (például táska vagy cipő) egyedi megjelenésének tervezésére.

2. táblázat. Termelő-fogyasztó funkciók különböző fogyasztási szegmensek esetében (szolgáltatásfókuszú)

	Fogyasztási szegmens	Példák termelő-fogyasztó funkciókra		
		A kiadást mérsékli	A bevételt növeli	Pénzügyi szempontból semleges (részvételialapú)
1.	Közlekedés	Megosztáson alapuló rendszerek (például utazásmegosztó platform) magánszemélyek között		Közlekedési információ továbbítása különböző médiumokon
2.	Hírközlés			Magánszemélyek internetalapú hírközlése különböző témákban (blog, bejegyzések, videók)

2. táblázat. *folytatása*

	Fogyasztási szegmens	Példák termelő-fogyasztó funkciókra		
		A kiadást mérsékli	A bevételt növeli	Pénzügyi szempontból semleges (részvételalapú)
3.	Kultúra, szórakozás			Közösségi kiállításszervezés (például otthonkakiállítás, Szatymaz), rendezvények, szórakoztatáshoz kapcsolódó tartalomfejlesztés (például geocaching „kincskeresés” , tematikus túrák fejlesztése), tevékenységek népszerűsítéséhez kapcsolódó hírközlés
4.	Egészségügy	Gyógynövények gyűjtése, feldolgozása (előkészítés fogyasztásra vagy különböző készítmények előállítás)	Felesleg értékesítése becslétkasszás rendszerben	Egészségmegőréssel kapcsolatos tudásátadás közösségi csoportokban; tematikus séták, oktatás; workshopok, foglalkozások
5.	Vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás	Vendéglátás: csináld magad tevékenységek, főzés	Szálláshely: rövid távú lakáskiadás	Online tartalomkészítés; interneten történő véleményezés, értékelések
6.	Oktatás		Szívésségnyújtás „barter” csere keretében	Online tartalomkészítés; workshopok, foglalkozások

Forrás: saját munka

Közlekedés. Az utazásmegosztás régóta létező forma. Szűkebb közösségekben – családok, munkahely – a mobilitás gyakori formája. Ennek az igénynek a ki-elégítésében is új utakat nyitott az internet, létrejöttek platformalapú megoldások,

ahol egy-egy útra magánszemélyek is meg tudják hirdetni „felesleges kapacitásait”. Az Oszkár utazásmegosztó rendszerben (lásd Soltész–Zilahy, 2019) az üzleti sofőrök ajánlata mellett (akik nem tekinthetők termelő-fogyasztónak, hiszen hivatásszerűen végzik a tevékenységet) magánszemélyek is meghirdetnek utakat kiadásuk mérséklése céljából.

Kultúra, szórakozás. A Kádár-korszak kultikus háziasszony-viseletéből, az otthonkából nyílt Szatymazon kiállítás, amelynek különlegességét az adta, hogy a Dankó Pista Művelődési Ház által gyűjtött készletet felhívás útján gazdagíthatták egyéni felajánlások is. Az egyéni felhasználók – termelő-fogyasztók otthonkái színesítették a kiállítást (URL2). A szórakoztatáshoz kapcsolódó tartalomfejlesztés tématerület reprezentánsa a geocaching játék; hazai képviselője a Magyar Geocaching Közhasznú Egyesület (MGKE), amely Magyarország hivatalos geocaching honlapját (URL3) üzemelteti. A játék során a tartalomfejlesztő személyek valamilyen szempontból – történelmi, kulturális, természeti – érdekesnek minősített helyszínen vagy annak közelében elrejtnek egy ládát (ez a geoláda), amelynek helyét GPS-vevőkészülék segítségével (mobiltelefonnal vagy GPS-készülékkel) bemérik, majd a koordinátáit – a helyszín leírásával együtt – közzéteszik a játék internetes honlapján. A játékban részt vevők a koordináták alapján megkereshetik a ládát, leegyeztethetik a láda „jelszavát”, amelynek rögzítésével a weboldalon közkinccsé tehetik a megtalálás történetét.

Egészségügy. A természetes orvosságok a modern orvoslás kiegészítői lehetnek. A termelő-fogyasztók számos tudásplatformon keresztül juthatnak hozzá a gyógynövények gyűjtéséhez, feldolgozásához, alkalmazásához kapcsolódó ismeretekhez, és alkalmazhatják azokat. Olyan egyszerű tevékenységek tartozhatnak ide, mint a gyógynövénygyűjtés, majd abból teakészítés (például csalán), vagy az aloé növény gondozása gyógyászati megfontolásból. A könyvalapú, illetve internetes jótanácsok mellett a tudásátadásban itt is szerepet játszanak a rövid képzések (például Györgytea gyógynövénytúrák, URL4).

Vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás. Bevételnövelő tevékenység a rövid távú lakáskiadás. Itt sem egy új keletű tevékenységről beszélhetünk, hanem arról, hogy volumennövekedési tendencia figyelhető meg, mivel a hozzáféréshez kapcsolódó lehetőségek jelentősen bővültek a közösségi média és szálláshelymegosztó platformok (például: Airbnb, online piactér) révén. A közösségi felületek nem csupán a felesleges javak megosztására, értékesítésére alkalmasak, hanem arra is, hogy a felhasználók „hallassák magukat”. Az angolszász szakirodalomban a *consumer-generated content* kifejezés fedi le az összes termelő-fogyasztó internetes platformon közzétett hozzájárulását, legyen az bejegyzés, videó, számszerű értékelés vagy szöveges vélemény. A piaci szereplők megítélésében egyre nagyobb szerepük van a tudatos fogyasztói kör tagjai számára a különböző platformokon megírt értékeléseknek.

A TERMELŐ-FOGYASZTÁS ÉS AZ IDŐMÉRLEG-FELVÉTEL KAPCSOLATA

A termelő-fogyasztáshoz kapcsolódó tevékenységek vizsgálatához elsődleges forrást jelent az időmérleg-felvétel. A legutóbbi, 2009/2010-es időmérleg-nyilvántartás alapján átlagosan 182 perc/fő/nap a kereső- és termelőtevékenységre fordított idő, 133 perc/fő/nap a háztartási és ház körüli munkára fordított átlag.

3. táblázat. A 2009/2010-es időmérleg-felvételben szereplő tevékenységek és a termelő-fogyasztás kapcsolata

Tevékenységstruktúra	Kapcsolat a termelő-fogyasztással		
	Negatív	Semleges	Pozitív
1. Társadalmilag kötött tevékenységek			
11 Főfoglalkozású munka (nem mezőgazdasági), tanulás	X		X
12 Főfoglalkozásként végzett mezőgazdasági (vagy mezőgazdaságban végzett) munkatevékenység		X	
13 Nem főfoglalkozásként végzett, nem mezőgazdasági munkatevékenységek			X
14 Nem főfoglalkozásként végzett mezőgazdasági (vagy mezőgazdaságban végzett) munkák			X
15 Ház körüli és háztartási munkák			X
16 Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele, ügyintézés			X
17 Gyermekek, idős vagy beteg ember gondozása			X
18 Közlekedés, utazás, várakozás			X
2. Fiziológiailag kötött tevékenységek			
21 Alvás, pihenés		X	
22 Személyes testi higiénia			X
23 Étkezések, a hozzájuk kapcsolódó italok elfogyasztásával			X
24 Kávé, tea, üdítőital fogyasztása, nassolás			X
25 Alkoholos ital fogyasztása (főétkezésen kívül)			X
26 Fekvés betegség miatt, saját betegség kezelése		X	X
3. Szabadon végzett tevékenységek			
31 Társas, családi, közösségi tevékenységek			X
32 Olvasás, önképzés			X
33 Tévénézés, DVD, videózás			X
34 Rádióhallgatás, zenehallgatás, számítástechnikai tevékenység			X
35 Egyéb szórakoztató, kulturális tevékenység			X
36 Szabadidő, sport			X
37 Egyéb, máshova nem sorolt tevékenység		X	
38 Ismeretlen, illetve be nem sorolható tevékenység		X	
Összesen	1	5	18

Forrás: KSH (2010) alapján saját munka

gos idő, 30 perc/fő/nap a gyermekek gondozására, ellátására fordított átlagos idő, a szabadidős tevékenységekre fordított idő pedig 266 perc/fő/nap a 10–84 éves népességre vonatkozóan.

Az időmérleg-felvételben szereplő tevékenységeket a 3. táblázat mutatja. A tevékenységek három fő csoportját különböztetik meg: 1. társadalmilag kötött tevékenységek, 2. fiziológiailag kötött tevékenységek és 3. szabadon végzett tevékenységek. Az egyes tevékenységcsoportok melletti oszlopban jelöltük a termelő-fogyasztáshoz való kapcsolatukat (1: negatív: a gyakorolt tevékenység a termelő-fogyasztás lehetőségeit csökkenti, 2: semleges – nem áll fenn kapcsolat, 3: pozitív – a tevékenységcsoport átfed termelő-fogyasztó tevékenységekkel). A táblázat jól szemlélteti, hogy a tevékenységek igen jelentős arányban feleltethetők meg részben vagy egészében a termelő-fogyasztás változatos formáinak. Az időmérleg-nyilvántartás választ ad a 10–84 éves népesség időfelhasználására, azonban a mögöttes motivációkra nem. Ennek feltárására specifikus adatfelvételre van szükség.

Az időmérleg-felvételben szereplő tevékenységek zöme kapcsolatban áll a termelő-fogyasztás különböző típusaival. Két esetben – 1) főfoglalkozású munka (nem mezőgazdasági), tanulás; 2) fekvés betegség miatt, saját betegség kezelése – kétféle kapcsolat is tapasztalható. A főfoglalkozású munka, tanulás csökkentheti a termelő-fogyasztó szabadidejét, ugyanakkor a munka vagy tanulás forrása is lehet a szabadidőben végzett tevékenységeknek (üzemben dolgozó varrónő szabadidejében készíthet további termékeket, a munkájából fakadó készségei miatt, valamint az iskolai foglalkozások ösztönzést adhatnak gyermekeknek, szülőknek otthoni „gyártási” feladatok elvégzéséhez). Egyes esetekben a betegség alatt aktív pihenés keretében végezhetők termelő-fogyasztó tevékenységek (például kézműves elfoglaltságok) vagy épp a betegség tüneteinek enyhítését szolgáló tevékenységek (főzés, gyógykészítmény elkészítése).

ÖSSZEGZÉS

A fogyasztói magatartás elemzése alapvetően interdiszciplináris megközelítést igényel. Még inkább igaz az interdiszciplináris megközelítés szükségessége a termelő-fogyasztás újszerűsége, sok esetben innovatív jellege miatt. Azon időmérleg-tevékenységekre vonatkozóan, amelyek termelő-fogyasztáshoz kapcsolódó tevékenységeket is lefednek, beigazolódik az innovatív jelleg. Az emberi szükségletekben nincs számottevő változás, de a szükségletek kielégítésének módjában, az információhoz való hozzáférésben annál inkább.

Az időmérlegek finomítása lehetővé tenné a termelő-fogyasztás körébe tartozó tevékenységek jobb áttekintését, annak vizsgálatát, hogy az a fogyasztás mekkora hányadát teszi ki, illetve nő-e ennek aránya. Arról is pontosabb képet kapnánk,

hogyan a termelő-fogyasztás különböző típusai milyen arányban vannak jelen, és nyomon követhető volna ennek változása is.

Jelen tanulmányban részletesen megvizsgáltuk a termelő-fogyasztási tevékenységek széles spektrumát. A tevékenységek végzését lehetővé tevő kompetencia, hozzáértés számos módon érhető el, férhető hozzá. A családon belüli tudásátadás, a szomszédsági vagy munkahelyi kapcsolatokon keresztül információszerzés mellett az infokommunikációs lehetőségek bővülésével kiszélesedik a tudásbázis. Érdekes azt is megfigyelni, hogy az újszerű, internetalapú források megjelenése mellett a hagyományos formák (nyomtatott sajtó, foglalkozások) is megmaradnak. Az információhoz való hozzáférési lehetőségek vizsgálata jövőbeli kutatási feladat lehet, ahogy a termelő-fogyasztásban részt vevő csoportok és motivációjuk is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a 138661. számú, *Az innovatív üzleti modellek fenntarthatósági kihívásai – a 'prosumption' esete* című OTKA-kutatás keretében jelent meg.

IRODALOM

- Gál Robert Iván – Szabó Endre – Vargha Lili (2015): A láthatatlan transzferek korprofilja. *Közgazdasági Szemle*, 62, 621–637. https://real.mtak.hu/24517/1/04_GalSzaboVargha_u.pdf
- Horváth Dóra – Bauer András (szerk.) (2016): *Marketingkommunikáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Központi Statisztikai Hivatal, KSH (2010): *Időmérleg-módszertan*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/idomerleg_mod.pdf
- Központi Statisztikai Hivatal, KSH (2022): *Helyzetkép, 2021 – A háztartások életszínvonaláról*. Jelentés. https://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=1077311
- Lehnen, Matthias (2019): Prosumption for Sustainable Consumption and Its Implications for Sustainable Consumption Governance. In: Mont, Oksana (ed.): *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 105–120. DOI: 10.4337/9781788117814, <https://www.elgaronline.com/edcollchap-0a/book/9781788117814/book-part-9781788117814-16.xml>
- Mansfield, Louise – Daykin, Norma – Golding, Alex et al. (2022): Understanding Everyday Creativity: A Framework Drawn from a Qualitative Evidence Review of Home-Based Arts. *Annals of Leisure Research*, 26, 1–32. DOI: 10.1080/11745398.2022.2089183, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/11745398.2022.2089183>
- Sík Endre (2017): Néhány gondolat a háztartásról mint a gazdaság egy szereplőjéről. In: Janák Katalin – Szép Katalin – Tokaji Károlyné (szerk.) (2017): *Háztartási munka, önkéntes munka, láthatatlan munka*, I. Konferenciakötet. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/lathatatlan_munka_1.pdf

Soltész Petra – Zilahy Gyula (2019): A megosztáson alapuló gazdaság környezeti és társadalmi hatásai. *Magyar Tudomány*, 180, 12, 1857–1866. DOI: 10.1556/2065.180.2019.12.11, https://mersz.hu/dokumentum/matud__706/#matud_f32305

Szabó Katalin – Hámori Balázs (2006): *Információgazdaság*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Toffler, Alvin (1980): *The Third Wave*. Collins: London, UK. https://ia801200.us.archive.org/9/items/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler.pdf

URL1: KSH: *Az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása (COICOP)*. https://www.ksh.hu/coicop_menu

URL2: Sokszínű Vidék: *Szatymazon lesz az ország első otthonka kiállítása*. 2022. 07. 04. <https://sokszinuvidek.24.hu/viragzo-vidékunk/2022/07/04/otthonka-szatymaz-kiallitas/>

URL3: <https://geocaching.hu/>

URL4: Györgytea. Növénytúrák. <https://tura.gyorgytea.hu/#gyogynovenyturak>

CSALÁDI KAPCSOLATOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAI KÖZÖTT – ADATKIEGÉSZÍTÉS

FAMILY TIES AMONG MEMBERS OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES: SUPPLEMENTARY DATA

Bazsa György

DSc, professor emeritus, Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Fizikai Kémiai Tanszék, Debrecen
bazsa@unideb.hu

A fenti címmel jelent meg a szerző tollából egy rövid tanulmány a folyóirat idei februári számában nyomtatott és internetes formában is.¹ Ehhez két nagyobb méretű táblázat tartozik, de azok a nyomtatott változatban nem, csak az internetes oldalon olvashatók.

A tanulmány ahhoz a könyvekben és folyóiratokban gyakran tárgyalt, néha a címekben, olykor csak érintőlegesen érintett kérdéshez kapcsolódik, hogy milyen értelemben és milyen mértékben játszhattak szerepet az akadémikussá válás folyamatában a különböző tárgyi, anyagi, intézményi, társadalmi körülmények mellett a szűkebb vagy tágabb családi kapcsolatok. Ehhez először össze kellett állítani az Akadémia eddigi tagjainak teljes névsorát, születési, felvételi és (ha már bekövetkezett) halálzási adatait. Ezt az írások első internetes melléklete tartalmazza. A februári számban két akadémikus neve véletlenül kétszer szerepelt. E korrekció figyelembevételével írhatjuk (és a táblázatban név szerint soroljuk), hogy az MTA-nak eddig összesen 3302 tagja volt, illetve van, beleértve minden tagsági kategóriát (levelező, rendes, külső, tiszteleti, korábban pártfogó, tanácskozó, igazgatósági tagok). Ez a névsor (is) „link” funkcióban tartalmazza a neveket, azaz egy kattintással elérhető egy olyan internetes oldal, amelyen bővebb információ található az adott személyről. (Ilyen – elsősorban a korábbi tagoknál – nem mindig található.)

Ebben a körben kerestük, és egy másik Excel-táblázatban rendeztük az elérhető családi kapcsolatokat. Itt már döntően a majd kétezer magyar akadémikusra kellett korlátoznunk a keresést és a rokonsági fok kiderítését, mert a külföldieknél erről csak szórványosan találtunk információt, s nem lett volna korrekt csak rész-

¹ Családi kapcsolatok a Magyar Tudományos Akadémia tagjai között. *Magyar Tudomány*, 2024. 185, 2, 260–265. DOI: 10.1556/2065.185.2024.2.9, <https://mersz.hu/magyar-tudomany-202402/>.

leges információkat közölni róluk. Elsődleges gondolati indítékként és meghatározó adatforrásként a Vizi E. Szilveszter akkori MTA-elnök kezdeményezésére megjelent *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002* című kötet szolgált (szerzők: Markó László akadémikus, Burucs Kornélia, Balogh Margit, Hay Diana). Ebben következetesen (oda-vissza) fel vannak tüntetve azok a közvetlen családi/rokon kapcsalatok, amelyek – nyilván különböző mértékben – szerepet játszottak egy-egy akadémikus tudományos pályájának alakulásában. Igen gyakran szerepelnek rokon adatok, olykor családfák a személyes vagy család(történet)i, (ön)életrajzi internetes oldalakon.

További keresés, figyelés és olvasói észrevétel révén tudtunk meg még több, az előző írás mellékletében nem szereplő kapcsolatot. A tanulmányban már akkor jeleztük: számítunk arra, hogy továbbiakra is fény derül. Valóban ez történt, s a kiegészített másik táblázatban már az így tudomásunkra jutott családi kapcsolatok is szerepelnek, és 413 főt érintenek. Továbbra sem lehetünk abban bizonyosak, hogy ez abszolút hiánytalan kör, de úgy gondoljuk, hogy e néhány hónap során hozzájutottunk a reálisan várható kiegészítésekhez. Így reméljük, hogy a most közölt kép az elvárható mértékben teljes.

A tanulmányhoz és mellékleteihez nem érkezett olyan észrevétel, amely bármilyen szempontból kifogást emelt volna, ami az olvasottsági adatok alapján is megnyugtató. Továbbra is úgy véljük, nem indokolt messzemenő következtetéseket levonni az adatokból – azzal együtt sem, hogy a Czeizel Endre *Tudósok, gének, dilemmák* című könyvében kifejtett tehetség–talentum modellben az egyéni adottságok mellett a külső hatások között elsőként említi és értékeli a családot. Annyit megfogalmazunk: az a mostani adatokból látható arány, mely szerint a kb. kétezer hazai akadémikus kereken egyötöde között vannak közeli vagy távolabbi családi kapcsolatok, arra utal, hogy a családi indíttatás ebben a tudósi körben is hatással bír.

A javított, kiegészített listákat, méretük miatt a folyóirat internetes kiadásában közöljük. *Az MTA tagjai* és a *Családi kapcsolatok a Magyar Tudományos Akadémia tagjai között* című táblázatok javított, kiegészített változatai a *Magyar Tudomány 2024.* augusztusi számának internetes változatában [mersz.hu] érhetők el.

Megemlékezés

MEGEMLÉKEZÉS A LENHOSSÉK–SZENT-GYÖRGYI ORVOSTUDÓSCSALÁD 250 ÉVES JUBILEUMÁRÓL (1773–2023)

COMMEMORATION OF THE 250TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDATION OF THE LENHOSSÉK–SZENT-GYÖRGYI MEDICAL DYNASTY (1773–2023)

Rosta István

a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja, professor emeritus
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus Neveléstudományi Intézet, Kaposvár
rosta.istvan.andor@uni-mate.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A Lenhossék–Szent-Györgyi orvostudóscsalád megalapítója 250 éve, 1773-ban született Pozsonyban. Ő volt Lenhossék Mihály Ignác. A fia Lenhossék József, az unokája pedig Lenhossék Mihály. Mind a három Lenhossék nemzetközi hírű orvosprofesszor volt, Lenhossék Mihály nőtestvérének, Lenhossék Josefinnek volt a fia Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós. Ők négyen a magyar tudományos élet egy családhoz tartozó kiválóságai. Szent-Györgyi Albert apai ágú unokatestvére, Szentgyörgyi András (a nevüket nem egyformán írták) szintén tudományos pályára lépett. Az ő gyermeke, Kristóf mint biológus már a tudóscsalád ötödik generációját képviseli.

ABSTRACT

The founder of the Lenhossék–Szent-Györgyi medical dynasty was born 250 years ago in 1773 in Bratislava (Pozsony). He was Mihály Ignác Lenhossék. His son was József Lenhossék and his grandson was Mihály Lenhossék. All the three Lenhosséks were internationally renowned medical professors. The son of Mihály Lenhossék's sister, Josefin Lenhossék was Albert Szent-Györgyi, the Nobel Prize winning scientist. The four of them belong to the same family of excellence in Hungarian science. Albert Szent-Györgyi's paternal cousin, András Szentgyörgyi (their names are not spelt the same), also had a scientific career. His son, Kristóf, a biologist, is the fifth generation of the scientific dynasty.

Kulcsszavak: idegrendszer, koponyavizsgálat, anatómia, C-vitamin, biokémia, Nobel-díj

Keywords: nervous system, cranoscopy, anatomy, vitamin C, biochemistry, Nobel Prize

2023-ban emlékeztünk meg arról, hogy a család első tudós őse, Lenhossék Mihály Ignác 250 évvel ezelőtt, 1773-ban született Pozsonyban. Leszármazottai, akik szintén a tudomány elkötelezett művelői voltak, József, Adolf, Mihály és Szent-Györgyi Albert. Az utóbbi tudós is Mihály Ignác leszármazottja (dédunokája) – ő a női ágon. Szent-Györgyi Albert első unokatestvére, Szentgyörgyi András szintén tudományos pályán dolgozott. Szentgyörgyi András nem Lenhossék leszármazott, mert ő a Szentgyörgyi férfiágon kapcsolódik a nagyobb létszámú családhoz.

Ez a „dinasztia” (1. ábra) különleges szerepet visz a magyar tudománytörténetben. Egy családban ennyi magas rangú intellektüel nem nagyon gyakori még az egyetemes tudománytörténetben sem. (A hasonlatosság talán a Bernoulliakkal kapcsolatban áll fenn, akik a 17–18. századi Nyugat-Európában matematikusok, mérnökök, orvosok, anatómusok, fizikusok, valamint botanikusok voltak.)

1. ábra. A Lenhossék–Szent-Györgyi orvostudóscsalád leszármazási táblája a 250 évvel ezelőtt, 1773-ban született Lenhossék Mihály Ignácótól

Forrás: a szerző összeállítása

A Lenhossék családi szálak a régi, 18. századi Esztergom vármegyébe vezetnek. A megyei monográfiában ez áll: „Lenhossék Mihály, született 1773-ban. 1799-ben Esztergom vármegye főorvosává választották, és itt maradt 1808-ig, amikor a pesti egyetem tanára lett. Meghalt 1840-ben. Nagyszámú orvosi munkáit német és latin nyelven írta; így Esztergomban léte alatt: *Untersuchungen über Leidenschaften und Gemüthsaffecten als Ursachen und Heilmittel der Krankheiten*. 1804. – *Introductio in methodologiam physiologiae corporis humani*. 1808” (Esztergom vármegye, 1910, 147.).

A híres 18–19. századi orvos még Mária Terézia korában látta meg a napvilágot, és a 19. század első évtizedében emelkedett nemesi rangra Kempelen Béla adatai szerint. A Kempelen-féle családtörténetben erről a következők olvashatók: „Lenhossék. Czimeres levelet 1808. szept. 25. L. Mihály esztergommegyei orvos nyert” (Kempelen, 1913, 373.).

Lenhossék Mihály Ignác apja Linoschegg (Lenoschek) Ferenc volt, asztalosmester. Szüleinek szegénysége miatt a Jézus Társaság szerzetes papjai karolták fel, segítették, támogatták, tanították. Érettségi és bölcséleti tanulmányok után Bécsben és Pesten folytatta orvosi tanulmányait. 1799. augusztus 16-án Pesten avatták orvosdoktorrá.

Lenhossék Mihály Ignác 1808-ban a pesti egyetemi élettani és felsőbb boncolástani tanszékére kapott meghívást. Később az egyetem dékáni és rektori tisztségét is betöltötte. Nagy érdemei vannak a himlő elleni védőoltások elvégzésének megszervezésében, a kolerajárvány elleni védekezésben és az országos egészségügyi igazgatás létrehozásában. Az 1820-as évek második felétől Lenhossék Magyarország protomedicusa és helytartósági tanácsos volt. A magyarországi orvosi oktatásnak lényegében ő lett az irányítója. Az országos főállatorvosi állást Lenhossék javaslatára szervezték meg, így jelentős szerepet töltött be a magyar állategészségügy megindításában is (Karasszon, 2000, 138.). Az *Orvosi Tár* első kötetét, amelyet 1831-ben Pesten adtak ki, Lenhossék Mihály Ignác tiszteletére jelentették meg.

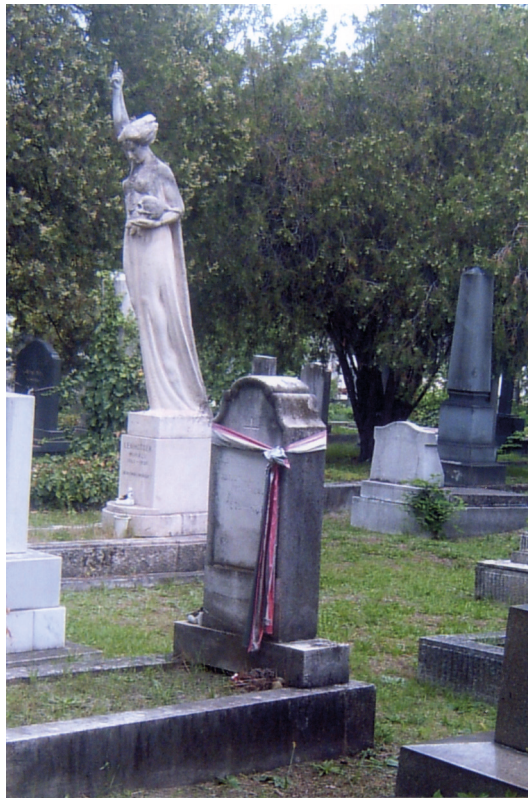
Lenhossék Mihály Ignác fia volt Lenhossék József (1818–1888). Ő a piarista szerzetesrend paptanárainál tanult, majd orvostudományi tanulmányait követően 1841-ben Pesten avatták orvosdoktorrá. Egyetemi tudományos karrierjét a bonctan és az élettan tanársegédeként kezdte. Egy ideig Kolozsváron is tanított, de munkássága főleg Pesthez, illetve Budapesthez kötötte.

Egész pályafutását tekintve főképpen az anatómia tudományát művelte. „Állítólag neki volt először mikroszkópja Magyarországon, bár inkább makroszkópos, szabad szemmel is látható, vizsgálatokat végzett” (Czeizel, 2002, 68.). Szövevényi készítményei külföldön is híresek voltak. A Magyar Tudományos Akadémián 1864-ben levelező tag, 1873-ban rendes tag lett. Lenhossék József akadémiai székfoglaló előadásának címe a levelező tagsághoz *A közép idegrendszer szürke állományának és az egyes idegyökök eredetinek tájviszonyai*, a rendes tagsághoz

pedig *Az emberi vese visszér-rendszere* volt (Markó, 2003a, 793.). Az 1878/79-es tanévben a Budapesti Tudományegyetem rektora volt.

Foglalkozott antropológiával is. Híresek és értékesek voltak azok a tanulmányai, amelyeket az emberi koponyákról írt. Koponyavizsgálatai során összefüggéseket próbált keresni a koponyaméreték és a szellemi képességek között. Számos híres ember koponyaméretét vizsgálta és rögzítette.

A család második generációjához tartozik Lenhossék József testvére, Lenhossék Adolf (1829–1900), aki hosszú ideig állt állami szolgálatban, és a „magyar királyi főmérnök” címet viselte. A Nagyszombatból Budára, majd onnan Pestre került egyetemen, az Institutum Geometricumban kapta meg 1856-ban a 645. sorszámú mérnöki oklevelet (Fodor, 1955, 168.).

2. ábra. Lenhossék Mihály (1863–1937) síremléke Budapesten, a Fiumei úti sírkert 34. parcellájában (34-4-14) (a szobrász, Fülöp Elemér alkotásán a tudományt jelképező nőalak baljában egy emberi koponyát tart, jobbjával a Teremtő Istenre utalva az ég felé mutat. Felirat: „Non omnis moriar! Nem halok meg egészen!” Az előtérben nemzeti színű szalaggal jelezve Lenhossék József sirja van)

Forrás: a szerző felvétele

Harmincnégy éven keresztül végzett mérnöki szolgálatát a legfelsőbb helyeken is példaértékűnek ítélték. Baross Gábor kereskedelmi miniszter előterjesztésére az 1890. évi július 18-i miniszteri értekezlet javaslata alapján – nyugdíjba vonulása alkalmából – a Koronás Arany Érdemkereszttel tüntették ki (Jegyzőkönyv, 1890). Sírja a Krászonyi rokonság sírhelyén, Budapesten, a Farkasréti temetőben van.

Lenhossék Mihály (1863–1937) Lenhossék József fia és Lenhossék Mihály Ignác unokája volt. Ő már a tudóscsalád harmadik generációjához tartozott. Középiskoláit ő is, apjához hasonlóan, a budapesti Piarista Gimnáziumban végezte. 1881-től volt medikushallgató. Végzés után, külföldi tanulmányútjai során is főleg anatómiával foglalkozott.

3. ábra. Szent-Györgyi Albert édesanyja, Szentgyörgyi Miklósné Lenhossék Josefín sírja Szegeden, a Belvárosi temetőben (Központi, nagy temető, Fonógyár utca. V, 7. 520. Temetés: 1936. július 22. A sírt a Szegedi Tudományegyetem 2017-ben 2041-ig tartó érvényességgel megváltotta.)

Forrás: a szerző felvétele, 2018

A Magyar Tudományos Akadémiának ő is előbb levelező, majd rendes tagja lett. Lenhossék Mihály akadémiai székfoglaló előadásainak címe a levelező tagsághoz *A centrosomáról*, a rendes tagsághoz pedig *A periferikus idegrostok fejlődéséről* volt (Markó, 2003b, 794.). 1906-ban az idegrendszer felépítésével kapcsolatos kutatásaiért sokan várták, hogy elnyeri a Nobel-díjat, de ez nem valósult meg. Egyetemi orvoskari professzor volt, és viselt dékáni, valamint rektori tisztséget is. 1934 és 1937 között Berzeviczy Albert és József főherceg elnökök mellett másodelnöke volt a Magyar Tudományos Akadémiának.

A magyar agykutatás történetéről írta Freund Tamás agykutató, akadémikus, akadémiai elnök, hogy „[t]alán Apáthy Istvántól (1863–1922) számíthatjuk a kezdetet, [...] Apáthynak Lenhossék Mihály, neki pedig Szentágothai volt a tanítványa” (Freund–Mezei, 2005, 30.). Lenhossék Mihály (2. ábra) a tudományban és a tudományos közéletben vezető szerepet vitt, és megalapozta még a halála utáni évtizedek magyar tudományos sikereit is.

Lenhossék Mihály nőtestvére Lenhossék Josefín volt (3. ábra), akit Szentgyörgyi Miklós vett feleségül. Az ő gyermekük volt Szent-Györgyi Albert (a nevüket ők is eltérő módon írták) orvos és biokémikus, szegedi és budapesti professzor. Szent-Györgyi Albert (1893–1986) 1937-ben nyerte el a világ legnagyobb tudományos elismerését, a Nobel-díjat. A hivatalos német nyelvű táviratban, amelyet Szent-Györgyi Albertnek írtak Stockholmból, a következő indoklás olvasható korabeli magyar fordításban. „A Carolin-Intézet tanári kara ma úgy határozott, hogy az idejéig az idegrendszer Nobel-díjat Önnek ítéli oda azokért a felfedezésekért, melyeket a biológiai égés folyamatok körül tett, különös tekintettel a C-vitaminra és a fumarsav-katalizisra” (sz. n. [Szent-Györgyi Albert], 1937).

Szent-Györgyi Albert (4. ábra) és Szentgyörgyi András már a tudóscsalád negyedik generációjához tartoznak. Ők ketten – Czeizel Endre adatai szerint – apai ágon első unokatestvérek voltak. Apáik voltak testvérek. Nagy korkülönbség (harmincegy év) volt közöttük, mintha nem is egy generációhoz tartoztak volna. Szentgyörgyi András 1924-ben Budapesten született, és az orvosi diplomáját is ott szerezte meg 1947-ben. Részben Albert hatására ő is biokémikus lett, dolgoztak is együtt, itthon is és az Amerikai Egyesült Államokban, Woods Hole-ban is. Szentgyörgyi Andrást a Magyar Tudományos Akadémia 1998. május 4-én a tiszteleti tagjainak sorába választotta. Egyik gyermeke, Kristóf (sz. 1949) szintén tudományos pályára lépett, szakterülete a molekuláris biológia. Ő már az ötödik generációt képviseli, és a tudóscsalád megalapítója, Lenhossék Mihály Ignác ükunokájának, Szent-Györgyi Albert gyermekének, Kornéliának a kortársa (Czeizel, 2002, 66.).

2023-ban tisztelettel és kegyelettel hajtottunk fejet az egyik leghíresebb magyar tudóscsalád előtt, amelynek megalapítója és őse két és fél évszázaddal ezelőtt született. Ő is és a leszármazottai is a magyar egyetemi kultúrának és Akadémiánknak a „díszei” voltak.

4. ábra. Szent-Györgyi Albert szobra Szegeden, az egyetem Dugonics téri épületének főbejáratánál, Bíró Lajos alkotása

Forrás: a szerző felvétele

IRODALOM

- Czeizel Endre (2002): *Tudósok, gének, dilemmák. A magyar származású Nobel-díjasok családfa-elemzése.* Budapest: Galenus Kiadó
- Fodor Ferenc (1955): *Az Institutum Geometricum, az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott Mérnöki Intézet.* Budapest: Tankönyvkiadó. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/items/37dcb4ba-e984-4952-866b-bc6fb1c0645b>
- Freund Tamás – Mezei Károly (2005): „...Az agy a Teremtő műve...” *Freund Tamás professzorral beszélget Mezei Károly.* Budapest: Kairosz Kiadó
- Jegyzőkönyv. 1890. VII. 18. Miniszterelnök vezette miniszteri értekezlet. Budapest

- Karasszon Dénes (2000): Lenhossék Mihály. In: Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter (szerk.): *Híres magyar orvosok*. Budapest: Galenus Kiadó
- Kempelen Béla (1913): *Magyar nemes családok*. VI. Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/6-kotet-9E8A/lenhossek-BE25/>
- Markó László (2003a): Lenhossék József. In: Markó László – Burucs Kornélia – Balogh Margit et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*. II. kötet, I–P. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár
- Markó László (2003b): Lenhossék Mihály. In: Markó László – Burucs Kornélia – Balogh Margit et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*. II. kötet, I–P. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár
- Rózsa Vitál (1910): Irodalom, tudomány és művészet. In: Borovszky Samu (szerk.): *Esztergom vármegye. (Magyarország Vármegyéi és Városai)* Budapest: Országos Monografia Társaság. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0006/0.html>
- sz. n. [Szent-Györgyi Albert] (1937): A biológiai égések mechanizmusa. *Természettudományi Közlöny*, 1937. december, 69, 1078, 625–640.

Tudósportré

MŐCSÉNYI MIHÁLY, A TÁJÉPÍTÉSZELETI ÉS INTÉZMÉNYI FEJLESZTŐJE

MIHÁLY MŐCSÉNYI, THE DISCIPLINARY AND INSTITUTIONAL DEVELOPER OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

M. Szilágyi Kinga

CSc, DLA, ny. egyetemi tanár, tájépítész, MATE Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola
proverde.53@gmail.com

*„Nem az a baj, ha merész célokat tűzünk ki és nem érjük el,
hanem ha alacsonyra tesszük a léceket, és elérjük.”*

Michelangelo Buonarroti

1. ábra. Mőcsényi Mihály diszvendég az első Év Tájépítésze Díj díjátadóján, 2012

Fotó: Glázer Attila

Möcsényi Mihály (*l. ábra*) professzor (1919. november 9., Möcsény – 2017. szeptember 14., Balatongyörök) tájépítész, az MTA doktora, a *Magyar Művészeti Akadémia* tiszteleti tagja, Széchenyi- és Kossuth-díjas, a Tájépítészek Nemzetközi Szövetségének (IFLA) Sir Geoffrey Jellicoe-díjasa a tájépítészet diszciplína tudományos megalapozásával, fejlesztésével és az egyetemi tájépítész képzés tartalmi, szerkezeti és intézményi megerősítésével hazai és nemzetközi téren is kiemelkedő életművet hagyott az utódokra. Felsőoktatási reformjavaslatai, korát megelőző oktatáspolitikai meglátásai a hazai szakterületi feladatok teljes körű ellátását szolgálták, miközben az európai és tengerentúli oktatás szintjére emelte a hazai képzést. A komplex gondolkodásra és problémamegoldásra ösztönző, sajátos tanítási módszerét tájépítész hallgatók generációi kamatoztatták szakterületi munkáik során. A rendszerváltás után az önálló Tájépítészeti Kar megalapításával erősítette meg a tájépítészet hazai és nemzetközi pozícióját.

Szakmai életútját „diplomahalmazással”, több tudományterületet felölelő egyetemi tanulmányokkal és Svájc egyik legjobb kertépítésze melletti gyakornoki munkával alapozta meg. A kertészeti akadémiai, illetve mezőgazdasági mérnöki oklevél megszerzése után 1945-ben az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar Kerttervezési Tanszékén kezdett tanársegédként dolgozni. Az oktatás és tervezés mellett nagy elődje és mentora, Ormos Imre támogatásával az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténet (akkor muzeológia) szakán, majd a Budapesti Műszaki Egyetem városépítész-városgazdasági szakmérnök szakán diplomázott, és két-két tanévet gazdaságtudományi és építészeti szakokon is végzett. Széles körű képzettségét a tájépítész képzés fejlesztésében és szakterületi definiálásában kamatoztatta. 1970-ben egyetemi tanári kinevezést kapott, majd a táj- és kertépítészeti szak vezetője lett. Vendég előadóként oktatott a Budapesti Műszaki Egyetemen, a Bécsi, illetve a Drezdai Műszaki Egyetemen. A Kertészeti Egyetem Entz Ferenc alapította budai székhelyét, a mai Budai Campust otthonaként szerette, gondozta és védte. 1970-ben az új központi blokk (K épület) építéskor az alsókert rendezésével, elegáns terepformálásával sikerült az építészeti tervezési hibákat orvosolni, az épület-monstrum és a kert térkapcsolatát az arborétum és a kerthasználat javára alakítani. 1979-ben nyugdíjba ment, és még nagyobb elánal vetette bele magát a hazai és nemzetközi szakmai és tudományos életbe.

Möcsényi nemzetközi tevékenységének első vonulatát a hatvanas évektől a kertészeti és kertépítészeti vilákiállítások magyar kertjeinek, időszakos alkotásainak tervezése, építése jelentette. Sorra nyerte a díjakat (1964, 1974, Bécs; 1973, Hamburg; 1983, München; 1993, Stuttgart), tervezői ismertsége alapozta meg nemzetközi hírnevét, s fokozatosan nagy hatású tájépítészeti szakmapolitikussá vált. Meghatározó szakmatörténeti vívmánya volt az 1984. évi International Federation of Landscape Architects (IFLA) világkongresszusának magyarországi befogadása. A Siófokon rendezett „tájépítész világtalálkozó” a két világrend

közeledése és a nemzeti, szakmai kultúrák elfogadása jegyében telt. 1986-ban az IFLA elnökévé választották, s négyéves munkája során a szervezetet alapító Sir Geoffrey Jellicoe iránymutatásait követve sikeresen hozta össze az egymással addig alig kommunikáló nyugati és keleti blokk szakmagyakorlóit.

Intézményvezetői és -fejlesztési munkásságának csúcsát az 1990. évi reaktíválása, majd a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem megválasztott rektoraként végzett intézményfejlesztési munkája jelentette. Az IFLA-elnökség alatt jó kapcsolatot épített ki az európai és amerikai tájépítész-iskolákkal, s ennek alapján 1992-ben sikerre vitte több évtizedes tervét, az önálló Tájépítészeti Kar, s egy évvel később a Tájépítészeti Doktori Iskola alapítását.

Möcsényi a szocreál és a házigyári lakótelep-építészet térhódítása idején kezdte pályáját. Ő a lakótelep-építészet környezetrendezésének, a lakótelepi közcélú zöldfelületek létesítésének elméleti megalapozója. Kutatóként és tervezőként is részt vett Komló, Pécs, Várpalota, Tatabánya zöldfelület-rendezési munkáiban. Az ottani tapasztalatok alapján vezette be a szintvonalas tereprendezést, és határozta meg a városi zöldfelületek kialakításának és fenntartásának elveit.

2. ábra. Möcsényi Mihály balatonyöröki bányarekultivációja, a bányafalgyógyítás első lépései, 1972

Forrás: Möcsényi Mihály, Balatonyöröki Archívum

A Mócsényi-életmű másik jelentős vonulata a bányarekultiváció, a barnamezős területek, a tájsebek tájépítészeti módszerekkel történő gyógyítása. Munkásságának legjava ma is élvezhető, elgondolkodtató, késő modern tájépítészeti alkotás: Budán a Feneketlen-tó parkja, Szekszárdon a Prométheusz park és Balatonyörökön a ma már Mócsényi-kertként védett bányaudvar-rehabilitáció (2–3. ábra). Művészettörténeti, kerttörténeti munkásságának csúcspontját a szinte rögeszmésen, évtizedeken át kutatott és publikált fertődi Esterházy-barokk táj eredetének és jelentőségének feltárása jelenti. Összegző munkája, az *Eszterháza korszakai* című könyve 2017-re jelent meg négy nyelven. Tájélméleti, -használati, -gazdálkodási és -meliorációs elképzelései, az ökológiai kiegyenlítő felületekről és a szegélygazdagságról vallott nézetei a mai táj- és városökológia, a tájvédelem és környezetügy alapvetései.

3. ábra. Mócsényi Mihály balatonyöröki bányarekultivációja, a tájsebgógyítás első lépései, 1978

Forrás: Mócsényi Mihály, Balatonyöröki Archívum

IRODALOM

- Bakay Eszter – Szilágyi Kinga (2019): The Values of Late-Modern Landscape Architecture in View of Mihály Mőcsényi's Public Park Design. *4D Journal of Landscape Architecture*, 53, 38–47. DOI: 10.36249/53.9, https://real.mtak.hu/121083/1/4D_53_09.pdf
- Bardóczy Sándor – Gerzánics Annamária – Szilágyi Kinga (szerk.) (2021): *MM_C. Mőcsényi Mihály – Egy polihisztor tájépítész. Tanulmányok és esszék Mőcsényi Mihály életéről*. Budapest: TERC Kft.
- Mőcsényi Mihály (1966–1968): A fertődi táj-, park-, kastélyegyüttesről. *Műemlékvédelem*, I. rész 1966: 10, 4, 214–217.; II. rész 1967: 2, 80–82.; III. rész 1967: 4, 228–233.; IV. rész 1968: 12, 3, 171–175.
- Mőcsényi Mihály (2016): *Eszterháza korszakai*. Fertőd: Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft.
- Mőcsényi Mihály et al. (1991): A táj. *Környezet és Fejlődés*, 2, 6–7, 76–80.

Könyvszemle

SZÖLLŐSI-NAGY ANDRÁS: *AZ ELŐREJELZÉS NEHÉZ DOLOG, KÜLÖNÖSEN, HA A JÖVŐRE VONATKOZIK*

Szöllősi-Nagy András (SzNA) lebilincselő életrajzi írása igazi csemege mind a vízzel foglalkozó szakemberek, mind a 20. század hazai és nemzetközi tudománypolitikája iránt érdeklődők számára. Minden eszközzel kutatni a jövő eseményeit, és készen lenni a jelen fordulatainak fogadására. Ez a szerző egyik legfontosabb üzenete.

SzNA egész szakmai élete és munkássága a vízgazdálkodás, az előrejelzés és a matematikai modellek körül forgott. Ehhez nagyszerű körülményeket, iskolákat, majd munkahelyeket, és alig megszámlálható, kiváló példaképeket, mentorokat és munkatársakat, majd tanítványokat kapott.

Gyermekkorában, a rákosligeti családi körben az édesapjával átélt emlékek elevenen élnek a felnőtté vált fiúban. A víz felé véglegesen sógora, Zsuffa István, a Budapesti Műszaki Egyetem hidrológiaprofesszora fordította András figyelmét. A Kvassay Jenő Híd- és Vízműépítő Szakközépiskolában érettségizett 1967-ben, majd tanulmányait a Budapesti Műszaki Egyetemen folytatta. 1972-ben szerzett diplomát. Harmadéves mérnökhallgatóként kezdett „beépülni” a Vízgazdálkodási Tanszékbe. V. Nagy Imre, a hidrológia tantárgy előadója érdeklődött a fiatalok iránt, szóba állt a hallgatókkal, így került András Kontur István tanársegéd csoportjába, akinek az irányítása alatt elindult a kutatói pályán. Az egyetemi gyakorlatok során ismerkedett össze, majd kötött életre szóló barátságot ifj. Bogárdi Jánossal, és hallgatta azoknak a külföldi kutatóknak a szemináriumait, akiket V. Nagy Imre hívott Budapestre. Innen indult együttműködése és ugyancsak életre szóló barátsága az ír James Dooge-éval. „Huszonvalahány évvel később tudtam meg, hogy Jim Dooge volt a védőangyalom. Titokban.”

Az egyetemi csodás évek – *anni mirabiles* – után a nagyon vágyott VITUKI-ban (Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet) kapott állást. Főnökei – Stelczer Károly – „Az ő vezetésével lett a VITUKI-ból nemzetközi szinten jegyzett kutatóhely” – és Kienitz Gábor. „Gábor vezetett be a nemzetközi hidrológiába és ismerttetett meg a kor kiemelkedő tudósaival, akiktől rengeteget tanultam és sok tekintetben szakmai példaképnek is tekintettem” – ők egyengették útját a már sok tapasztalatot gyűjtött, tehetséges fiatal kutatónak.

A hidegháború tudományos következményeinek csökkentése céljából amerikai és szovjet összefogással 1972-ben létrehozott *Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelemzési Intézet* (IIASA, Jásza) igazgatója, Howard Raiffa 1974-ben a VITUKI vezetőivel tárgyalt SzNA tolmácsolásával. Ezek után Raiffa személyes meghívására a tolmács, szinte postafordultával, már Laxenburgban, az Intézet központjában folytathatta kutatásait. A lengyel Zdzisław Kaczmarek, a kanadai–amerikai hidrológus, Eric F. Wood, a magyar származású francia amerikai Lucien Duckstein, a japán *Takeucsi Kuniyosi* (Kuniyoshi Takeuchi), a lengyel Janusz Kindler – csak néhány nemzetközileg elismert hidrológus szakteknintély, akikkel a 33-34 éves kutató a két év alatt sikeresen együtt dolgozott.

1974-től újra a VITUKI-ban folytatta a munkát, egyre magasabb beosztásban, egyre nagyobb és jelentősebb kutatócsoporttal. Az Intézetben Stelczer Károly vezetésével UNESCO Nemzetközi Hidrológiai Továbbképző Tanfolyamot indítottak nagyrészt afrikai hallgatóknak. Egy nap a román Sorin Dumitrescu, az UNESCO, az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete Víz tudományi Osztály vezetője tett látogatást Budapesten. SzNA előadásának meghallgatása után a kettejük között kialakult szakmai kapcsolat indította el az előadót az UNESCO felé. Ebben mellette állt a Magyar UNESCO Bizottság, a magyar kormány, a Magyar Tudományos Akadémia. „Az is csak húsz év után tudtam meg, hogy a legerősebb támogatóm az UNESCO-n belül Sorin Dumitrescu volt” – olvashatjuk az önéletrajzban.

1989-ben kezdődött a negyedik álmom, az UNESCO-ban eltöltött huszonöt év. A munkát – az akkor már kiterjedt, hálózatot képező személyes és szakmai kapcsolataira is építve – a palesztin származású Adnan Badran főigazgató-helyettes (ADG), korábbi jordániai mezőgazdasági miniszter irányításával kezdte. A Vízügyi Tudományok Osztályának igazgatója és a Nemzetközi Hidrológiai Program (IHP) vezetője lett.

Vezetői misszióinak korai szakaszában voltak szomorú alkalmak is. Elnökölt az akkor már felbomlóban lévő szocialista országok IHP Nemzeti Bizottságainak utolsó ülésén Lengyelországban. „Három nap letargia. Az ott levő hivatalosok érezték, hogy valaminek vége, de nem tudták, mi következik.”

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Természettudományi Szakbizottságának 2018. október 10-én tartott alakuló ülésén SzNA javasolta a Magyar Nemzeti IHP-bizottság felállítását. Ez még most sem lenne késő! „Egy dolgot azonban nem szabad elfelejtenünk: a vízgazdálkodás elsősorban nem műszaki kérdés, hanem társadalmi. Ha pedig társadalmi, akkor politikai, sőt: etikai.” UNESCO-beli tevékenységének ez a gondolat volt a szilárd alapja.

1999. november 12-én Macuura Kóicsirót (Koichiro Matsuura) választották az UNESCO kilencedik főigazgatójának. Humoros körülmények között, a budapesti Japán Nagykövetség fogadásán ismerkedtek össze, majd hamarosan Hágában, a II. Víz Világforum fogadásán ő mutatta be a frissen választott főigazgatót

Mihail Gorbacsov orosz elnöknek, Willem Alexander holland trónörökösnek, Mahmud Abu-Zeid egyiptomi miniszternek, a Víz Világtanács (WWC) elnökének, „és még egy-két professzionális NGO-elnöknek. Csupa nagyfiú.” „András, egész jó hálózata van”, búcsúzott a főigazgató e parádés fogadás végén. Sem Macuurát megelőzően, sem őt követően nem volt az UNESCO vízzel foglalkozó programja olyan hatékony és sikeres, mint az évezred első tíz évében. Akkoriban alakult ki egy három lábon álló, egymással szoros kapcsolatban lévő entitás, az *UNESCO's water programmes*, az UNESCO vízprogramjai: az 1975 óta folyamatosan működő nemzetközi Hidrológiai Program (IHP), a World Water Assessment Program (WWAP) és az UNESCO-IHE (Institute for Water Education).

A ma is működő WWAP, a Vízértékelési Világprogram kigondolása és működtetése SzNA *chef-d'œuvre*-je, remekműve. A hosszú évek munkájával, néha finom ármánykodással és a politika finomságait kihasználva megalakult program az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) szakosított szervezeteit fogta össze az UNESCO vezetésével, hogy közösen készüljenek fel a víz sokoldalú megjelenésének és szerepének – bolygónk jövője szempontjából – kiszámítható és kiszámíthatatlan változásaira a 21. században.

Kitartó szakmai és politikai tanácskozások és sokszor csatározások eredményeként a Delft University of Technology (Delfti Műszaki Egyetem) UNESCO I. kategóriájú intézmény lett: Institute for Water Education (UNESCO-IHE). SzNA UNESCO-hoz kapcsolódó munkásságának utolsó öt évében az intézmény rektoraként oktatta a víztudományokra és hidrológiai előrejelzések boszorkánykonyhájának kifürkészésére a harmadik világ tehetséges hallgatóit. 2014-ben tartotta rektori búcsúbeszédét, amely egyúttal az UNESCO-tól történő búcsúzás is volt.

Utóirat: A 2023. április 22-én a Balatonfüreden megnyílt Modern Műtárban Szöllősi-Nagy András hidrológus professzor és Nemes Judit festőművész képzőművészeti és fotográfiai gyűjteménye kapott helyet. A házaspár gyűjteménye harminc év után került haza Párizsból.

(Szöllősi-Nagy András: *Az előrejelzés nehéz dolog, különösen, ha a jövőre vonatkozik*. Budapest: Typotex Kiadó, 2023, 408 o.)

Réthelyi Miklós

az MTA doktora, egyetemi tanár, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság elnöke

JORDÁN FERENC:
AZ EMBER VÉGE A TERMÉSZET ESÉLYE
Helyünk a földi ökoszisztémában

A földi bioszféra egy rendkívül összetett, az évmilliárdok alatt összecsiszoló, ám folyamatosan átalakuló dinamikus rendszer. E mondat, bár igaz, semmit nem mond el arról, hogy milyen mechanizmusok tartják egyensúlyban a bioszférát vagy kisebb léptékben az ökoszisztémákat, de arról sem mond semmit, hogy milyen okok vezethetnek egy hosszú időn át stabil ökoszisztéma átrendeződéséhez vagy akár összeomlásához.

A könyv első fejezete, mely *A régmúlt – egyenlőség* címet viseli, pontosan azt tárgyalja, hogy a fajok együttélése, közösségekbe, ökoszisztémákba rendeződése milyen módon valósul meg, milyen közvetlen és közvetett kölcsönhatások vannak közöttük, hogyan hat a klíma lassabb vagy gyorsabb változása e kapcsolatrendszerre, hogyan fonódnak össze az ökológiai és az evolúciós időskálán zajló változások. Egyáltalán hogyan is működött ez a rendszer, amikor az ember még nem avatkozott közbe. Teszi ezt úgy, hogy ügyesen egyensúlyoz a konkrét példák és az általános szabályszerűségek ismertetése között, jól érthető, élvezetes, sokszor humoros nyelvet használva.

Ezzel az elméleti alappal felvértezve jut el az olvasó *A múlt – teljes kontroll* című fejezethez, melyben a szerző röviden felvázolja, hogyan aknázza ki az ember a Föld minden erőforrását, és hogyan vált eközben egyre függetlenebbé minden biológiai szabályozástól. Áttekintést ad arról, ahogy fajunk egyre inkább mindent irányítani, felügyelni és uralni akart (és akar ma is), megmutatva, hogy sokszor a jelenlegi „zöld” vagy „ökológiai” beruházások mögött igazából ugyanaz a közvetlen haszonra törő, a természetet károsító emberi magatartás húzódik meg. Eközben számos hazai elrettentő példán keresztül mutatja be ezt a túlhaladott szemléletet.

Az ezt követő fejezet, *A jelen – globális kihívások* a korábbiakhoz hasonlóan számos példán keresztül mutatja be, hogy az ember természetkárosító hatása mára olyan jelentős és kiterjedt, hogy térben és időben is nagyon távolra jut el. A klímaváltozás okozta vízhiány, a fajok tömeges kihalása, a talaj leromlása, a túlhalászat, az állatokat és az embereket veszélyeztető járványok mind-mind egymással összefüggésben arra a közös okra vezethetők vissza, hogy egyre többen vagyunk, és egyre erősebben avatkozunk bele a természet folyamataiba. Ráadásul a problémák legfőbb okozói és elszenvedői a legtöbb esetben nem azonosak,

ami tovább nehezíti, hogy közös választ adjunk a kihívásokra. Jordán Ferenc könyve érzékletesen mutatja meg, hogy a kapitalizmus versenyszemlélete, mely a folyamatosan növekedő fogyasztáson alapul, még a természetvédelemben is nagy károkat okoz, egyszerűen azért, mert bár itt is verseny van a forrásokért, valójában nincs értelme versenyeztetni az ökoszisztémákat fontosság szerint, hiszen együttes, stabil működésükre volna szükség.

Miközben nagyon is tudok azonosulni a szerző indulatoktól sem mentes elkeseredésével, számos helyen úgy érzem, hozhatna biztatóbb példákat is, mondhatna több konkrétumot ahelyett, hogy „okos tervezéssel” vagy „a helyi viszonyok figyelembevételével” kifejezésekkel jeleznék, hogy óvatosan kell belenyúlni a természet folyamataiba, ha már mindenképpen beleavatkozunk. Többször is előjön a könyvben, hogy a megoldáshoz elsősorban csökkenteni kell a Földön élő emberek számát. Rendben, de hogyan? Van erre jó, gazdaságilag és etikailag is elfogadható javaslat? Milyen időskálán? Hogyan lehet ezt elfogadtatni az emberekkel? Ezekre a nyomasztó, de lényeges kérdésekre csak az utolsó fejezetben kap egy-két bizonytalan választ az olvasó.

Bár a könyvben kisebb hangsúlyt kap, véleményem szerint az emberi populáció méreténél talán még nagyobb probléma a fogyasztás folyamatos növekedése. Erre jó példa Magyarország, ahol a népesség lassan fogy az utóbbi ötven évben, de a természetes élőhelyek veszélyeztetettsége, degradációja sajnos nem csökkent, sőt tovább nőtt! Pontosan azért, mert közben az életszínvonal növekedett (még ha nem is értük utol Ausztriát), és a megnövekedett fogyasztás jelen kulturális hagyományaink, életfelfogásunk mellett együtt jár a megnövekedett ökológiai és szén-dioxid-lábnyomunkkal is. Hogyan lehet megállítani a globális gazdasági növekedést úgy, hogy a szegényeket közben felemeljük, és a társadalmi békét is megtartsuk?

Innen lépünk át *A jövő – új alapok* fejezetbe, mely az elhibázott és meg nem valósult akciótervek mellett arra keresi a választ, hogy mit is kéne valójában tenni. Ami a legfontosabb, írja Jordán Ferenc, hogy rugalmasnak kell lenni. Ami eddig célravezető, elfogadható módszer vagy érték volt, nem lehet az a közeljövőben. Teljesen új alapokra kell helyezni a természethez való viszonyunkat (kicsiben és nagyban is). „A bolygó minden zugát benyüzsögjük, és magunkat ettől tartjuk természetszerető embernek.” Megálljt kell parancsolni a nyüzsgésnek. A népeszsabályozás sem lehet tabu többé. Hiszen a nyugdíjreform sokkal egyszerűbb és olcsóbb, mint a globális környezeti problémák kezelése. Iskolázottság és jólét vezet a népesség növekedésének a megállításához, ez is közismert tény. És ahhoz, hogy rugalmasan elfogadjuk az új szabályokat, az új társadalmi normákat, az értelmetlen túlfogyasztást és kényelmet, ahhoz érteni kell ezeket a globális folyamatokat, a bioszférára és a ránk leselkedő veszélyeket. Ehhez viszont „kiművelt emberfők” sokaságára van szükség. Jordán szerint „tervszerű visszavonulót kell fűjni”. A könyv elolvasása után biztosan megérti az olvasó is, igen, mindezekre

szükség van, de hogy hogyan fog ez megvalósulni, az jelen pillanatban egyáltalán nem körvonalazódik.

A könyv rövid epilógusa reményt adó akar lenni, de érzésem szerint igazán reményt adó cselekvési tervvel nem áll elő, a könyv letétele után is bennem maradt a szorongás és a tehetetlenség érzése. Nem kétséges, hogy a szerző sok esetben tudatosan fogalmaz sarkosan, tesz túlzó megállapításokat. Bátran felvállalja, sokszor érzelmektől sem mentes véleményét. Fel lehet ezt neki róni, ám ezzel a módszerrel és humorával fenntartja az olvasó figyelmét, miközben folyamatos gondolkodásra készíti. Mindenképpen érdemes elolvasni annak, aki képet akar kapni, hogy mennyire összetett biológiai, társadalmi, gazdasági és kulturális kihívás előtt állunk.

(Jordán Ferenc: *Az ember vége a természet esélye. Helyünk a földi ökoszisztémában*. E-könyv. Budapest: Open Books, 2023, 282 o.)

Scheuring István

az MTA doktora,
HUN-REN Ökológiai Kutatóközpont Evolúciótudományi Intézet

TAKÁCS PÉTER:
AZ ÁLLAMOK RENDSZERTANA ÉS TIPOLÓGIÁJA
Államelméleti elemzés

Takács Péter *Az államok rendszertana és tipológiája* című könyve rendkívül fontos mérföldkövet jelent a tudományos világban. Bár elsődlegesen az államelmélet területén mozog, a könyv túlmutat az egyszerű, szűk diszciplináris kérdéseken. Takács a tudományos érdeklődést igyekszik közérthető és néha szellemes módon felerősíteni a könyvével.

A kötet elméleti munka, és a szerző jelentős tudományelméleti kérdések mentén vezeti el az olvasót kérdéseihez és témájához. A könyv nem korlátozza magát a tipizálásra és rendszerezésre, inkább különböző diszciplinák széles skáláján, az államelméletek történetén keresztül mutatja be az állam értelmezését, funkcióit és osztályozását, egészen az ókortól a modern állam megjelenésén és a jóléti állam válságán át a kortárs folyamatokig. Segíti az olvasót, hogy jobban megértse az államforma és az uralom kapcsolatát, mellőzve a túlzott bonyolultságot. A szerző szintetizálásra törekvő elemzéseivel húzza be az olvasókat a különböző elméletek és diszciplinák világába, és nemcsak a felszíni különbségeket és hasonlóságokat mutatja be, hanem azokat az alapvető összefüggéseket és dinamikákat is, amelyek irányítják az államok és az uralkodói rendszerek működését.

Az észszerűség határait hangsúlyozva, a tipizálás és rendszerezés fontosságát kiemelve arra ösztönzi az olvasókat, hogy kritikusan és vele együtt gondolkodjanak. Külön megemlíti olyan szerzőket, akik szintiszta szintézisre törekedtek, ugyanakkor alapos munkájuk nehéz értelmezhetőséggel párosult – lásd: Erich Küchenhoff munkásságának bemutatása a 41. oldalon. Takács Péter szerencsére nem esik ebbe a hibába. A szintézis módszere nemcsak egyszerű összehasonlításokat kínál, hanem mélyebb megértést is nyújt az államok és az uralom kialakulásának és működésének összetett folyamatairól. Közelítése nemcsak egy időpont vagy terület szűk kontextusára terjed ki, hanem globális és történeti szempontokat is magába foglal, átfogó képet ad az államok és az uralkodói rendszerek sokféleségéről és fejlődéséről. Hovatovább, a főáramú politikatudományi szakirodalmat figyelembe véve, a kortárs rezsimidiskurzushoz is hozzá tud járulni. A könyv emellett értékes erőforrásként szolgál az államok történetének széles körű elemzéséhez, amit a magyar államtör-

ténet áttekintése még cizelláltabbá tesz. A szerző olykor szellemes, máskor pedig komoly és komplex lábjegyzeteiben megjelenő személyes tapasztalatai és a „Mire gondolt a költő?” típusú kérdésekre adott válaszai tovább segítik a könyv értelmezését.

Az olvasás során, noha magam is laikus vagyok az államelmélet diszciplínájában, Takács Péter könyve váratlan élményt nyújtott. A könyv terjedelme ugyan kissé megriasztott, ellenben a szerző rendkívül érthető és inspiráló módon fejti ki tudását. Fejezetről fejezetre láthatjuk az állam, az államformák és államtípusok klasszifikációs nehézségeit és lehetőségeit, mindezt úgy, hogy történelmi példák reprezentálják az államelméleti és klasszifikációs dilemmákat. Másodsorban, a terjedelem egy egyetemi tankönyv jellegére utalhat, azonban a mű sokkal inkább egy – a megismerésre és átgondolásra ösztönző – érthető és a tudományos értelmezést kimerítő szakirodalom. Példának okáért a magyarországi rendszerváltás (1989) számomra már csupán történelem, de a könyv megelevenítette ezen időszak bizonyos aspektusát az olvasás során. Azokban, akiknek ez a korszak valós élményt jelentett, a könyv olvasása valószínűleg számos emléket és érzést elevenít fel, elvégre részesei voltak a kilencvenes évek eseményeinek – míg számomra azok legfeljebb egy múltbeli fejezet eseményei. Így, míg másnak ez egy érzélemmel terhelt fogalom, *Az államok rendszertana és tipológiája* olvasása során megérintett annak felismerése, hogy a rendszerváltás mint olyan Takács Péter állítása szerint nem csak egyszer történt meg – még ha nem is azonosítjuk e fogalommal az elmúlt egy évszázad különböző eseményeit –, azaz, bizonyos értelemben, a kilencvenes évek eseményeinek az olvasó által más formában történő, akár újbóli átélése – jelen esetben velem – is megtörténhet.

A hagyományos államforma-államszerkezet kérdésköre mindazonáltal kiegészül a különböző uralmi formák új módon történő elemzésével is. Nevezetesen, eszmetörténeti szempontból innovatív módon eleveníti fel az ókori feljegyzéseket, írásokat, s az azokban megtalálható, államokra vonatkoztatott elemzéseket igyekszik a kortárs szakirodalom felől megvizsgálni. Mint írja, egy *remake* elkészítésére vállalkozik, amely alapján a klasszikus elgondolások, elméleti megközelítések kortárs alkalmazhatóságának elemzését végzi el. A kötet innovációja leginkább itt érhető tetten, ugyanis további, filozófiai és közgazdasági diskurzusokra támaszkodva értelmezi az európai kultúrkörben kialakult állammegközelítéseket.

Ez a könyv új perspektívákat nyitott meg, és rávilágított arra, hogy a történelmi eseményeknek – még ha távolinak tűnnek is – van erejük és hatásuk az emberek gondolataira és érzéseire. Még laikusként is sikerült mélyebb megértést szerezni a rendszerváltások folyamatairól, és ezáltal inspirált a történelmi események iránti fokozottabb érdeklődésre. Takács Péter legújabb művét minden politikatudomány, szociológia, jog és kriminológia szakos hallgatónak,

illetve mindenkinek ajánlom, aki érdeklődik az iránt, hogy miben éljük mindennapjainkat – nevezetesen az államban –, ugyanis mély vizekre, de biztonsággal vezeti el az olvasót.

(Takács Péter: *Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2023, 534 o.)

Stadinger Johanna Heléna

Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Kriminológiai Doktori Program

GURKA DEZSŐ:
NOVALIS MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSÚ MOTÍVUMAINAK
ÉLETRAJZI HÁTTERE
A Charpentier család kapcsolati hálójának irodalmi aspektusai

A Novalis név egy német költő, Georg Philipp Friedrich Freiherr von Hardenberg (1772–1801) felvett, irodalomban használt neve volt. A freibergi Bányászati Akadémián tanult, ahol az ásványtan terén Abraham Gottlob Werner professzor szellemi hatása alá került. Itt tanított bányaművelést Johann Friedrich Wilhelm von Charpentier professzor is, akinek a lánya, Julie von Charpentier lett a menyasszonya. Ezeknek a kapcsolatoknak a hatására a műveiben fontos szerepet játszanak a bányászati, ásványtani vonatkozások. Mivel Magyarország bányászata akkoriban Európában az egyik legjelentősebb volt, ez már magával hozott magyar utalásokat is, különösen a *Heinrich von Ofterdingen* című regényében. A műben egy *Klingsohr* nevű öreg költő és egy öreg bányász is magyarországi születésű. *Klingsohr* a darabban a bányászokat mint „fordított csillagjósokat” dicséri, akik a mélységet kémlelik, és abból nem a jövőt, hanem a múltat akarják kiolvasni. A bányász pedig lelkesen emlékezik hazája északi hegyvidékeinek ércben való gazdagságára. Maga Charpentier professzor kétszer is járt a felső-magyarországi bányavidéken, 1786-ban jelen volt Szklenón a Born Ignác által rendezett tanácskozáson, és ő is alapító tagja lett az első nemzetközi Bányászattani Társaságnak.

Novalis tragikusan korán, huszonkilenc évesen halt meg. Később a magyarországi kapcsolatok volt menyasszonya, Julie von Charpentier életében váltak különösen fontossá. Abban az időben szintén a freibergi akadémián tanuló és a Charpentier családhoz bejáratos fiatalember volt báró Podmaniczky Károly, aki – Novalis halála után – feleségül vette Julie-t. Az esküvőt még Freibergben tartották, de Podmaniczky Károly tanulmányainak elvégzése után, 1805-ben hazajöttek Magyarországra. Itt férje először Nagyszebenben lett bányatanácsos, majd az aszódi családi kastélyba költöztek. Közös életükben aszódi otthonuk a magyarországi német nyelvű társasági élet egyik központjává vált. Julie egy németországi látogatásáról Kazinczy is megemlékezik egyik levelében. Julie még új házasságában is ápolta első vőlegénye, Novalis emlékét, tudjuk, hogy művei néhány eredeti kéziratát is magával hozta. Sajnos Julie is tragikusan korán, 1811-ben halt meg, gyermekszülés következtében. Podmaniczky másodszor is Németországból nősült, élete végéig tartotta a német családi és tudományos kapcsolatokat,

Wernerrel is levelezett. Személyes vallomása szerint két dolgot nem tudott egész életében elfogadni: első felesége, Julie, és tanítómestere, Werner halálát.

Gurka Dezsőnek sikerült megtalálni az egykori szarvasi evangélikus gimnázium könyvtárában a Julie temetésén elhangzott gyászbeszéd eredeti szövegét, amelyet forrásközlésként az eredeti német nyelven és magyar fordításban is közöl a könyvben. A halotti beszédben is jól követhetők a Charpentier család kapcsolatai, amelyek további magyarázatokat adnak arra, hogy miért fordul elő több magyarországi motívum is a *Heinrich von Ofterdingen*ben. A beszéd azt is valószínűsíti, hogy Julie von Charpentier legalább olyan mértékben volt a regény női szereplőinek modellje, mint a szakirodalom által gyakrabban emlegetett első menyasszony, Sophie von Kühn.

Az emlékbeszéd szerzője Boszy Mihály, a helybeli, szlovák nemzetiségű evangélikus lelkész, akit a szlovák irodalomtörténet nemcsak saját művei miatt, hanem első szlovák nyelvű Shakespeare-fordításai miatt is számontart. Boszy Mihály valószínűleg fiatalkori jénai tanulmányai és ott megszerzett német műveltsége révén nyerte el Podmaniczky bizalmát. Mintha az emlékbeszéd az elhagyott otthoni Charpentier család erős szellemi hatását idézné, amely – Gurka Dezső szavai szerint – az „Aszódon letelepült Julie Charpentier számára is át tudta menteni a freibergi közeg otthonosságát”.

Az ismertett könyv tulajdonképpen a magyar változata egy német nyelven nemrég megjelent másik könyv egy részének. Ezt is ismertettük már a *Magyar Tudomány* 2023/8. számában (Gurka Dezső [Hrsg.]: *Mineralogische Konnotationen im 18. und 19. Jahrhundert*). Mindkét kötet szabadon olvasható online is.¹

(Gurka Dezső: *Novalis magyarországi vonatkozású motívumainak életrajzi háttere. A Charpentier család kapcsolati hálójának irodalmi aspektusai*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2023, 122 o.)

Viczián István

DSc, Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszék

¹ Lásd: <https://tudasaramlas.btk.elte.hu/hu/tudastar>.

A következő szám tartalmából

- Horváth Kornélia és munkatársai:
Zene és irodalom
- Kádár György:
Emberi tudat és természettudomány
- Kéri Katalin:
Női szerzők a pedagógiai gondolkodás
történetében

2

0

2

4

Útmutató a cikkek megírásához:

www.magyardudomany.hu/utmutato

A folyóiratra vonatkozó, szerzőknek szóló közlési elvek a fenti hivatkozásra kattintva találhatóak.

Tartalom

2

0

2

4

■ TEMATIKUS ÖSSZEÁLLÍTÁS: VEKERDI LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

VENDÉGSZERKESZTŐ: *Schubert András*

Schubert András: Előszó

Forrai Judit: Az orvos és az orvostörténész Vekerdí László

Füzi László: „Nem alkotok képeket” – Vekerdí László Németh László-értelmezései

Gazda István: Vekerdí László és a Hiúszeműek Társasága

Gózon Ákos: Csillagórák csillagpercei: Vekerdí László, Herczeg János és a Rádió

Kontra Miklós: Vekerdí László és Karácsony Sándor

Murányi Lajos: Vekerdí László, az MTA Könyvtár Szerzeményezési Osztályának munkatársa

Szabó Péter Gábor: Egy fél évszázada lappangó Bolyai-dráma: gondolatok Vekerdí László Bolyai-színházról

Veres András: „Vekerdista” krónika – Beszámoló a Vekerdí László Szakosztály munkájáról

■ TANULMÁNYOK

Szögi László: A külföldi és belföldi magyarországi egyetemjárás feltárása. A Repertorium Academicum Hungariae projekt

Szántó R. Tibor: A tudomány ellensége?

Szabó Mariann, Csigéné Nagypál Noémi: A termelő-fogyasztásról a fogyasztási szerkezet és időmérleg-felvételben szereplő tevékenységek szempontjából

Bazsa György: Családi kapcsolatok a Magyar Tudományos Akadémia tagjai között – adatkiegészítés

■ MEGEMLÉKEZÉS

Rosta István: Megemlékezés a Lenhossék-Szent-Györgyi orvostudóscsalád 250 éves jubileumáról (1773–2023)

■ TUDÓSPORTRÉ

M. Szilágyi Kinga: Möcsényi Mihály, a tájépítéssel tudományterületi és intézményi fejlesztője

■ KÖNYVSZEMLE

Szöllősi-Nagy András: Az előrejelzés nehéz dolog, különösen, ha a jövőre vonatkozik – Réthelyi Miklós

Jordán Ferenc: Az ember vége a természet esélye. Helyünk a földi ökoszisztémában – Scheuring István

Takács Péter: Az államok rendszertana és tipológiája. Államelméleti elemzés – Stadinger Johanna Heléna

Gurka Dezső: Novalis magyarországi vonatkozású motívumainak életrajzi háttere. A Charpentier család kapcsolati hálójának irodalmi aspektusai – Viczián István

Ára: 2000 Ft

